

2002 APR 12

2002/2

HONISMERET

A HONISMERETI SZÖVETSÉG FOLYÓIRATA

XXX. ÉVFOLYAM

HONISMERET

XXX. évfolyam • 2. szám
2002. április

Kiadja a
HONISMERETI SZÖVETSÉG

Szerkesztőbizottság:
ANDRÁSFALVY BERTALAN
BARTHA ÉVA CSORBA CSABA
HAVASSY PÉTER KANYAR JÓZSEF
KOVÁTS DÁNIEL
SEBESTYÉN KÁLMÁN
SELMECZI KOVÁCS ATTILA
SZABÓ FERENC
SZÉKELY ANDRÁS BERTALAN
TOLNAY GÁBOR VIGA GYULA

Szerkeszti:
HALÁSZ PÉTER

Szerkesztőség:
Budapest I., Corvin tér 8.
Postacím:
1251 Budapest, Pf. 101
Levelezési cím:
1370 Budapest, Pf. 364
Tel/fax: 36-1-327-7761

Megjelenik
a Nemzeti Kulturális Örökség
Minisztériuma, a Nemzeti Kulturális
Alapprogram, valamint az
Oktatási Minisztérium támogatásával
évente hatszor

Előfizetési díj egy évre 1056 Ft,
fél évre 528 Ft,
az egyes számok ára 200 Ft.
Terjeszti a Levél- és Hírlapüzletági
Igazgatóság,
valamint alternatív terjesztők.
Előfizethető postautalványon:
1900 Budapest, Orczy tér 1.,
valamint a Postabanknál
az 11991102-02102799 számlán.
Internetes elérési cím:
vjrkf.hu/honisme.htm
INDEX 25387
E-mail: acsai@hnm.hu

Nyomdai előkészítés:
Acsai Istvánné, Halminé Bartó Anna,
Kovács Gyula

Készült:
az ETO-Print Nyomdaipari Kft-ben
Felelős vezető: Balogh Mihály
ISSN 0324-7627 (nyomtatott)
ISSN 1588-0672 (online)

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

- Bartha Éva történész-muzeológus, Budapest
Bárcziné Bozó Mária Csákberény
Bencze Géza dr. igazgatóhelyettes, Budapest
Bolla Dezső dr. ny. múzeumigazgató, Budapest
Cseh Balázs tanuló, Tapolca
Csorba Csaba dr. főiskolai tanár, Budapest
Dankó Imre dr. etnográfus, c. egyetemi tanár,
Debrecen
Edelényi Adél néprajzkutató, Győr
Fekete Árpád tanár, Sovata
Fekete Imre dr. tanár, Borota
Fodor Péter dr. könyvtárigazgató, Budapest
Galambos Sándor főlevéltáros, Nyíregyháza
Gereben Ferenc dr. irodalomtörténész,
Budapest
Grétsy László dr. tanszékvezető főiskolai tanár,
Budapest
Halász Péter főmunkatárs, Budapest
Hideg Zoltán tanuló, Miskolc
Kanyar József dr. ny. levéltárigazgató,
Budapest
Kele József muzeológus, Szeghalom
Kováts Dániel dr. ny. főiskolai tanár, Szeged
Kováts Dénesné Pók Judit levéltáros,
Nyíregyháza
Krisztián Béla dr. egyetemi docens, Pécs
Marjanucz László dr. főiskolai tanár, Szeged
Miklósi Sikes Csaba művelődéstörténész,
Sümege
Molnár János dr. ny. főiskolai docens, Baja
Rémiás Szabolcs tanuló, Miskolc
Romhányi András népművelő, Budapest
Sebestyén Kálmán dr. történész, Budapest
S. Turcsányi Ildikó főmuzeológus, Békés
Tóth Béla dr. főigazgató-helyettes, Budapest
Viga Gyula dr. etnográfus, Miskolc
Villám Judit történész, könyvtáros, Budapest
Vitéz Ferenc művészeti író, Debrecen

A Honismereti Szövetség köszönetet mond mindazon
szerzőknek, akik Alapítványunk javára lemondtak
tiszteletdíjukról.

A címlapon kalotaszegi (Méra) viselet látható
(Vas Géza felvétele)

TARTALOM

„...válasszatok!”

A polgári választási rendszer kialakulása és első időszaka Magyarországon (<i>Bencze Géza</i>)	3
Választási küzdelmek a reformkori Szabolcs megyében (<i>Kováts Dénesné Pók Judit</i>)	10

AZ OLVASÁS ÉVE

Értékmentés és értékőrzés a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtárban (<i>Fodor Péter</i>)	16
A magyar olvasáskultúra jelenlegi helyzete – határon innen és túl (<i>Gereben Ferenc</i>)	20
Anyanyelvünk ezer arca (<i>Grétsy László</i>)	23
Gondolatok a honismereti könyvek olvasásáról (<i>Kováts Dániel</i>)	29
Mely könyvek és miként szerettették meg szülőföldem, lakóhelyem történelmét, táji-természeti világát? (<i>Hideg Zoltán</i>)	33
„A jó könyv hozzásegít a belső harmónia megtalálásához” (<i>Bárcziné Bozó Mária</i>)	34

ÉVFORDULÓK

450 éves a békési Szegedi Kis István Gimnázium (<i>S. Turcsányi Ildikó</i>)	36
A debreceni nyomda 440 éves ünnepe (<i>Dankó Imre</i>)	38
Mikó Imre nemzetiségpolitikusra emlékezve (<i>Sebestyén Kálmán</i>)	40
Bodgál Ferenc negyven éve (<i>Viga Gyula</i>)	42

ISKOLA ÉS HONISMERET

Tálas István: Néprajz és középiskola II.	45
<u>III. Országos Iskola és honismeret konferencia. Szeged, 2001. október 12.</u>	
A hon- és népismeret előzménye és pedagógiai tanulsága (<i>Csorba Csaba</i>)	48
A honismereti oktatás helye a tanárképzésben (<i>Marjanucz László</i>)	53
A honismeret oktatása az Eötvös József Főiskola képzési rendszerében (<i>Molnár János</i>)	57
Az egyházi, állami és községi iskolák levéltári forrásai (<i>Tóth Béla</i>)	60

HAGYOMÁNY

Deáki (<i>Romhányi András</i>)	64
Szovátafürdő története (<i>Fekete Árpád</i>)	66
Hiedelem-elemek a templomos mondákban (<i>Edelényi Adél</i>)	68
A sümegi római katolikus temető (<i>Miklósi Sikes Csaba</i>)	74

TÁRLAT

Sorskérdések Holló László festészetében (<i>Vitéz Ferenc</i>)	77
---	----

KRÓNIKA

Töltési Imre 85. születésnapjára (<i>Kanyar József</i>)	83
Ujváry Zoltán köszöntése (<i>Halász Péter</i>)	84
A katonai hagyományörzés napjainkban (<i>Cseh Balázs</i>)	86
Várostarténeti vetélkedő Nyíregyházán (<i>Galambos Sándor</i>)	88
Borsod-Abaúj-Zemplén megye V. Honismereti Tábora (<i>Rémiás Szabolcs</i>)	88
Miklya Jenő (1927–2002) (<i>Kele József</i>)	90
Közhasznú beszámoló a Honismereti Szövetség 2001. évi szakmai tevékenységéről és gazdálkodásáról (<i>Bartha Éva</i>)	92
A Honismereti szövetség Felügyelő Bizottságának jelentése a Szövetség 2001. évi munkájáról (<i>Dr. Bolla Dezső</i>)	97
Kertész Tibor (1930–2002) (<i>Dr. Bolla Dezső</i>)	98

KÖNYVESPOLC

Kalotaszeg bibliográfiája és kutatása (<i>Sebestyén Kálmán</i>)	99
Kápolnai Iván–Szlovák Sándor: Képviselőválasztások és képviselők a mezőkövesdi térségben, 1848–2001. (<i>Villám Judit</i>)	100
Anzik Albert: Sárközújlak története (<i>Dankó Imre</i>)	101
Dr. János Kubassek: Hungarian Hermit of the Himalaya (<i>Dr. Krisztián Béla</i>)	103
A Debreceni Egyetem Néprajzi Intézetének folyóirata (<i>Halász Péter</i>)	104
Dr. Mándics Mihály: Csávoly az évezredben (<i>Dr. Fekete Imre</i>)	105
HONISMERETI BIBLIOGRÁFIA	106

Tisztelt Szerzőink!

A Honismeret folyóirat nyomdai előállításánál során könnyebbé teszi a munkát, ha a korrektúra megtakarításával esetenként gyorsíthatja a megjelenést, ha a közlésre szánt írásokat **hajlékony (floppy) lemezen** küldi el számunkra. Ezeket azonban csak WORD 6/95, WORD 97 formában, magyar ékezetekkel ellátva tudjuk használni. A szöveget kinyomtatva is kérjük.

Köszönettel a
Szerkesztőbizottság

A Honismeret folyóirat megvásárolható:

Unitárius Könyvesbolt (Bp. V. Alkotmány u. 12)

Magyarok Háza (Bp. V. Semmelweis u. 1-3.)

„Kis Magiszter” Könyvesbolt, Balassi Kiadó
1053 Budapest V. Magyar u. 40.

Dunaújváros, Intercisa Múzeum
Városház tér 4.

... válasszatok!

A polgári választási rendszer kialakulása és első időszaka Magyarországon (1848–1949)

A XIX. századi nagy európai változások Magyarországon sem maradtak hatás nélkül, s a reformkorban kibontakozó polgári átalakulás nem hagyhatta érintetlenül a politikai élet egyik legfontosabb színterét, az országgyűlést sem. A reformpárti és liberális ellenzék elsősorban az ún. alsótáblán mutatta meg az erejét, közöttük Kossuth Lajos, Deák Ferenc, Klauzál Gábor, Ghyczy Kálmán és mások játszottak vezető szerepet. A konzervatív vármegyei önkormányzaton is repedések támadtak, s a számban gyarapodó liberális szellemiségű táblabírák és követek az erősödő reformpárt sorait erősítették.

Az 1847-48-ban, Pozsonyban ülésezett utolsó reformországgyűlést elsodorták az 1848. évi márciusi forradalmak. Feloszlásával a feudális, a nemesi kiváltságokra épülő rendi országgyűlések kora lejárt, s egyre szélesebb kapukat tárhattak – a forradalom és a szabadságharc bukása ellenére is – a polgári reformoknak, azok kialakuló intézményrendszerének.

Az 1848-ban szentesített törvények két cikkelye is foglalkozott az országgyűlési képviselőválasztásokkal, a korábbiakhoz képest alapjaiban új viszonyokat teremtvé. A IV. cikkely az ekkortól Pestre helyezett országgyűlésnek három éves ciklusokat állapított meg, s az V. cikkelyben a választójogosultság alapvető polgári feltételét mondta ki, hogy ezután nem a rendiség, hanem a népképviselők alapján választják meg az országgyűlési követeket. További cikkelyekben rendelkeztek az alkotmányosság letéteményesének tekintett vármegye ugyancsak népképviselők alapján történő átalakításáról, a megyei tisztválasztásokról, igaz e kérdéseket már csak egy következő országgyűlésen kívánták tárgyalni.

A törvény értelmében a lakosságnak kb. 7%-a jutott (csak a 20 éven felüli férfiak) – a különböző feltételeknek megfelelően – választójoghoz. Az 1848 júniusában az újonnan kialakított választókerületekben megtartott választásokon a 377 mandátum pontosan egynegyedét már a városi polgárság szerezte meg. Az országgyűlést – az első magyar független felelős kormány tagjai és elnöke jelenlétében – 1848. július 5-én a pesti régi Vigadó épületében nyitotta meg István nádor. A forradalmi időkben a képviselőház (a régi alsótábla, az alsóház) a Vigadóban, a felsőház a Magyar Nemzeti Múzeum dísztermében ülésezett.

A szabadságharc bukását követő nyílt abszolutizmus 12 esztendeig szüneteltette az országgyűléseket. Ferenc József császár az 1861. évi ún. Februári Pátensében hívta újra össze az országgyűlést, a már említett 1848-as törvények alapján. A választások még az 1848. évinél is nagyobb érdeklődés mellett zajlottak le országszerte. Az ország legkiválóbb politikusait felvonultató országgyűlés szinte egésze ellenzéki volt, de már ekkor két pártra szakadt, a Deák körül kialakult, a császárral való megegyezéshez közelebb álló ún. Felirati és a Teleki László körül csoportosult, az 1848-as vívmányok visszaállítását a zászlajára tűző ún. Határozati párt. A parlament két háza végül is a Deák-i javaslatot tette a magáévá, ám a császár az alkotmányos néhány hónapot lezárva, az országgyűlést feloszlatta.

A legközelebbi választásokat 1865 végén tartották meg, s akkor kezdte meg a működését az 1865–1868-as országgyűlés, amelynek időszaka alatt jött létre 1867-ben a kiegyezés és koronázták magyar királlyá Ferenc Józsefet. *Ettől az országgyűléstől ülésezik a parlament folyamatosan a mai napig.*

Időközben a képviselőház 1866 áprilisában átvonult az újonnan épült, Ybl Miklós tervezte Sándor Főherceg (ma Bródy Sándor) utcai új Képviselőházba (a felsőház továbbra is a szomszédos Nemzeti Múzeumban maradt). Annak ellenére, hogy az épületet ideiglenesnek szánták, a képviselőknek a XX. század elejéig otthont adott (ma az Olasz Intézet birtokában van).

1874-ig a választásokat az 1848. évi V. tc., valamint egy sor belügyminiszteri rendelet alapján tartották. A következő választási törvény, az 1874. évi XXXIII. tc. azonban már egy sor jelentős változást hozott, s ez kisebb módosításokkal egészen az első világháború végéig alapjaiban megszabta a választások kereteit. A választók addig sem túlzottan magas számát a va-

gyoni census szigorításával tovább csökkentette, továbbra is megtartotta a szavazás nyílt voltát, s bevezette a képviselőválasztás megkezdése utáni (fél órán belüli) jelöltállítás lehetőségét.

Az új törvény alapján tartott 1875. évi választásokon elsőprő győzelmet aratott a Deák-pártiak soraiból alakult Szabadelvű Párt, a 413 mandátumból 332-t megszerezve. A párt kormányzati egyeduralma 1905-ig tartott. Kossuth Lajos már 1851. évi alkotmánytervezetében állást foglalt az általános választójog mellett, s ez lett az egyik fő programja az 1870-es évektől a 48-as és függetlenségi pártoknak.

Az országgyűlés mindkét házát magába foglaló országház felépítését már 1880-ban törvény rendelte el. A tervpályázaton nyertes Steindl Imre vezetésével 1885 és 1904 között épült fel az ország legnagyobb középülete. A még nem teljesen kész épület felavatására a parlament két házának együttes ülésével a milleniumi ünnepek fénypontjaként került sor 1896. június 8-án, Ferenc József megkoronázásának 29. évfordulóján. Az első rendes ülést 1902 októberében tartották meg a képviselőházi ülésteremben. Az épület ettől kezdődően az országgyűlés otthona.

A választás kiírása után – akkoriban előtte még ritkábban – kezdődött meg a *választási küzdelem*, a potenciális választók befolyásolása és valamilyen módon történő megnyerése. A mandátumok megszerzéséért vagy megtartásáért minden eszközt bevetettek a pártok és a jelöltek. Mivel a választókat nem szervezték a mai értelemben vett, vagy azokhoz hasonló pártokba, a jelöltek támogatására csak a választási kampányokra alakultak meg a legkülönfélébb pártok és szervezetek. Gyakran maga a jelölt személye jelentette egyben magát a pártot is.

A jelöltek győzelemre segítésében komoly szerephez jutottak a választási körutakat, a helyi propagandát szervező, a szavazók megnyerésében közreműködő, szavazatokat toborzó és gyűjtő *kortések*, akik a választókat a legváltozatosabb módszerekkel és eszközökkel igyekeztek befolyásolni, a szavazatukat a jelölt részére megszerezni. A választásokat megelőzően a jelöltek bejárták választókerületüket és – leggyakrabban áldomással, ingyen lakomával, polgáribb körökben „banquette”-ekkel egybekötött – gyűléseken ismertették saját, illetve pártjuk programját. A helyi hatóságoknak már ilyenkor módjukban állt a nekik tetsző jelöltet – akár „szavazatvásárlás” révén is – segíteni, s ellenkezőleg, a nemkívánatos jelöltek kortes-körtújai elé akadályokat gördíteni.

A legkülönbözőbb kortesfogások, s igen gyakran a család révén elsősorban a kormánypárti jelöltek győzelmét igyekeztek elősegíteni. A választási csalásokat eleve lehetővé tette a választópolgárok alacsony száma, de a jelöltek által a választók etetésére, itatására, fuvaroztatására hivatalosan is felhasználhatott, ám összecszerűen soha meg nem határozott „alkotmányos költségek”, a „törvényes ellátás” lehetősége is. Ezt jobban megérthetjük, ha tudjuk, hogy a XIX. század második felében a választások országosan általában két-három hétig is eltartottak, de pl. 1887-ben június 17-től július 26-áig.

A század vége felé közeledve egyre jelentősebb szerepet kaptak a választásokat kísérő külsőségek. A „választási mozgalmak” alkalmával a szavazóhelyiségek elé szervezettek, az egyes jelöltekre külön csoportokban vonuló szavazók jelszavakkal, feliratokkal pingált alkalmi zászlók alatt, *fejfedőjük mellé tűzött*, a jelölt arcmását vagy jelmondatát megőrkítő színes un. kortestollal különböztették meg magukat az ellenpártiaktól. A jelképek szaporodásán előledött karcolatában a Vasárnapi Újság az 1901-es választások idején:

„Zászló, ennyi, még soha sem volt, mint most. Hijába, a »tisztá választás« jelszava becsukta a csapszék-ajtókat, szétszáradnak az ősi, szebb időket ért kulacsok és sok jámbor birka élete megmarad, melyek pedig hatalmas paprikással volnának hivatva az elfáradt kortések gyenge erejét istápolni. Így állván a dolog, hogy mégis legyen valami: a zászlók szaporodnak meg mód nélkül.

Sovány kárpótlás ugyan, de ha különb nincs, ez is megteszi. Legalább az ellenpártot boszantja. Igaz, hogy a »szeretve tisztelt« jelölt zsebében is jócskán meglapítja, mert hát felettébb sok kell belőle, hisz némely kerületben csakugyan több a zászló, mint a szavazó. És haj, hány jelöltnek nem marad egyéb a dicsőségből, mint a zászlógyáros borsos számlája, mert hiszen a választó lelkesülni lelkesül ugyan, az »éljen«-t sem sajnálja, de már a zászlót csak a jelölt fizeti.”

ALAPITTATOTT 1842.

RUMBOLD B.

BUDAPESTEN, Múzeum-kör 29.

ZÁSZLÓ

ÉS DISZITÉSI CZIKKEK GYÁRA.

Választási zászlók

dbja 40 krtól 10 frtig

Választási

JELVÉNYEK

1000 darab 5 frttól feljebb.

Választási tollak

legnagyobb választékban.

Részletes árjegyzék bérmentve.

Diszitési cikkek

u. m.

zászlók, lobogók, czimerek, transparen-
tek, lampionok, papírléghajók, tűzijáté-
kok stb.

Külön képes árjegyzék bérmentve.

A választási kellékeket árusító Rumbold cég reklámja (Borsszem Jankó, 1884)

Egyre több és színesebb plakát, alkalmi újságok és egyéb választási kiadványok, az ekkori-
ban divatba jövő képeslevelező-lapok és nem utolsósorban a röplapok buzdítottak jelöltjük
mellett, s pocskondiáztak nem egyszer az ellenjelöltet. A *Kortésversek* és a *kortésdalok* nagy kor-
szaka ez, az 1930-as éveké már csak gyenge ismétlésnek minősül. Szinte nincsen olyan telepü-
lése az országnak, nincsen olyan nyomdája, amelyben ne készültek volna akár tucatszám e
versek, általában egy-egy ismertebb nép- vagy műdal kezdősorával (a 48-as és a Független-
ségi pártiak körében igen népszerű volt a *Kossuth nóta* dallamára / ritmusára írott kortésvers).

A szavazás az 1874. évi választási eljárási törvény értelmében *nyíltan történt*, a szavazatsze-
dő bizottság előtt községenként illetve választóközrtek szerint, előre megállapított sorrend-
ben jelentek meg az egyik vagy másik párti (vagy ezekről éppen semmit sem tudó) szavazók,
akik a bizottság elnöke előtt hangos élőszóval nevezték meg azt a jelöltet, akinek a voksukat
szánták. A rovatos ívre történet feljegyzés szerint a több szavazatot elnyert jelölt lett a kerület
képviselője. Ha azonban csak egyetlen jelölt volt a szavazás megkezdését követő fél óráig, ak-
kor az egész választási procedúra elmaradt: a választási elnök a választást befejezettnek, a je-
löltet megválasztott országgyűlési képviselőnek nyilvánította. Ez volt minden képviselőjelölt
legnagyobb vágya, még akkor is, ha az összegyűlt választói részére megígért lakoma árát ki is
kellott fizetnie a vendéglősnek.

Hiába jelentek meg minden választás előtt a választások tisztaságának megőrzésére felszó-
lító hivatalos plakátok, íródtak körlevelek, szólaltak fel érdekében a helyi önkormányzatoktól

kezdvé a parlamentig, a valóságban a mandátumok megszerzéséért folytatott küzdelemben jelentős szerephez jutott a család, s a századvéghez közeledve egyre erőteljesebben a hatalommal való visszaélés, az erőszak, a megvesztegetés s nem a legutolsó helyen a pénz. A *korruptió* feneketlen mélységei tárultak fel az 1896. évi őszi választások idején, amikor is a hatalmon lévő Bánffy-kormány semmitől sem visszariadva biztosította a kormányzó Szabadelvű Párt előnyös győzelmét. A durva visszasságok, a család ugyan *soha nem döntötték el* a választások eredményét, de egy-egy, vagy több választókerületben hozzájárulhattak elsősorban a kormánypárti, de gyakran az ellenzéki jelölt győzelméhez, a valós viszonyok megváltoztatásához.

A törvények által fenntartott választójogi cenzus mellett, a szűk választójog fenntartásával továbbra is nyílt szavazással folytak a választások. A törvényalkotók nagy többsége továbbra is a nép nagyobbik hányadának kizárása mellett volt, *a magyar lélektől idegennek tartotta a szavazás titkosságát* is, s sorra buktak meg az általános és titkos szavazást követelő programok és tervezetek.

A 48-as törvények kiterjesztették a népképviselést elvén *az önkormányzatokra*, a megvalósításra azonban a kiegyezést követő időket várni kellett. Előbb a vármegyei jogállásról, aztán 1886-ban a községek rendezéséről születtek törvények, amelyek részletesen szabályozták a helyhatósági (vármegyei, törvényhatósági városi és községi) választásokat. *A vármegye* (melynek élén a főispán állott) legfontosabb testülete a törvényhatósági bizottság lett. Tagjai felét választották, másik felét pedig a *virilizmus* elvén a legnagyobb adófizető polgárok adták, kik választás nélkül kerültek a testületbe.

A törvényhatósági jogú város első embere a polgármester volt, aki az ugyancsak felében virilis polgárokból álló, választott városi tanács élén állott. Budapest székesfőváros első polgára a főpolgármester, első tisztviselője pedig a törvényhatósági bizottság által megválasztott polgármester volt. A közigazgatási hierarchia alját a *községek* (rendezett tanácsú város, nagyközség, kisközség) foglalták el. Vármegyei felügyeletüket a főszolgabíró látta el, legfőbb szervük a virilizmus elvén alapuló képviselőtestület volt, melyben így felerészben a legtöbb adó fizetők foglaltak helyet a választott képviselők mellett.

A nemesi vármegye önállóságának illúziója erősen élt tovább az önkormányzatok szinte minden szintjén, annál is inkább, mivel az államhatalom 1848-at követően mindent elkövetett annak csorbítása érdekében. A törvényekbe foglalt közigazgatási változások is ezt szolgálták, a közigazgatás centralizálását, államosítását. Erről már Kossuth is szólt 1851-es alkotmánytervezetében, amelyben a községet ügyei intézésében szabadnak és függetlennek tekintette mondván, hogy: „igazgatásának szervezése a községi tagok általános szavazatának sérthetetlen elvén alapszik.”

Az önkormányzatok lényege azonos volt: a helyi társadalom önállóságát választott képviselői szervei útján biztosították, amelyek a legfontosabb ügyekben intézkedtek, határoztak, szabályokat és rendeleteket alkottak, s azokat saját szerveik által végre is hajtották. Az 1800-as évek végének önkormányzati vitái során fogalmazta meg lényegüket *Vázsonyi Vilmos* akkori ellenzéki politikus: „...Erős jogokban, gazdag köteleességekben, őre az Alkotmánynak; iskolája a szabadságnak; hatalmas szellemben és anyagilag; nem egyes osztályok úri játéka, mely kellemes időtöltésül szolgál; sem könnyű keresetforrás, mely henyelésért kenyeret ad nekik; szabad és demokratikus szervezet, melyhez minden képesített elem hozzáfér...”

A helyhatósági, az önkormányzati választások során a helyi testületekbe megválasztott, illetve a virilis-listán automatikusan bekerült képviselők a község, a város, a vármegye házában képviselték választóikat. Az országgyűlési választások során megválasztott képviselők az országgyűlés képviselőházában tettek – választási ígéreteiknek ilyen vagy olyan mértékben megfelelően – ugyanezt.

A választásra jogosultak szűk köre miatt (pl. az 1881-ben választásra jogosult 821 241 fő az ország lakosságának 6 %-át adta, de az 1914. évi 1 272 755 választásra jogosult állampolgár is az ország lakosságának csak 6,8 %-át képviselte) az 1880-as évek második felétől egyre gyakoribbakká váltak az *általános, egyenlő és titkos választójogot* követelő mozgalmak, amelyeknek ereje és nagysága a századfordulót követően tovább növekedett. Legfőbb képviselői a különböző munkáspártok, a radikálisabb parasztpártok és a városi polgárság mozgalmi és pártjai voltak. A XX. századra tömegessé váló szociáldemokrata mozgalom egyik fő feladatának tar-

totta az elavult és igazságtalan választójog gyökeres reformját. Agitációjuk és akcióik elsősorban a fővárosban nagy tömegeket mozgató meg.

Ennek eredményeként is több választójogi tervezet és javaslat látott napvilágot, sőt 1913-ban új választójogi törvényt is elfogadtak. Ez ugyan alig növelte a választásra jogosultak körét, de lehetővé tette, hogy a választók a fővárosban és a törvényhatósági jogú városokban titkosan szavazhassanak. E törvény szerint azonban az első világháború kitörése miatt választásokra már nem kerülhetett sor, s az előzőekben megválasztott képviselők mandátumát meghosszabbították.

Az Osztrák–Magyar Monarchia összeomlása a polgári államhatalom legfőbb és legfontosabb intézményeinek a megszűnését eredményezte. 1918 novemberében előbb a képviselőház, majd a főrendiház is kimondta feloszlását. A hatalomra került Károlyi-kormány által megalkotott 1918. évi I. néptörvény értelmében szavazathoz jutott Magyarország minden, bármely hazai élő nyelven írni és olvasni tudó 21. életévét betöltött férfi és 24. évét betöltött nő. E törvény mondta ki nálunk először a nők választói és választhatósági jogosultságát.

A kiirt általános és minden megkötöttségtől mentes titkos választójogon alapuló nemzetgyűlési választásokat már a tanácsköztársaság alatt bonyolították le. Ekkor minden 18. életévét betöltött férfi és nő az urnákhoz járulhatott, amikor is Budapesten és a városokban, valamint a községek jelentős hányadában titkos szavazással választották meg a helyi tanácsokat. A felsőbb tanácsokat – így az országgyűlést helyettesítő Tanácsok Országos Gyűlését is – már a szovjet minta szerinti közvetett úton, delegálással „választották” meg.

A kommun bukása után a parlamentáris viszonyok mielőbbi folytatása és az alkotmányosság visszaállítása érdekében rendeletileg egykamarás nemzetgyűlést hoztak létre, amely a választójogot illetően alapvető változásokat nem eszközölt.

Az 1922-es választójogi rendelet szinte mindenben visszalépést jelentett a korábbiakhoz képest. Többek között újól fog bevezette a választójogi cenzust, s a nők választójogát 30 évre emelte. A választói jogosultsághoz hasonlóan a képviselőjelöltséget is súlyos feltételekhez kötötte. Budapesten és a törvényhatósági jogú városokban megtartotta ugyan a titkos szavazást, a fővárosi- és környéki választókerületekben pedig bevezette az ún. *lajstromos-*, vagy ajánlási rendszert. E szerint a kerületekben legalább 1500, egyéni választókerületekben pedig 500 választópolgár által aláírt ajánlásra kellett szert tennie a képviselőválasztáson indulni kívánó jelöltnak. A többi városokban és a falvakban visszaállították a választási-szavazási általános többségi elven nyugvó nyílt szavazási módot. A háború-, majd a forradalom- és ellenforradalom zaklatta ország uralkodó köreiből ez szinte természetes volt. Példának érdemes pár sorban idézni a paksi főszolgabíró hozzászólását, a törvényt előkészítő időszak idejéből, 1920. februárjából: „...Az ország, édes hazánk jövője, boldogulása megkívánja parancsolólag az általános szavazati jog megszüntetését, a nők ezen jogának teljes eltörölését, s ennek a férfiaknál való korlátozását legalább is oly mérvben, hogy mint alap feltétel az írni és olvasni tudás állapíttassék meg minden körülmények között.”

Az első világháborút számunkra lezáró trianoni békeszerződés értelmében harmadára zsugorodott ország politikai és gazdasági konszolidációja idején született az addig rendeletekkel szabályozott választójogi kérdéseket részletesen és kimerítően tárgyaló, de az előző rendeletnél többet és újabbat alig adó 1925. évi új választójogi törvény. Alkalmazásával három képviselőválasztást is tartottak, előbb 1926. decemberében, majd 1931 júniusában és 1935. március–április fordulóján. A törvény az ajánlási rendszert általánossá tette, miáltal a választóknak módjuk nyílt a hivatalos jelölteken kívül más jelölteket is állítani. Az ajánlási ívek azonban számos visszaélés forrásává lettek, mivel igen gyakran előfordult, hogy a törvényesen előírt egy helyett több ajánlóívet is aláírtak, másutt az ajánlóíveken sokszor érdemi nagyságban szerepeltek a választókerület választási névjegyzékén nem is szereplők aláírásai. A törvénytelenségek és csalások, a visszaélések szinte mindennaposakká váltak, s az 1935. évi országgyűlési képviselőválasztások alkalmával volt olyan szavazóköri, ahol – a feljelentő szerint – tízféle csalást elkövetve százas nagyságrendben történt törvénysértés, lehetetlenné is téve a választás eredményének megállapítását.

A helyi képviseleti rendszeren lényeges változások hosszú ideig nem történtek, s a tanácsigazgatás alatt eltörölt virilizmust – a főváros kivételével – is visszaállították. Az önkormányzatiság kereteit mindinkább szűkíteni kívánó kormánypolitika céljait szolgálta a törvényható-

Tisza István választási kortes-körútján Sopronban, 1910
(Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtára)

ságok szervezetét és hatáskörét szabályozó, a közigazgatás rendezéséről szóló 1929. évi XXX. törvénycikk. A választójogot a szegényebb néprétegek irányába tovább szűkítette, még az országgyűlési képviseléválasztási joghoz képest is. A szavazás itt is nyílt maradt.

A következő, az 1938. évi választási törvény a választói jogosultságot meglehetősen részletesen szabályozta, s ezen belül is eltérően a lajstromos és az egyéni választókerületekben. A törvény a képviselők számát 245-ről 260-ra emelte, ebből 135-öt egyéni, 125-öt pedig lajstromos választókerületben kellett megválasztani. A törvény szabályozta a szavazást megelőző választási küzdelem céljaira igénybe vehető napok számát is. A szavazás *titkossá* és a törvényben meghatározottak kivételével minden választópolgár számára *kötelezővé* vált.

A törvény alapján mindössze egyetlen országgyűlési képviseléválasztást tartottak (az 1939. évit), azt követően új választásra a második világháború kitörése, majd Magyarország hadba lépése következtében már nem került sor. 1941 folyamán a képviselők száma visszacsatolt területekről behívott 115 képviselővel együttesen az év végére 375 lett. A soron következő országgyűlési választások kiírását a Kállay-kormány a háborúra történt hivatkozással – a nyilas előretörésétől is tartva – elhalasztotta, majd 1944-ben a Sztójay-kormány a képviselők mandátumát egy évvel meghosszabbította. Ez év novemberében ülésezett utoljára az országgyűlés – mindössze 52 képviselő jelenlétével – a fővárosban. A képviselők egy része követte Sopronba a dicstelen Szálasi-kormányt, s a december második felétől pedig a Debrecenben ülésező Ideiglenes Nemzetgyűlés már egy új korszak nyitányát jelentette.

A második világháborút követő koalíciós időszak első választása három részletben zajlott le. Először 1944. december 13-20. között a keleti országrész 45 helységének választói nagygyűléseken *közfelkiáltással, nyíltan* választották meg az Ideiglenes Nemzetgyűlés 230 képviselőjét. A második menet a fővárosba történt átköltözést követően zajlott le 1945. április 2-án, amikor is 108 képviselőt választottak meg, majd június 24-én a dunántúli képviselőket is megválasztották. Ez utóbbi 160 fővel kiegészülve a parlamentben *minden idők legtöbb képviselője*, elvileg 498 fő foglalhatott helyet. A baloldali pártok túlsúlya érvényesült, a politikai küzdelmek a Függetlenségi Népfront két pólusa között zajlottak le. A kormányzás ideiglenes jellegét is le-

záró, a politikai erőviszonyokat a parlamentarizmus terén tisztázó 1945. november 4-ei választásokon a Független Kisgazdapárt egyértelmű győzelme ellenére a polgári ellenzék a kommunista párttal szemben fokozatosan elveszítette az önálló politizálás lehetőségét.

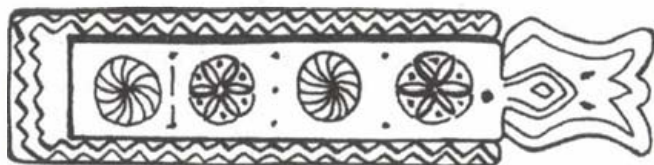
Az 1945-ös választás volt az első, amelyik *egyetlen napon* zajlott le. Új választási törvény (1945. évi VIII. tc.) szabályozta, amely megvalósította az *általános, egyenlő és titkos választójogot*, négy éves ciklust állapított meg, s nemzetközi mércével mérve is demokratikusnak volt minősíthető. A – kisgazdapárti győzelemmel végződött – választásról egyértelműen állapították meg a kortársak, hogy szabadon és tisztán zajlottak le.

A kiéleződő pártküzdelmek során felülkerekedő és a Kisgazdapárt hatalmát minden eszékkel visszaszorítani igyekvő Kommunista Párt által kierőszakolt idő előtti választásokra már 1947-ben sor került. A polgári ellenzék korlátok közé történő szorítását célozta a választók és választhatók körének tendenciózus szűkítése, az 1945-ben már bevezetett ajánlási rendszer és a kötött lajstromú szavazás fenntartása. A Kommunista Párt – az ún. *kékcédulákkal* történt csalások segítségével is – a parlament legerősebb pártjává vált, s a demokratikus módszereket mellőzve rövidesen felszámolta az ellenzéki pártokat, de még koalíciós partnerei neki nem tetsző „jobboldalát” is. (Az úgynevezett kékcédulákról tudni kell, hogy az 1947-es választási törvény lehetővé tette, hogy a választási névjegyzékbe felvett, de valamilyen oknál fogva éppen távol lévők a tartózkodási helyükön szavazhassanak. Ők választói jogosultságukat a névjegyzék kivonattal – amit világoskék cédulára nyomtattak – igazolták. Ez lehetőséget adott a több helyen történő szavazásra. Pl. Nagykanizsán 350-en szavaztak választási kivonattal. Kevésbé általánosan ismert, de 1949-ben is szavaztak névjegyzék-kivonattal – ez rózsaszínű volt –, ugyancsak alkalmat adva a csalásra.)

A többpárt-rendszer megszüntetése és a szovjet mintájú államberendezkedés kiépítése egyik alaplépéseként 1948 nyarán a két munkáspárt „egyesült”, s a megalakult Magyar Dolgozók Pártja (MDP) már az új erőviszonyokat tükrözte. A többpártrendszer és a koalíciós kormányzás véget ért, s vele együtt a kötött lajstromú, a választókerületek szerinti választásoknak az ideje is lejárt. Az 1949 elején megalakult Magyar Függetlenségi Népfront – amelyet a szétvert pártok és maradványaik gyűjtőhelyévé tettek – feladata lett az egypártrendszer keretei közötti választások lebonyolítása. A gyökeresen átalakult politikai légkörben az MDP színté akarata szerint tudta megváltoztatni a választási törvényt és két évvel a négyéves ciklus lejárta előtt ismét országgyűlési választásokat tarthattak s adhatták büszkén tudtul – azaz közölték – mindenkiel, hogy „A képviselőjelöltek sorát Rákosi Mátyás vezeti, hazánk legelső építője.”

Az 1949. május 15-én megejtett választásokon a népfrontos programmal közös listán indult koalíciós pártok – a hivatalos közlemények szerint minden korábbiánál nagyobb szavazói részvétellel – a szavazatok több, mint 96 %-át szerezték meg (a megválasztott képviselők 71 %-a az új párt soraiból került ki). Az igen magas részvételi arányban szerepet játszott a korábbiakat felülmúló mértékű *választási agitáció* mellett az *erkölcsi nyomás* és nem utolsósorban az *adminisztratív eszközök* alkalmazása is. A népköztársaságot kikiáltó parlament törvénybe iktatta az új alkotmányt. Ennek egyik fejezete foglalkozott a választások kérdéseivel, rögzítette annak alapelveit (általánosság, egyenlőség, közvetlenség és titkosság), valamint először mondta ki, hogy valamennyi választójogosult választható is egyben.

Bencze Géza

Választási küzdelmek a reformkori Szabolcs megyében

A reformkori Magyarország népességének 90%-át az úrbéres és az úrbériségen kívüli (zselérek, szolgálók) néptömegek alkotják. Fölöttük áll az a kiváltságos osztály, az egy és ugyanazon szabadságot bíró, de erősen tagolt nemesség, amely korszakunkban is kizárólagos politikaformáló tényezőnek tekinthető. Miközben ugyanis arányuk a társadalomban mindössze 4-5 % körül mozog, a politizáló elit szinte kizárólag soraikból kerül ki.

A reformkori Szabolcs megyei nemesség aránya a társadalomban – hasonlóan más tiszántúli megyékhez, mint például Szatmárhoz – jóval az országos érték felett van, meghaladja a 10%-ot is.¹ Ez az igen nagyszámú szabolcsi nemesség vagyonilag erősen tagolt. Vezető rétegét, mint minden megyében, a jobb módú középbirtokosok képezik, akik hagyomány szerint részt vesznek a megyei életben, de az országos politikában is. Több száz, esetleg néhány ezer holdnyi birtokuk biztosítja anyagi jólétüket, iskolázottságukat, műveltségüket. Ők a megye igazi urai. E középnemesi rétegből kerül ki Szabolcsban az a tucatnyi familia, amely a megyét irányítja, azaz a politizáló elit.

A vezető középnemesi rétegtől igen nagy távolság választja el a nemesség legnagyobb részét jelentő kispemességet. Az egytelkes kúrialisták vagy a birtoktalan armalisták életmódjukban, műveltségükben, de viseletükben sem igen különböznek a jobbágyoktól, a bocskoros elnevezés utal is erre. A szabolcsi 10 % feletti nemesség legnagyobb részben ilyen birtoktalan vagy egytelkes taksás nemes, akihez képest némely jobbágytelken gazdálkodó paraszt is nagyobb anyagi erővel bír. Számuk azonban olyan jelentős, hogy bizonyos módon már befolyásolni tudják a megyei politikát, ezért tisztújításkor, követválasztáskor a versengő felek igyekeznek megnyerni őket. A kormány is felhasználja őket gyakran olyan céllal, hogy megerősítse befolyását a megyékben.

A reformkori vármegyék ugyanis azért, hogy követeket állítsanak, utasítással látják el, és vissza is hívhatják őket, részt vesznek az országos politikában, befolyást gyakorolnak annak irányára. Ezért nem véletlen, hogy utasításadási jogukhoz féltékenyen ragaszkodnak, követekiken számon kéri, hogy aszerint működtek-e az országgyűlésen. Ha netalán annak ellenére voksolnak szigorúan megintik, vagy végső esetben visszahívják őket.

A megyék országgyűlésre adott első utasítása az anyautasítás, amelyben a diéta előtt álló ügyekben adnak instrukciókat követeknek, ezt követően számtalan pótutasítás születik az országgyűlési időszak alatt. Az anya- és pótutasítások szerkesztésére egy választmány működik a megyékben, így Szabolcsban is, melynek elnöke rendszerint az első alispán. Állandó tagjai a második alispán, a főjegyző, a tiszti ügyészek, a négy főszolgabíró és rendes esküdtjeik, valamint az előző országgyűlésen nagy tapasztalatokat szerzett követek. Jelen vannak benne az egyházak vezető személyiségei, néhány nagy tekintélyű arisztokrata, mint például Szabolcsban gr.Dessewffy József és Emil, vagy gr.Vay Dániel, bár általában az arisztokrácia nemigen érdeklődik a megyei politika iránt.²

A kispemességnek a politikai küzdelmekbe történő bevonására az az 1819. évi helytartótanácsi rendelet nyit utat, amely a megyei tisztújításokat és követválasztásokat szabályozva bevezeti az addig szokásban lévő közfelkiáltás helyett a golyóval, vagy más jellel történő szavazást, a voksok beszedésére és összszámolására pedig szavazatszedő küldöttséget állít fel. Igaz, hogy az addig gyakorlatban volt közfelkiáltás is számtalan visszaélésre adott alkalmat, az ezrekre rúgó tömeg megjelenése a választásoknál, a tanácskozásokban azonban még nagyobb politikai küzdelmeknek nyit teret.³

¹ A történeti statisztika forrásai. Szerk.: Kovacsics József. Bp. 1957. 21. tábla, 371. old.

² IV.A.1. 1841. évi jkv. 545. sz., 1847. évi jkv. 1357. sz.

³ A rendelet ugyanis az 1723. évi LVIII. t.c.-re hivatkozva, azt félremagyarázva a választásokon túl a tanácskozásokban is biztosítja minden nemes döntéssel felruházott részvételét.
Ballagi Géza: A nemzeti államalkotás kora. = A magyar nemzet története. Szerk: Szilágyi Sándor. IX. k. Bp. 1897. (A továbbiakban Ballagi Géza) 80. old.

1820-ban, amikor az új választási rendet Szabolcsban először alkalmazzák, gr. Dessewffy József (Szabolcs megye követe több országgyűlésen is) igen lesújtóan nyilatkozik róla Kazinczyhoz írott levelében: „Megmutatta a tapasztalás, hogy a votizatio el nem kerülte a lármázást, nem a praktikákat, nem a megvesztegetéseket ... Ott, a hol herceg Eszterháznak csak annyi vótuma van, mint a legutolsó bocskorosnak, a votizatio systemája et in theoria et in praxi merő képtelenség.”⁴ A rendelet 1827-ig volt érvényben, a későbbiekben is szokásban maradt azonban, hogy ha a közfelkiáltásból a főispán a többséget nem tudta megállapítani elrendelte a szavazást, és ezen esetben egy bocskoros nemes voksa valóban ugyanennyit ért, mint egy herceg Eszterházyé. A tisztikarokat, a követeket százakra, sőt ezekre rúgó tömeg választotta, így minden választás előtt megindult a harc a voksokért. Lehetek ellenzékiek vagy kormánypártiak, veres vagy fehér tollasok, a módszerek ugyanazok voltak: etetés, itatás, lélekvásárlás.

A nagyszámú szabolcsi kisnemesség hosszú évtizedekig nemigen tanúsít érdeklődést még a megyei politika iránt sem. A vékony politizáló rétegre is inkább a komótoság, sőt lassúság jellemző, mint az élénkség. A közgyűlés az egyszerűbb ügyekben szokásos módon közmegegyezéssel határoz, a fontosabbakat pedig küldöttségre bízta, amelynek tagjai a közgyűlés tagjaival csaknem azonosak. A tanácssterem gyakran kong az ürességtől, előfordul, hogy a tisztviselőket is fel kell szólítani a megjelenésre.⁵ A hírlapi tudósítások szerint az 1840-es években a helyzet megváltozik. Az országos lapok botrányosabbnál botrányosabb szabolcsi követválasztásról, tisztújításról, közgyűlésről tudósítanak. A Budapesti Híradó 1845-ben megállapítja, hogy a korteskedés, e „szörny” megyénk kebelében született (valószínűleg az 1820. évi restaurációra utal), majd itt nőtt nagyra.⁶

Szabolcs megye a tizenegy halálos áldozatot követelő, 1836. évi restauráció után hozott rendszabásaiban a korteskedések fő okát a pártok alakításában látja, és három szokásban lévő módját írja le:

- Hódítások és rábeszélések a választást megelőző időben, vagy éppen az alatt. Legveszedelmesebb, következésképpen a leginkább büntetendő a tisztviselők agitációja, mert ők tekintélyüket, hatalmukat kihasználva gyakorolnak nyomást a köznemességre, ez által pedig a választójog szabad gyakorlását akadályozzák, és saját, törvényben rögzített (1723. 68. t.c.) hivatali függetlenségüket áldozzák fel.
- Pénzzel való megvesztegetés, azaz a szavazatok vásárlása, „melynél szemtelenebb módja nincs a hivatalvadászatnak”.
- „Készítetnek a pártok részegítő italok által, melynél lealacsonyított ’s veszélyesebb neme a megvesztegetésnek nem lehet, minthogy ez által nemcsak szabadságától fosztatik meg, de esztől is, ’s egyedül fellázított indulatjától ’s párdühétől ragadtatva rohan a részeg elcsábított maga ’s mások veszedelmére.”⁷

Megjegyezzük, hogy a párt szó itt nem mai értelemben veendő, nem eszmék, sokkal inkább személyek körüli csoportosulást takar, amelyet a szimpátia, a magánérdek alakít.

A Szabolcs megyei reformkori „pártoskodások” hosszú sorából olyanokat választottunk ki, amelyek leginkább bemutatják a kisnemesség politikai célokból, eszközként történő felhasználását, és plasztikusan ábrázolják az egész megyei rendszert aláásó korteskedést.

1. Az 1843. márc. 13-i utasításadó közgyűlés

Szatmár megye 1841-ben 12 pontba foglalja a következő országgyűlés előtt álló feladatokat, ezzel mintegy a polgári átalakulás programtervezetét alkotja meg. Még ugyanazon év végén azonban a szatmári politika éles fordulatot vesz; a kormányhű megyei vezetés a dec. 6-i évnegyedes közgyűlésre a bocskoros kisnemességet becsődítve, a tyukodi és csengeri ólmosbotok súlya alatt megbuktatja a 12 pontot.⁸

⁴ Ballagi Géza, 80. old.

⁵ 1842. máj. 5. Pesti Hírlap.

⁶ Budapesti Híradó. 1845. febr. 20.

⁷ IV. A. 1. 38. cs. 424. sz. 1838.

⁸ IV.A.1. 1842. évi jkv. 25. sz.

Szabolcsban éppen e szomorú fordulat miatt csak 1843-ban, az országgyűlésre adandó anyautasítás kapcsán kerül szőnyegre a szatmári 12 pont. Az eltelt körülbelül másfél évben azonban a megyék levelezése és a publicisztika révén folyamatosan benne élt a köztudatban, kiváltképp a háziadó elvállalása tartotta izgalomban a nemességet. Szabolcsban két táborra szakadtak a kérdésben: az egyik párt, a nagytekintélyű alispán, Zoltán János körül csoportosulva, a haladás szellemében a sürgető reformokat kívánta, és elvállalására szavazott. Ők a haladó eszmék hívei az 1840-es években, ismertebb tagjai, mint Bónis Sámuel, Somossy Ignác, Elek Mihály, Eröss Lajos az 1841-ben megválasztott tisztikarból kerültek ki.

A másik párt mindenben az alkotmány sirjának megásását látta, az előbbieket a haza és az alkotmány elárulásával vádolta. A magukat konzervatívoknak nevezők vezére Eördögh Aloíz, 1830-ban a megye főjegyzője és országgyűlési követe volt. Nevesebb tagjai Patay István, Jármey Imre, Kállay Péter, Kállay Menyhért, Péchy László az előző tisztikarokban töltöttek be vezető posztokat.

A márc. 13-ra kitűzött közgyűlés előtt a korteskedés hallatlan méreteket öltött. Eördögh Aloíz körlevelei helységről-helysére jártak, kortesvezérei egy ezüst húszas napidíjat, enni-innivalót és beszállítást ígértek minden nemes atyafinak a kállói gyűlésre. Úgy tűnik jól teljesítették feladatukat, mert márc. 12-én reggel 8 órakor a híradások szerint több, mint 1500 torok kiabálta harsányan, hogy „éljen a szabadság, nem adózunk”. A tömeg zsúfolásig megtöltötte a termet, jó része azonban így is kiszorult az udvarra. A föltett fővegekkel, füstölgő pipákkal a lócákon, az asztalok tetején álló, késekkel felszerelt nemesség sorai között a csendbiztosok csak nagy nehézségek között tudták a két alispánt és a főjegyzőt bevezetni, a tisztikar nagy része azonban kiszorult a teremből. A bortól és pálinkától fűtött tömeget az alispán, akiről már egyébként is régen az terjedt el, hogy ő az, aki a nemességet meg akarja adóztatni, az ősiséget pedig eltörölni, képtelen volt féken tartani. Ha az asztal elején állókat sikerült is leparancsolni, a lármát elfojtani lehetetlenség volt, egyfolytában zúgott a „nem adózunk semmire, éljen a szabadság, maradjunk a réginel”. Az adóról szóló pontot még csak felolvasni sem lehetett, így az alispán határozatul kimondta a többség akaratát. Az ő szavát azonban kevésnek találván, a kortesvezérek követelték, hogy a szokásjog ellenére ott rögtön foglalják azt írásba, és pecsételjék meg. Így nyomban hitelesítették is a szabolcsi nemesség akaratát, mi szerint „a nemesség semmiféle adót, sem pedig akárminémű ajánlást semmi szín alatt magára nem vállal, s nemesi szabadságához híven ragaszkodik”. E határozatot körbehordozták és hirdették, írásba foglalását bemutatták a közönségnek, mindez azonban kevés volt lecsillapításához. A tanácskozás következő pontja az ősiség lett volna, de míg bent a teremben a háziadót úgymond lebecskézták, az udvaron a tömeg Eördögh Aloíz a vállán hurcolva, az ősiséget ejtette el. Mindezek után az alispán a gyűlést kénytelen volt másnapra halasztani, amikor is már nem volt ugyan annyi köznemes jelen, mégis megbukott a többi szatmári pont is. Eördögh Aloíz indítványait sorra keresztülvitte. Nevezetesen, a nemesi szabadságból következik, hogy akik nem nemesek adót kell, hogy fizessenek, így a honoráciorokat adó alá kell vetni. Azontúl, hogy a nemesség a háziadóból részt nem vállal, a megye rendei az ősiséget is fenn kívánják tartani, a birtokbírhatást és hivatalviselést, a nem nemesi osztályokra kiterjeszteni nem óhajtják, és igaz ugyan, hogy Szabolcs is több országgyűlésre (1832/1836, 1839/1840) adott számtalan utasításban a cenzúra eltörlését szorgalmazta, most azonban a sajtószabadságot a közrendre nézve veszedelmesnek találván, további fenntartását adja utasításba követéinek. Eördögh Aloíz felszólalása szerint: „Mióta Kossuth ír azóta reánk csak veszedelem háramlott, a közcsendesség megkívánja, hogy maradjon a cenzúra úgy, mint eddig volt.”⁹

2. Az 1843. ápr. 27-i követválasztás

A fenti, botrányos utasításadó közgyűlést egy bő hónap múlva követte az országgyűlési követválasztás. A két-két jelölt Bónis Sámuel és Eröss Lajos, valamint Péchy László és Eördögh Aloíz volt. A két szemben álló tábor élesen elhatárolódott egymástól. Bónis Sámuel és Eröss Lajost a megyei nemesség liberális eszméket valló fele támogatta, és maguk mögött tudhatták a hivatalban lévő, 1841-ben megválasztott tisztikar tekintélyes személyiségeit, Zoltán János első alispánnal az élen. Péchy Lászlót és a fentebb sokat emlegetett Eördögh Aloíz,

⁹ IV.A.1. 43. cs. 170. sz. 1843., Pesti Hírlap 1843. ápr. 2.

a megyei köznemesség másik fele, valamint az előző tisztikarokban működő, a jelenlegi megyei vezetésből kiszorult nevesebb személyek pártolták. A követválasztó gyűlést a főispán, gr. Teleki József vezette. A márc. 13-i közgyűlés tapasztalatai folytán a rendet egy dzsidás ezred vigyázta, amelyet az alispán és Nagykálló város elöljárósága kérésére a gyűjtogatástól, rablástól, gyilkolástól tartva rendelt be a főispán. Az eseményeket a Világ c. lap névtelen tudósítója idézi fel számunkra:

„Nem kívánom az olvasók kedélyét zaklatni azon ingerültség elősorolásával, mely f. évi mártz. 13-ka óta az adózási 's ezzel kapcsolatos kérdéseknél a pártfelek között keletkezett, mert úgy említnem kellene azon undok rágalmakat, hallatlan gyanúsításokat is, melyekkel a „nem adózunk” némely emberei az adózási elvpártolókat megyénk minden helységiben egyformán sújtani törekedtek...

Délutáni 2 óra tájon az egész osztály katonaság a megyeháza előtt fegyverben állott; – nem-sokára hallatszik a tábori zene, 's a Péchy–Eördögh-féle párt emberei több lóhátas vezér előlmentível, kik kék dolmányt, keskeny nemzetiszín vegyületű zsinórral, 's vörös sapkát ugyan ily keskeny zsinór vagy pántlikával körülövezettet, fekete kakastollal feldíszítve viseltek, kijelelt szállásokra választottaik nevei harsány kiáltozási között, fejer-atlacz zászlókkal, melyeken kedvelteik nevei, 's más alkalmi feliratok voltak szemlélhetők, mintegy 500 szekéren, mint mondták, beérkeztek. – Még ezek nem vonulának el, midőn jött a Bónis–Eröss párt egy részének előcsapatja, ennek élén több lóhátas vezér, kik almazöld dolmányt, veres sapkát, fejer kakastollal viseltek, több színezetű díszes zászlókkal „éljen Bónis–Eröss”, 's más alkalmi felírással ezüst, arany hímmzettel, tábori zene kíséretében, – ezek is szállásukra vonultak, a még több utána begyűlt, 's szinte ily forma ruhájú, fényes öltözetű, 's szép zászlókkal kérkedő számos csapattal együtt, mind muzsikaszóval. Nagy volt a feszültség, nagy a töprenkedés mind a két fél beavatatlan embereinél a kimenetel eredményéről, 's félve tekintének a kétes jövőbe. Másnap főkományzónk (a főispán) még a gyűlés kezdete előtt kinyilatkoztatta; miképp felkiáltás által a választást, amennyiben ily számos gyülekezet közepett sikeresen eszközölni alig lehetne – azt szavazat útján kívánja végrehajtani, 's e végre a nemességnek terembe tolakodása, hová a nélkül sem férnének, szükségtelen...

Először is a Bónis-párt kívülről a megyeház udvarára befelé szavazott; – ennek végeztével a Péchy-párt a református templomba, amennyiben a két párton lévöket egymás közé vegyíteni nem lett volna tanácsos...¹⁰

A választás a következő eredményt hozta: Bónis Sámuel 3 348 szavazattal győzött Péchy László 2 682 szavazata ellenében. Az idézett Világ hasábjain a vesztes fél az egész szabolcsi tisztikart megvádolta, hogy hivatali hatalmukkal visszaélve mindannyian nyíltan korteskedtek, szavazatokat vásároltak, a választás napján pedig Bónis Sámuelre kétszer is szedték a voksokat.

„Szavazatadásra először a tisztikar pártja (Bónis Sámuel) bocsájtattott, nagy kapcsolatai, hosszú kezei voltak e pártnak. A megyeháza udvarán szavaztak, és miután azt megtöltötték, a főispán elrendelte, hogy a másik fél a református templom kerítésénél szavazzon, melyet katonasággal körül is vétetett. Bevégezvén a tisztikar pártja a szavazást, s emberei mind a megyeház udvarában bezáratván, mivel nem volt elég golyó az újra kezdendő szavazatvételre, a küldöttség kétezer golyót kivett Bónis Sámuel ládájából...¹¹

A megyei közgyűlés a cikket természetesen rágalomnak, alaptalan gyanúsításnak nyilváníttotta, és cáfolatot tett közé.

„Midőn a Bónis-pártiak szavazatukat beadták, a megyeházába bezáratk, és csak az ablakból szemlélhetették a másik fél lélekvásárlását. Ugyanis tudja-e (az előbbi cikk írója), mint vették bezakadásig a nagy dobot, mint szédítették a szekereiknél hagyott, itt-ott báméskodó szemtelen kocsisainkat egy-két, sőt három forintnyi ígéretekkel is szavazatra? Tudja-e mily emberhez illő bánással kívánták rábeszélni a részint járókelő, részint az eredmény megtudásáért ólalkodó, öltönyökre, műveltségükre némely nemes uraknál fentebb álló izraeliták, s hitsorsosaik közül vállalkozókat, haszonbérloket szavazat adásra? ...¹²

¹⁰ Világ. 1843. máj. 6.

¹¹ Világ 1843. máj. 6.

¹² Világ 1843. jún. 3.

3. Az 1847. dec. 6-i félbeszakadt tisztújítás

A szemben álló két fél most azonos elveket vallott, a megyei nemesség 1845-ben ugyanis egységesen ellenzékinak mondható. A jelöltek iránti szimpátia vagy antipátia azonban ismét kétféle szakította őket, a pártok megalakultak egymás ellenében. A veres párt alispánjelöltjei Kállay Miklós és Somossy Ignác táblabírák, a fehéré Péchy László másodalispán és Kállay Ödön főszolgabíró voltak. Többen a megyében Péchy László és Somossy Ignác együttes jelölésével szerették volna a két pártot egyesíteni. Péchy hivatali érdemei, Somossy ritka becsületessége és népszerűsége igen előnyös felállást tett volna lehetővé, de a két fél közti ellentét ezt kivihetetlenül tette. Megindult tehát a korteskedés, melynek következtében a választás napján addig soha nem látott mértékben manipulálta mindkét tábor a szavazást. Most a Budapesti Híradó tudósít bennünket az eseményekről:

„A veres párt embereit jókor bevezetvén a székvárosba, a megyeház terét azonnal el is foglalá. A fehér tollas párt pedig csak a tisztújítás napján vezeti be embereit, és a református templom körül gyűjté össze magát, erejét képezé a fungens tisztikar legnagyobb része. A két párt lovas katonasággal vala elválasztva; a veres pártnak vagy hetvenkét zászlója volt. A másik pártnak zászlója negyvennél több vala. A roppant néptömeg, és közbe elvegyítve katonaság csillogó öltözete, 's fegyverei, a tenger zászló, 's a zene harsogása; kicsinben a hajdani királyválasztásokhoz hasonlított...

És most megindult mindkét párt részéről a voksoltatás és csalás. A veres tollasok a megyeház udvarára befelé szavaztak; midőn megtölt már a szűk udvar a szavazatukat beadott kortesekkel, 's többen bele nem fértek, szükség vala őket kibocsátani; és e pillanatban, többen használva az alkalmat, hol kályhalyukba, hol hajdúszobákba, hol az ambitusok 's más helyeken elbújtak – hogy újra a deputatión elött megjelenhessenek, másodsor is szavazatukat adni. Továbbá a megszavazott nemesség, mely a kapun kirohant, újra a nagy zavar 's tolongásban visszatért a még nem szavazókkal... Ennyit a veres tollas párt csalásairól, kikről azon vélemény áll, hogy vagy hétszáz szavazatot ily csellel szaporítottak, s elcsempészték.

Most már a fehér pártról szóljunk; itt a csalás nagyobb szerű volt. Hogy megérthesse az olvasó mily módon történhetett, azon körülményt kell megemlíteni, hogy a fehér párt embereit bezáró katonai négyosztagba a fehér párt másodalispáni jelöltjének, és egy másik rokonának udvarai estek. Midőn tehát a már megszavazott fehér tollas nemesség hazafelé ment volna, újra a két udvar hátuljából, egy másik utcából visszatért a még nem szavazók közé. Az udvarok hátsó része pedig – mivel e kortestaktika nem is gyanított – katonasággal fedve nem vala. De maga a kordont képező katonaság is a veres pártiak példájára, nem tudta visszatartoztatni a már megszavazottakat. És ezen egyszerű, de súlyos csalást midőn a veres pártiak észre vevék, hogy az ellenfélnek emberei nem hogy fogynának, de még többen vannak, megdöbbenve, s kétségbe esve a bizonyos vereségen, sűrűn jártak fel az administrator úr ő méltóságához (*Sombory Imre, a főispáni helyettes*) a csalást bejelenteni. Még ő méltósága maga is megjelent, a katonaságtól fedve, megvizsgálni s nézni a szavazatszedést, de e pillanatban minden jól ment, s az ügyes kortesvezérek jól el tudták fedni a csalás módjait. Újra foly a szavazás – vele a csalás, s már ötször is szavazott némelyik, holott a katonai négyosztag vonal erősen állott. Már a veres pártnak csak mintegy 500 szavazója volt hátra, és a fehér párt emberei mintha meg sem szavaztak volna, tömve töltötték be a tért, melybe zárva valának; sötétedni kezdett, az estvétől mindenki félt, a fehér tollasok ereje újra s újra szaporodott a már megszavazottakból.... És az öt-hat ezer emberből álló tömeg majd 12 ezer szavazatot adhatott volna ily módal. – Maga a szavazatszedő választmány megismerte végre a csalást, s jelentést tón az administrator úr ő méltóságának: mire a restauratio fölfüggesztése következett az napra. S most következett a zavar, s bizonytalanság pillanata; a fehér párt emberei a szavazatokat rejtő ládát kiadni nem akarták, tulajdonuknak mondván azt. A választmány tagjai mind elszéledtek, csak a geszterédi esperes, mint a szavazatokat bevevő maradt hátra, míg végre a nagy tolongásban egy megyei hajdú megérkezett a súlyos ládáért, fegyverét pedig, mivel azt is vinni bajos lett volna, a tisztelt esperes deputatus úr kezeibe bevén, ily őrizet mellett bejutott az adminisztrátor úrhoz a csalással terhelt, szavazatot rejtő kincsesláda.

Éjszaka s másnap reggel konferenciák tartattak; a két párt vezérei összejöttek az administrator ő méltóságánál – és becsületükre legyen megjegyezve – mosolyogva egymásnak baráti kezeket nyújtottak. Megegyeztek, hogy a restauratiót tovább folytatni nem óhajt-

ják, mivel éhes s fagyos népük elszéledt már, hogy többet kortesekkel nem fognak választani; de az intelligenciának ereje s többségével, hogy új nemesi összeírást, s szigorúbb rendet fognak alkotni jövőre.”¹³

Egy-egy ilyen világraszóló manipuláció, vagy az olyan véres eset, mint a tizenegy halálos áldozatot követelő 1836. évi szabolcsi tisztújítás megdöbönti ugyan a közvéleményt, a megyék megrendszabályozásának kérdése is felmerül, minden ilyen irányú törekvés azonban kudarcot szenved, mivel mindegyik fél előnyt kíván szerezni a másikkal szemben. Így válik a közéletet megméltató korteskedés általános, bevett szokássá a reformkorban, és marad meg – bár egyre kifinomultabb formákat öltve – a későbbi időkben is.

A megyei élet árnyoldalainak illusztrálásán túl azonban mindenképpen meg kell jegyeznünk, hogy az 1847/48. évi utolsó rendi országgyűlés törvénybe foglalta a vármegyék érdekeit, amikor az alkotmány védőbástyáinak nevezte őket. Hiszen amikor az országgyűlések is sorra-rendre számottevő eredmények nélkül oszlottak el, a „korkérdések” fórumai még inkább a megyék lettek. Élénk levelezést folytattak egymással, törvényhozó funkciókat gyakorolva alkotmányos kérdésekben hoztak határozatokat, amelyeket a kormány rendre-sorra megsemmisített, ezzel természetesen még élénkebb megyei politizálást indukálva. Szabolcs például olyan sarkalatos kérdésekben, mint a szólásszabadság, vagy a törvénytelen adminisztrációs rendszer behozatala ellen tett feliratait, határozatait, utasításait révén „érdemelhetette ki”, hogy a reformkor utolsó éveiben a titkosrendőri jelentésekben és Kossuth Lajos feljegyzéseiben is, mint szilárd ellenzéki vármegye szerepel.¹⁴

Követdal Péchy László részről (részlet)

Lobog a nemzeti zászló,
Követünk lesz Péchy László,

Ki hazáját szereti
Az példánkat követi,
Én hazámat szeretem,
Péchy László követem.

Gyere magyar fogj kezét,
Minket igaz ügy vezet,
Vesszünk mint sem
adózzunk,
És Péchytől elálljunk.

Fuss nemzeti zászlóért,
Dobog szívem Lászlóért,
Ő menthet meg adótul,
Hála neki Szabolcsul.

Ősapáink nyomdokin,
Vívni fogunk bent és kint,
Lássa a szép tiszt kar,
Hogy nem német a magyar.

Nemesre adót akar
Majd az egész tiszt kar,
Borral, pénzzel veszteget,
Hiszi hogy majd elvezet.

Háládatlan csak ne légy,
Csúfot magadbul ne tégy,

majd meglátod hogy végre,
Kik visznek a sik jégre.

Rebegi a kis leány,
Hű szerető csak az ám,
Kinek szíve, szája egy,
Ki hűtlenül el nem megy.

Lám Bónis szája más,
Ő nem lehet jó tolmács,
Ő adózók ellenünk,
Hogy lehet hát követünk.

Gyülesezik ellenünk,
Emelkedik felettünk,
Pedig mi teremtetjük,
Mi csoda ha megvetjük.

Van nemes, és ki nem igaz,
Nem is magyar, cudar az,
Árpád vérrel nem buzog,
S ereibe nem mozog.

Haladj magyar de ésszel
Hogy örökre ne vessz el,
Alkotmányod szilárdan
Őrizd mint Árpád hajdan.

Ne higyj a csalfa szónak,
Mert adóval megrónak,

Bosszúállás jelszavok,
Visz reátok magyarok.

Ne felejtse oh magyarom,
Márciusi nagy napon,
Péchy László mentte meg,
Hogy nem nyom
a járom szeg.

Mondja meg a nemzetnek,
És minden hű követnek,
Szabolcsnak a jelszava,
Az édes hon szép java.

Minden igaz nemes hát,
Vélem együtt felkiált,
És megyémet szeretem,
Péchy László követem.

Példabeszéd azt mondja,
Aki nem úr az szolgál,
Szólni akar a status,
Hallgass hát magisztratus.

Nem azt nem is hihetem,
Bónis nem lesz követem,
Egy hazán egy istenem,
Péchy kell felküldenem.¹⁵

Kováts Dénesné Pók Judit

¹³ Budapesti Híradó 1847. dec. 28. 30.

¹⁴ Kossuth Lajos összes munkái. XI. Sajtó alá rendezte Barta István. Bp. 1951. 203, 230. old.

¹⁵ XIII. 17. Kisebbségi levéltárak gyűjteménye. 2. dob. A Péchy család iratai.

AZ OLVASÁS ÉVE

*„Karolva könyvem kebelemre,
Nevetve nézek ellenemre.”*

Illyés Gyula Haza a magasban című versének ezt a két, mélyértelmű sorát választotta címmül és mottóul az Anyanyelvapolók Szövetsége, a Honismereti Szövetség, a Magyar Könyvtárosok Egyesülete és a Magyar Művelődési Egyesület, amikor közösen pályázatot hirdettek, majd tanácskozást szerveztek az Olvasás Éve alkalmából.

A pályázatra összesen 35 dolgozat érkezett, ezekből a zsűri 6-ot díjazott, de valamennyit jutalmazta. A pályázatok nagyobb része, számszerint 25 az ifjúsági kategóriában szerepelt. A pályázat eredményhirdetésére 2001. november 20-án került sor a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár nemrég felújított, szépséges épületében. Ebből az alkalomból előadások is elhangzottak a könyvnek, a nyelvnek, a könyvtárnak – s általában az olvasásnak a mai ember életében játszott szerepéről.

A továbbiakban közöljük az elhangzott előadások szövegét, valamint két, a zsűri által közlésre ajánlott pályamunkát.

Értékmentés és értékőrzés a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtárban

Nagy szeretettel köszöntöm önöket a megújult Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár központi épületében. Ahol vagyunk, az a hely nem más, mint egy legenda, nem más, mint egy hagyományápoló intézmény, amely kész a megújulásra, és amelyre úgy gondolom jellemző az értékmentés és értékőrzés. Merem remélni, hogy ez a könyvtár jó házigazdája lesz, és jó fedelet tud nyújtani a négy szervezetnek az Olvasás Éve alkalmából rendezett tanácskozáshoz. E megtiszteltetést köszönjük.

Azt a felkérést kaptam, hogy néhány mondatban szóljak a könyvtárról. Ezt én két módon tenném meg: egyrészt most, ami kevésbé lesz élményszerű, másrészt pedig úgy, hogy a tanácskozás végén a könyvtár egészét meg tudják tekinteni. A felkérés másik része, hogy az olvasási szokások alakulásáról szóljak, természetesen mindazon változáson keresztül, amit részben már érzékelhet a könyvtár, mint kulturaközvetítő intézmény is, és érzékelhetünk az olvasók véleményéből, kritikai észrevételeiből.

A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár ebben az épületben, a Palota Könyvtárban 1931 áprilisától működik, de a Fővárosi Nyilvános Könyvtár története, csaknem egy évszázadra tekint vissza, hiszen 1904-ben nyitotta meg kapuit. Az intézmény történetére, tevékenységére az elmúlt évszázadban az nyomta rá a bélyegét, hogy a megfelelő helyet kereste a város könyvtárának. Hogy mennyire komolyan gondolta a város vezetése ennek a feladatnak a megoldását, mutatja, hogy különböző tervpályázatokat írtak ki. A kor neves építész, Lajtha Béla több tervet is benyújtott, amit meg is vásárolt a Főváros Közgyűlése, de megépítésére az első világháború miatt nem volt esélye. Hosszas huzavona után, 1927-ben találtak megoldást, amikor a Wenckheim grófoknak a Baross utca és a Reviczky utca sarkán épült, a józsefvárosi palotanegyedtet lezáró épületét megvásárolták. Négy évig tartott, amíg a könyvtári célra átalakították nagy szakmai és belsőépítészeti viták nyomán: hogyan lehet könyvtárrá tenni egy nem erre a célra épült, egyébként gyönyörű palotát. A kérdés 1931-re oldódott meg, és ki-

sebb-nagyobb átalakításokkal, funkcióváltással egészen 1999-ig szolgálta a főváros közönségét a palotában elhelyezett központi könyvtár.

A könyvtár történetének szerves része a város területén lévő különböző tagkönyvtárak létesítése, hálózatba szervezése. Ennek első kidolgozója Szabó Ervin és munkatársai voltak, kezdve 1911-ben a Vág utcai és Aréna utcai népkönyvtárral. Ez a munka különösen az 1950-es, 1960-as években kapott nagy lendületet. Az 1980-as évek második felében azonban – elsősorban pénzühiány miatt – megszűntek azok a kulturális beruházások, amelyeknek a könyvtárépítés is része volt. Az utolsót a XVIII. kerületi Thököly úti könyvtár jelentette. Az 1990-es évek elején még 118 tagkönyvtára volt a Szabó Ervin Könyvtárnak, mára ez a szám 72-re csökkent. Kétségtelen tény, hogy elsősorban azok a kisebb kölcsönzőhelyek szűntek meg, amelyek sem alapterületben, sem szolgáltatásban nem tudták felvenni a versenyt a nagyobb könyvtárakkal. Ennek sajnos az a szomorú következménye, hogy némely városrészek, ahol korábban volt valamilyen könyvtári ellátás, ellátatlanná váltak, a nagyobb könyvtárakat pedig folyamatosan felújítjuk. A Kálvin téren láthatnak egy új építészeti üvegsodát, és a Könyvtártudományi és Módszertani Központ helyén egy másik csodaüveg-palota épül. 1979-re elkészült egy olyan terv, hogy e két foghíj beépítéssel, híddal átkövet itt létesüljön az új központi könyvtár. Pénzühiány miatt ez nem valósult meg. Volt még az 1980-as években olyan ötlet is, hogy „zöldmezős” beruházással oldják meg a kérdést, mert úgy olcsóbb a telek. Ez – hála Istennek! – nem valósult meg. Valahol a Vizafogó környékére tervezték, de azt gondolom, egy központi könyvtárnak a város szívében kell lenni.

1997-ben megszületett az a rendkívül jó döntés, hogy a központi könyvtárat itt kell hagyni. Mindenki tudta, hogy hol van, hol található, megszokták az olvasók, hogy a Kálvin tér mögött van egy kulturális központ. A Nemzeti Múzeum, a Magyar Rádió, az Iparművészeti Múzeum, a Természettudományi Múzeum és néhány egyetem különböző kara közelsége miatt – érdemes volt megújítani a könyvtárpalotát. Szerencsére nemcsak restaurálásról született döntés, hanem bővítésről is. A központi könyvtár ma három épületegyüttesből áll, 13 ezer négyzetméteren várjuk az olvasókat. Ehhez társul 1998 óta a szomszédos Pálffy-palotának az átalakításával a Zenei gyűjtemény. Ez ma már olyan minőséget jelent a magyar könyvtárügyben szolgáltatásait tekintve is, amelyre büszkéek lehetünk és nemzetközi összehasonlításban is vállalható.

Néhány adatot, csupán azért, hogy lássák milyen volt ez a munka. Nettó 3 milliárd forintba került a beruházás. 1998 februárjában az Országgyűlés döntött a címzett támogatásról, ami azt jelentette, hogy 80 %-át a központi költségvetés, 20 %-át pedig a fenntartó önkormányzat finanszírozta. A könyvtár vállalta a feladatot – ami példátlan a kulturális területen –, hogy saját magunk voltunk a beruházók és a lebonyolítók. Az volt a követelmény saját magunkkal szemben is, hogy ebben az összegben benne maradjunk, a 2001. december 31-i határidőt tartani tudjuk, és nem utolsósorban kielégítsük funkcionálisan, tereiben, szolgáltatásaiban, felszereltségében, megjelenésében egy nagyvárosi könyvtár igényeit. Azt gondolom, hogy mindezeknek a könyvtár megfelelt, hiszen szeptember 12-én a teljes épületegyüttes átadásra került. Holott voltak kétségeink. Hiszen ennek a beruházásnak nemcsak a fizikai megújulás volt a tétje, hanem az új, nyolcszintes épület megépítésével funkcionálisan is egy másfajta könyvtári szolgáltatás lehetőségét adta a tervező gárda. A szakmai program előkészítése Papp István ma már nyugalmazott főigazgató-helyettes vezetésével történt. Az előkészítésben Kiss Jenő, ugyancsak nyugalmazott főigazgató vállalt jelentős szerepet. És a jelenleg is funkcióban lévő gazdasági igazgató, Deák Sándor vezetésével történt az építkezés műszaki és pénzügyi lebonyolítása. A könyvtár e beruházás terén olyan informatikai fejlesztési programot valósított meg Sóron László, Nagy Anna vezetésével, amely a hálózat egészét is folyamatosan érinti. Fontos megemlíteni mindazon tervezőknek a nevét, akik ezt megálmodták: Hegedűs Péter vezetőtervező, Hefkó Mihály és Jakab Csaba belsőépítészek. Jakab Csaba munkájára külön felhívnom a figyelmet, a gyermekkönyvtárban szembesülhetnek vele. Nagy Gábor vezetőrestaurátor, a Wenckheim-palota munkálatait irányította. Egyébként örömmel jelentem be, hogy a múlt héten döntés született arról, hogy az épület felújítását a Magyar Építészek Szövetsége Nívó-díjra tartotta érdemesnek.

Nagyon fontos kérdés volt az, hogy milyen szolgáltatások legyenek a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtárban. Én mindenenekelőtt a *gyermekkönyvtárat* tartom fontosnak. Ebben a szakma rendkívül megoszlott az előkészítés során. Volt, aki határozottan tiltakozott a gyermekkönyvtár ellen, mert – úgymond – ezzel elveszti a nimbuszát a palota-könyvtár. Én viszont azt gondolom,

lom, hogy nagyon jó döntés volt. Ma már gyermekes családok jönnek a könyvtárba játszani, akár számítógépezni, akár társasjátékozni, akár itt olvasnak fel mesét. Közben a hagyományos könyvtárat is használják, mert kölcsönöznek. De van, amikor a szülő otthagyja a gyereket, és elmegy barangolni a maga dolgában.

Ugyancsak jó döntés volt a *mediakölcsönzés* bevezetése, ez helyhiány miatt korábban nem valósulhatott meg. A CD, CD-ROM és a videokazetta kölcsönzés miatt olyan emberek jönnek be a könyvtárba, akik soha eddig ide be nem tették a lábukat. És azt látjuk, hogy közülük nem egy már itt marad, ha mást nem, újságot olvasni.

A *böngészde* rész, ami lapozgatót jelent, korábban éppen ezen a helyen volt a könyvtárban, ahol most vagyunk. Ma már be lehet jönni a könyvtárba úgy, hogy nem iratkozom be, de a napilapokat, a színes lapokat el tudom olvasni. Ha kölcsönözni akarok valamit, akkor ennek nyilván az a feltétele, hogy beiratkozzon a látogató.

Nagy újdonság még mindig a központi könyvtárban az *Internet használat*, hiszen erre korábban nem volt mód. Hét hónap után, a tavalyi nyitást követően meg kellett duplázunk a munkaállomásokat, s ma körülbelül százötvenen veszik naponta igénybe.

Kisgalériánkban havonkénti rendszerességgel különböző kiállításokra van mód és lehetőség. Csak példaként mondom, kicsit a kiállítási koncepciót is jelzi; szeptemberben Sárosi Zoltán fotóművész kiállításával nyitottunk, aki a régi és az új palota egymás melletti képeivel tette izgalmasabbá a megnyitót. Ezt követően, az októberi forradalomra emlékezve, egy 1956-ban Magyarországot kényszerűen elhagyó fotósnak a kiállítását mutattuk be. A lánya hozta vissza ezeket a fotókat, nagyon nagy érdeklődésre tartott számot, 1956 októberének, november elejének napjait dokumentálva. Jelen pillanatban Cene Gál István festményei láthatók, decemberben pedig Markovics Ferenc fotóművész paralízisben megbénult emberek sorát bemutató, rendkívül kemény dokumentumsorozatát láthattuk.

Ugyancsak új szolgáltatást jelentett azoknak az *olvasótermeknek* a sora, amelyek korábban már megvoltak. És ezek közül a tanácskozás témájához is nagyon illik a *Budapest Gyűjtemény*, hiszen aki helytörténészként, akárcsak kutatóként, akár érdeklődőként vagy éppen egy középiskolai dolgozat elkészítése miatt bejött hozzánk, az a régi gyönyörűséges, falépcsős Budapest Gyűjteményben találta magát. Ez ma már bölcséleti olvasóként működik. A Budapest Gyűjteménynek az alapterülete részben megnőtt, részben pedig korszerű raktári körülmények között van az anyag. Itt helyeztük el azokat a legértékesebb régi nyomtatványainkat, a XVI–XVII. századi kiadványainkat, amelyek nagy kincsei ennek a gyűjteménynek, és a technika legkorszerűbb lehetőségeivel van felszerelve. Miért fontos számunkra a Budapest Gyűjtemény? Valamennyi könyvtár rendelkezik helytörténeti gyűjteménnyel, ami megteremti azt a lehetőséget, ami a helytörténeti kutatáshoz szükséges. A Budapest Gyűjteménynek azért is izgalmas az összetétele, mert egyrészt nagyon korán, mintegy 90 évvel ezelőtt kezdődött azoknak a dokumentumoknak az összeszedése, amelyek a székesfővárosról szóltak, másrészt pedig ne felejtsek el, hogy Budapest meghatározó városa volt az országnak, s értelemszerűen az ország története és a város története nagyon sok ponton kapcsolódik egymáshoz. Ez a kutatás szempontjából mindenképpen érdekessé teszi ezt a gyűjteményt. Hozzáátve azt is, hogy van néhány különlegessége, mint a plakáttár, a kisnyomtatvány-tár és a fotótár. Valamennyi kerületben egy kijelölt könyvtár a Helytörténeti Gyűjtemény gondozását végzi. Ez a honismeret szempontjából meghatározó és fontos.

A másik az irodalmi és nyelvi olvasóterem. Elrendezésében, külső megjelenésében és mindenekelőtt dokumentumaiban nemcsak a helyben olvasást teszi lehetővé, hanem a kutatásnak is fontos bázisa. Másrészt pedig olyan viszonylag ritka, egyedi videó gyűjteménnyel rendelkezik, amit ugyan nem kölcsönzünk, de helyben az érdeklődők megtekinthetnek. Például a Latinovits-gyűjtemény, amely nemcsak egy kitűnő művésznak a különböző filmjeit, tévéjátékait, színházi előadásait rögzíti, hanem a kornak a dokumentumát is jelenti.

Az új könyvtár megnyitásakor fontos volt azoknak az olvasótermeknek a közönség számára való megtartása, amelyeket ismertek. A nagy bálterem, mint általános olvasóterem, Pest – szerintem – legszebb neobarokk terme. Vagy régi folyóirat olvasó, ahol ma művészeti olvasó van. És itt van ez a fogadóterem, aranyszalon, ezüstszalon – ami olvasóteremként működik, amikor éppen nincs rendezvény. De ezt úgy szerveztük meg, hogy miközben itt egy színvonalas, érdekes tanácskozássra van lehetőség, a könyvtár tíz órakor kinyitott, az olvasók használják.

Néhány adatot azért említenék, mert azt hiszem nagyon fontos az, hogy mihez képest mérjük mi saját magunkat. Az, hogy az ország legnagyobb közművelődési könyvtára vagyunk, gondolom, kevésbé jelent bárkinek újdonságot. Ránk természetesen ez plusz feladatot és kötelezettséget rő. Az azért elgondolkodtató, hogy 2000. november 20-a óta, amikor kinyitotunk, azóta regisztráltak 42 ezer beiratkozott olvasója van csak a központi könyvtárnak.¹ Korábban, amikor csak a Wenckheim-palota állt az olvasók rendelkezésére, az 1990-es években 20–21 ezer beiratkozott olvasó volt. A napi látogatók száma örvendetesen növekszik, ma már 3500–4000 körül van, ami azt gondolom, visszajelzés a könyvtárosoknak és a szolgáltatásainknak is. Hiszen mindenki, aki bejön, a valóban sokszínű kínálatból választ, újságot olvas, internetezik, kölcsönöz, kutat, helyben olvas, tanul. És ehhez jelen vannak felkészült segítőkész kollégáink.

Gondoljak meg, hogy egy kölcsönzési szakaszban csak ebből a könyvtárból több mint 71 ezer dokumentum van az olvasóknál. S ehhez vegyük hozzá a hálózatot. A könyvtár vezetőségének az elkövetkező években kettős feladata van. Az egyik, a központi könyvtárnak korszerű, az olvasók számára is színvonalas működtetése. Másrészt pedig kötelességünk ébren tartani azt a fajta érdeklődést, ami az intézmény iránt megnyilvánult, akár az építkezés során, akár most, amikor elkészült ez a központi könyvtár. Itt is szeretném az olvasók türelmét és megértését megköszönni, amellyel elfogadták, hogy nem zártunk be, csak szűkíteniünk kellett a szolgáltatásokat. A következő évek feladata a hálózat újragondolása, a hálózatfejlesztési koncepció elkészítése. Ehhez a főváros, mint fenntartó hozzájárult, hiszen a hálózat intézményeinek felújítására, 2001-ben 6 millió forintot költhettünk. 2002-ben ez az összeg 60 millió forint. Több kerülettel tárgyalunk a megfelelő könyvtári ellátásról. A hálózatfejlesztési koncepció azzal is együtt jár, hogy az a számítógépesítés, ami a központi könyvtárban már megtörtént, ez a hálózatban is egyre több helyen jelenjen meg.

Kétségtelen tény, hogy a hálózatfejlesztésnek az alapvető célkitűzése, hogy ahol jelen vagyunk, minőségi könyvtári szolgáltatás legyen. Ott, ahol erre nincs lehetőség, mert 50 négyzetméteren kölcsönzünk, a könyvtár abba az irányba próbál nyitni a kerületekkel együtt, hogy különböző civil szervezetekkel közösen működtessünk olyan helyeket, ahol a könyv-kölcsönzés megoldható. Azt gondolom, hogy az elkövetkezendő években kétirányú mozgás fog megvalósulni. Néhány könyvtárral, vagy könyvtárnak nevezett kölcsönzőhellyel valószínűleg csökken a hálózat, ugyanakkor újak jönnek létre, hiszen a fejlesztési elképzeléseinket a kerületek támogatják.

2002-ben – reményeink szerint – megkezdődik és befejeződik a XII. kerületben az Ugocsa mozi átalakítása könyvtárrá. Ez egy nagyon rugalmas együttműködés eredménye, mert a jelenlegi könyvtár két helyiségét a kerület kapja meg, cserébe ők viszont 100 évre átadják a könyvtári célra átalakított mozit. Káposztásmegyeren egy 70 négyzetméteres kis kölcsönzőhelyből végre el tudunk jutni egy 250 négyzetméteresbe. Nagyon fontos, hogy a Belső-Ferencvárosban lévő Mester utcát és a Ferencvárosi Művelődési Központban lévő pici kölcsönzőt a Haller utca közepén lévő új helyell tudjuk kiváltani. És ami évek óta megoldatlan problémánk, az az V. kerületben a Vadász utca igen leromlott, nem igazán vonzó állagú helyisége, amire úgy próbáltunk megoldást találni, hogy a kerülettel tárgyalunk megfelelő alapterületű épületről, és miután ott a lakosság szám is jelentősen csökken, egy helyre összpontosítjuk azt a könyvtári szolgáltatást, ami a kerületben korábban volt.

Az olvasási szokások összefüggnek azzal, hogyan érzi magát valaki a könyvtárban. Hiszek abban, hogy ma egy korszerű könyvtárnak egyidejűleg hagyományos dokumentumokon alapuló szolgáltató helynek és információs központnak kell lennie. Segítenünk kell az olvasókat abban, hogy használják a számítógépes katalógust. Márpedig ez jelen pillanatban is több mint 800 ezer rekordot jelent.

A könyvtárosoknak és a könyvtárat tovább fejlesztőknek az a dolguk, hogy a minőségi könyvtári szolgáltatás minél több ember számára váljon hozzáférhetővé. Akkor, azt hiszem, senki nem pártol el a könyvtártól. Szabó Ervin is úgy fogalmazott 1910-es Emlékiratában, hogy „A legjobb könyveket a lehető legjobb olvasónak a legolcsóbb úton kell biztosítanunk...”

Fodor Péter

¹ Ez az adat 2001. december 31-én 47 ezer fő.

A magyar olvasáskultúra jelenlegi helyzete – határon innen és túl

Rendkívül ünnepélyes és szép környezetben tartjuk ezt a megemlékezést. Most egy kicsit elszóltam magam, mert végül is nem *megemlékezünk* a könyvről és az olvasásról, hanem *beszélünk* róla – elvégre még vannak olvasók. De ezek az ünnepélyes, az Olvasás Évének keretében rendezett szakmai összejövetelek, nem feledtethetik velünk, hogy a hagyományos értelemben vett olvasáskultúrával bizony elég komoly bajok vannak.

Sajátos helyzet ez: szemben ülnek velem régi, kedves kollegáim, akikkel a XX. század második felében az olvasás-, és könyvtárügy különböző őrhelyein találkoztam, és akik rengeteg tettek azért, hogy Magyarországon virágba szökjék az olvasáskultúra – és most nekik kell beszámolnom arról, hogy legutóbbi országos reprezentatív felmérésünk milyen – nem túl rózsás – eredményre vezetett.

Előre kell bocsátanom, hogy amiről itt beszélek, s amelynek problémáit elősorolom, az a *hagyományos értelemben vett olvasáskultúra*. Tehát az, amit az itt jelen lévők, gondolom, velem együtt olvasáskultúrának tartanak: amely még elsősorban a *könyv* olvasását jelenti; amely hajlandó az *elolvasott* (s nemcsak beleolvasott) könyvekben gondolkodni, s amelynek keretében a *szépirodalomnak* még jelentős, mondhatni centrális szerep jut.

Nem tudok most nem visszagondolni az Országos Széchényi Könyvtár régi olvasáskutató műhelyére, amely itt a szomszédban, az egykori KMK most lebontott Múzeum utcai épületében működött. Abban az öreg, rogyadozó épületben (amelynek helyén most üvegpalota emelkedik) Kamarás Istvánnal, Nagy Attilával, Bartos Évával, Havas Kátival és a többi kollégával az olvasáskultúra vizsgálatának különböző metódusaival próbálkoztunk, és az lebegett a szemünk előtt, hogy az olvasáskultúra nagyon fontos dolog: nagyon fontos minőségjelzője egy ország kulturális és – akkor így gondoltuk – demokratikus állapotának. És hogy az olvasáskultúrát olyannyira fejleszteni kell, hogy ebben a kutatásnak is részt kell vennie olyan módszerek kidolgozásával, amelyek elősegítik az olvasás mennyiségi és minőségi gyarapodását.

Ezek persze, jórészt illúziók voltak. De én mégsem tekintek vissza erre a korszakra fanyar, rossz érzéssel. És nem csak azért nem, mert naivitásunk jó szándékú volt, hanem azért sem, mert illúzióinkat felül tudtuk vizsgálni az általunk és másutt feltárt gazdag tudományos tapasztalatanyag fényében. Elnézést kérek ezekért az emlékező szavakért, amelyek az én számban – a személyes érintettség miatt – nem is csengenek túl jól, de ezeket valójában nekrológnak szántam: ugyanis nemcsak a régi házat, hanem az egykori műhelyt is épp a közelmúltban szüntették meg.

Hogyan áll tehát Magyarországon ez a bizonyos hagyományos értelemben vett olvasáskultúra? Nem akarom Önöket túl sok adattal terhelni, bár megszokhattuk, hogy az olvasáskutatók szeretnek számokkal előhozakodni. Ezek az újonnan feltárt adatok arra ösztönöznek minket, hogy újragondoljuk régebbi tételünket, amelyben a szomszédos lebontott épületben még szentül hittünk: nevezetesen hogy igaz-e az, hogy „a demokrácia olvastat”? És – kissé provokatíván folytatva a kérdezősködést – az olvasás igazából valamilyenfajta modernizációs, szép új világunkkal „összepasszoló” tevékenység-e, vagy valamiféle avitt, a modernség által meghaladott cselekvés? A kérdések sorát a későbbiekben még folytatni kívánom.

A 2000. év végén végzett felmérésünk szerint Magyarország felnőtt népességén belül azok aránya, akik soha semmit nem olvasnak (még futólag egy napilapot sem), az 1985-ben – hasonló léptékű és módszerű felmérés során mért – 5%-ról 12%-ra emelkedett. És olvasáskultúránk bizonyos értelemben vett elítcsapata, amely napilapot, hetilapot és folyóiratot egyaránt olvas, és még könyvet is rendszeresen, a szintén 1985-ös 18%-ról felére, 9%-ra csökkent. A könyvolvasóknak pedig (tehát akik egy év leforgása alatt legalább egy könyvet elolvasnak) az aránya 64%-ról – az első adat, hangsúlyozom, mindig '85-ből való – tehát 64%-ról 49%-ra esett vissza. És ez példátlan: Magyarországon ez idáig csak növekedett, még ha szerényen is, a könyvolvasók aránya. Ami csökkent az elmúlt évtizedekben, az az olvasásnak a *gyakorisága* és az elolvasott könyvek száma volt. Az, hogy egyáltalán olvas-e valaki, legalábbis időnként,

könyvet, az nem mutatott a korábbi vizsgálatok szerint fogyatkozó tendenciát. Mostanra viszont a csökkenés – 15 év alatt – 15%-ot tett ki, s ez azt jelenti, hogy *Magyarországon a könyvolvasás megszűnt többségi tevékenység lenni*. Ami pedig a rendszeres könyvolvasókat illeti (rendszeres olvasóknak, hagyományosan, a havi átlagban legalább egy könyvet elolvasókat szoktuk tekinteni), ezek aránya 1964-ben még 23% volt, s ez 1985-ben 19%-ra, 2000-re pedig 12%-ra esett vissza. És mivel itt egy szép, felújított könyvtárban vagyunk, és a hallgatóság számottevő része is könyvtáros, meg kell említenem, hogy csökkent (körülbelül 18%-ról ugyancsak 12%-ra) a könyvtárba beiratkozott felnőtt polgárok aránya is. (Igaz, hogy a beiratkozás nélküli szolgáltatások igénybe vétele viszont valamelyest növekedett.) Sőt: visszaesett a könyvvásárlók aránya is.

Az adatsorolással itt meg is állnék. Azt hiszem, egyetértenelek velem, hogy ezek meglehetősen drámai adatok voltak. Én úgy tekintem az Olvasás Évét, mint egy alkalmat, hogy elgondolkodjunk és elbeszélgessünk mindarról, amit a művelődési és azon belül az olvasási szokások terén változásként észlelünk. Harag és elfogultság nélkül, átokszavak nélkül, valamilyenfajta oknyomozó számvetést kell végeznünk. Természetesen egy kérdőíves vizsgálat nem tud pontos listát átnyújtani a bekövetkezett fejlemények okairól. Csak a sejtéseinket és feltevéseinket tudjuk itt górcső alá venni. Egyrészt meg kell néznünk újból és újból a *televízió* hatását, amelyről azt hittük, hogy igazából a '60-as, '70-es években már kiadta a mérgét, és hogy teljesen kiismertük már az olvasáskultúrával való kapcsolatát. (Erről több, nagyszabású vizsgálat megbízhatóan tudósított: tudjuk, hogy a mérték nélküli tévézés általában valóban gyenge minőségű olvasáskultúrával jár együtt. Megoldásnak azonban nem a televíziózás mellőzése mutatkozott, hanem televízió válogató, mérsékelt használata, ez társult ugyanis a legjobb olvasási mutatókkal.) Csakhogy ne feledjük, közben – a színes és a sokcsatornás tv után – beléptek a kereskedelmi adók is a versenybe. És a jelek szerint a tévéállomások közötti versenyt meg is nyerték. Ezt felmérési eszközökkel is ki tudtuk mutatni, és ezzel együtt mind a film-, mind a zenei, mind az olvasói ízlésünk visszaesését. Erősen valószínű, hogy ez utóbbi tapasztalataink nem függetleníthetők a kereskedelmi televíziós csatornák térhódításától. És akkor a tényről, hogy évtizedről évtizedre tetemesen nőtt a képernyő előtt töltött időmennyiség.

Ami viszont a *számítógépes kultúránkat* illeti, a felnőtt népességben belül, nem jelenthet igazi veszélyt a könyvolvasásra: egyelőre a felnőtt népesség alig egynegyede használ számítógépet, s csak közel egytizede él a világháló nyújtotta lehetőségekkel. És ezek is jórészt a legáltalábbis közepes gyakorisággal olvasók táboraából kerülnek ki. Egyelőre ez a helyzet. A fiatalok körében Nagy Attila barátom már sokkal elterjedtebb számítógép- és Internet-használatot mért, ott a rivalizálás az új és a régebbi forma között már sokkal inkább kibontakozott. De a felnőtt népességben belül az olvasáskultúra drámai tendenciái mögött (még?) nem a számítógép áll.

És most térjünk rá a *határon túli* térségekre, nevezetesen a Kárpát-medencében, de Magyarországon kívül élő magyarokra. Míg Magyarországon 49%-os könyvolvasói hányadot állapítottunk meg, 1998 és 2000 közötti felméréseink során a vajdasági és a felvidéki magyarok körében mintegy 60%-ot, Kárpátalján és Erdélyben pedig körülbelül 65-70%-ot találtunk ugyanolyan kritériumok alapján könyvolvasónak.

Fel kell figyelni arra, hogy milyen furcsa tendencia rajzolódik ki ezekből az adatokból: minél közelebb áll egy ország az Európai Unióhoz, minél jobb a modernizációs és civilizációs mutatói (GDP, stb.) – *annál kevésbé olvas*. (Lásd az anyaország példáját!) És értékrendje minél tradicionálisabb, minél közelebb áll a premodern világhoz – *annál többet olvas*. (Lásd Kárpátalja és Erdély magyarságát.) Megszűnt volna az olvasás modernizációs tevékenység lenni? És hogy van az, hogy a szabadság, a demokrácia végre-valahára elkövetkezett, most kibontakozó világában (még ha nem is állíthatjuk róla, hogy ez már egy csiszolt, minden részletében már jól működő demokrácia), amikor már hozzájuthatunk – ellenőrzések és tiltások nélkül – a szellemi javak rendkívül széles választékához, az emberek tömegesen azt a – tisztesség ne esék szólván: silány – kultúrát fogyasztják, azokat a könyveket olvassák, amit fogyasztanak és amiket olvasnak? Hogy van az, hogy diktatúrában (mint például a hatvanas évek elején Magyarországon), vagy a kisebbségi lét nyomása alatt, sokkal intenzívebb és egyúttal értékorientáltabb volt a kultúrához fordulás; míg a szabadság és a modernitás világában hajlamosak vagyunk – a domináns tendenciákat illetően – hátat fordítani neki? Ezek nagy horderejű kérdé-

sek, amelyeket a jelenben és a közeljövőben sokkal markánsabban kell feltenni, és sokkal többet kell tünődniük a válaszokon.

Nézzük meg közelebbről, hogy *mit olvas* a Kárpát-medence magyarsága. Azoknak a könyveknek, amelyeket a felmérések során épp az emberek kezében találunk, illetve a legutóbb olvasott könyvek megadott szempontok szerinti összetételét olvasmányszerkezetnek hívjuk, és évtizedek óta vizsgáljuk. Legalapvetőbb tendenciának azt találtuk, hogy Magyarországon – évtizedről-évtizedre – fokozatosan csökkent a klasszikusok (főleg a XIX. századi romantikus és realista, de egyre inkább a XX. századi klasszikusok is) iránti érdeklődés, és egyre erőteljesebben *növekedett* annak az olvasmánytípusnak (és altípusainak) a népszerűsége, amelyet a *szórakoztató-kikapcsoló irodalom* különböző neveivel illethetünk: lektúr, bestseller, krimi, horror, akciós és kalandirodalom, stb. Ezzel kapcsolatban egy adatpár: 1985-ben, a már minőségileg meglehetősen leromlott olvasmányszerkezetben 35%-ot tett ki a szórakoztató irodalom aránya – ez most 44%.

A másik dinamikus fejlődő olvasmánytípust az *ismeretközlő irodalom* különböző műfajai jelentik, ezek összesített aránya 2000-ben az olvasmányszerkezetnek már egyharmadát tette ki. Ez sok tekintetben nagyon pozitív folyamat. A magyarországi olvasói érdeklődés a '60-as években túlságosan is szépirodalom-centrikus volt, akkoriban azonban az irodalomnak a tudomány, a politika és más alrendszerek funkcióját is (részlegesen) be kellett töltenie, amire jó ideje már nincs szükség. Ez bizonyos értelemben pozitív dolog, mert nem az Írószövetségben kell politizálni, hanem a parlamentben – ez utóbbi kifejezetten arra való. Másrészt pedig, ha belegondol az ember, hogy mondjuk a '60-as években milyen eseményszámba menő művészi alkotások jelentek meg szinte hónapról hónapra, és hogy ezek „dekódolása”, rejtett politikai üzeneteik kibontása sokakban milyen szellemi izgalmat keltett, akkor a veszteség érzését is átélhetjük. Ez az izgalom már teljesen a múlté. Nem akarok igazságtalan lenni, de érzésem és benyomásom szerint ma Magyarországon az irodalom szűk rétegek, sőt székértáboroknak belügyévé, játékszerévé vált.

Ami pedig a kurrens olvasmányok szerzőinek nemzetiségét illeti, évtizedről évtizedre *csökkent a magyar szerzők aránya*: régebben 50% fölött volt, most már csak 42%-os. A rendszer-változás kezdetén erősen megugrott a nyugat-európai irodalom iránti érdeklődés, hogy azután visszaessék, és átadja helyét egy erősen feltörekvő kontinensnek: az (észak)amerikai irodalom aránya az 1985-ös 7 % után 2000-ben az olvasmányszerkezetnek már 31%-át tette ki.

Felmerül a kérdés: konkrétan kiket, mely írók műveit olvassák leginkább Magyarországon? Engedjék meg, hogy most az 1964-es népszerűségi listáról is felolvassam néhány (mondjuk az első öt) szerző nevét: *Jókai, Gárdonyi, Móricz, Mikszáth, Victor Hugo*. 1985-ben *Szilvási Lajos, Jókai, Dumás, Berkesi András, Robert Merle* volt az öt legolvasottabb szerző; 2000-ben pedig *Danielle Steel, Robin Cook, Lőrincz L. László, Jókai Mór és Moldova György*. A három lista három külön ízlés- és életvilág, amelynek „haladási iránya” a hagyományos értékektől a „modern” kommercialitásokig vezet.

Most – összehasonlításképpen – hadd térjek rá ismét a *határon túli* magyarok olvasáskultúrájára, olvasói érdeklődésük néhány adatának ismertetésére. Erdélyben '98 nyarán a legolvasottabb szerzők a következők voltak: *Jókai Mór, Wass Albert, Biblia, Mikszáth Kálmán, Móricz Zsigmond, Gárdonyi Géza*. Olyasféle ez a lista, mint amilyen (a Biblia és Wass nélkül) a magyarországi volt – a hatvanas évek első felében. Látható, hogy a határon túli magyarság nemcsak hogy jobban megőrizte az olvasás iránti vonzalmát, hanem az irodalmi érték, és a hagyományos nemzeti értékek mellett is jobban kitartott. És ez nemcsak Erdélyre igaz: az utóbbi években, Felvidéken, Kárpátalján és a Vajdaságban is végeztünk vizsgálatokat, és mindenütt tapasztalhattuk a klasszikus értékek masszív jelenlétét az olvasmányanyagban. (Legkevesebb talán a Felvidéken, de ott is sokkal inkább, mint Magyarországon.) Mindez nem jelenti azt, hogy határon túl is ne tapasztalnánk kezdeti jeleit a kommercializálódás és a praktizálódás, Magyarországon már régóta észlelt tendenciáinak. A kisebbségi lét ugyanakkor – és ezt empirikusan is bizonyítani lehet – nagyon fontos identifikációs eszközként alkalmazza (és konserválja) az olvasáskultúra értékeit, és ez a tény megnöveli az olvasáskultúra jelentőségét. Tehát nemcsak a modernizációs különbségek, hanem ez a tény is magyarázza a határon túli magyarság olvasáskultúrájának az anyaországit meghaladó színvonalát.

Felmerül azonban ismét a kérdés, hogy az ezredforduló világában miért kell ahhoz a kisebbségi sors identitást veszélyeztető nyomása alatt élni az embernek, hogy magyar olvasáskultúra tisztos formában lehessen jelen a Kárpát-medencében? És miért van az, hogy a szabadság és a demokrácia növekedése – legalábbis egyelőre – nem kamatozik a kultúrában, sőt: a könnyebb ellenállás, a talmi világdivatok irányába sodorja az anyaországi társadalom többségét? És mi lesz akkor az olvasáskultúrával, ha reményeinknek megfelelően a környező országok demokratikus gyakorlata megerősödik, és kiterjed a kisebbségekkel való bánásmódra is? Bár ezeket a kérdéseket ismételten csak *felvetni* tudjuk, azt teljes bizonyossággal leszögezhetjük: *a magyar olvasáskultúra színvonalasabb válfaját jelenleg a határon túli magyarság képviseli.*

Gereben Ferenc

Anyanyelvünk ezer arca

„Bír-e más nyelv úgy epedni, / Annyi bájjal, annyi kéjjel? / Olvadóbb, mint lant zenéje / Holdvilágos, langyos éjjel, / Mely virágot s dalt terem, / Mikor ébren semmi sincs más, / Csak a fák sötét bogán: / Hangos, boldog csalogány / S boldog, néma szerelem...

Hát a csapongó / Gyorsszavu tréfák / Játszi szökését / Festi-e más nyelv / Oly remekül? / Pattog a víg élc, / Ám sebe nem fáj, / Mert csak enyelgés, / Tarka bohóság / Volt az egész!...

Magasztos gyásznak bánat dúlta hangja / Úgy zendül benne, mint egyház harangja, / Mely messze hinti mély, komor szavát. / Búg, mint a gyászdal, mint sír-fáklya lobban, / S mint súlyos léptek kripta-csarnokokban, / Úgy döng minden szó a kedélyen át...!”

Kedves hallgatóim!

Ennek az olvasás éve alkalmából rendezett konferenciának a résztvevői nyilván nagyon jól tudják, hogy Ábrányi Emilnek Magyar nyelv című, örökszép verséből idéztem néhány részletet, amely alkalmas annak felébresztésére a tudatunkban, hogy valóban milyen ezerarcú a magyar nyelv. Tehát, amely nagyon jól utal előadásom témájára.

Nem véletlenül vállaltam ezt a témát. Ugyanis ahhoz, hogy valaki a könyvek, az olvasás elkötelezett híve, valósággal rabja legyen, előbb az anyanyelv elkötelezett hívévé, rabjává kell válnia. A gyermek előbb a nyelvvél ismerkedik meg. És előbb a nyelvet, az anyanyelvet szereti meg, s csak utána az olvasást. Kosztolányi idejében az olvasásra még nem leselkedett annyi veszély, mint – ahogy Gereben Ferenc is kifejtette – napjainkban, a tévé, a videó, a számítógép stb. korában, de Kosztolányi már akkor tudta, hogyan kell olvasót nevelni. „Miért ne avathatók be a gyermeket azonnal az irodalmi teremtés titkaiba is? Minden gyermek született szófacsaró, versfaragó és költő. Minden gyermek született kíváncsi. Minden gyermek szétszedi a játékát, hogy megtudja, mi van benne. Tereljük rá a figyelmét arra, ami a költészet veleje, vagyis a formára, erre a kézzelfogható csodára, a szerkezet arányaira, a mérték hullámlására, a rímek boszorkányos bűjösdiójára. Nem hiszem, hogy ilyesmi untatná. A gyermeket az untatja, ami mindnyájunkat, az, ha egy költeményből mondvacsinált eszméket, általános alapigazságokat, halvány, bamba tanulságokat hüvelyeznek ki, az, ha a költő lángjánál a haszonlesők akarják megsütni az ő politikai pecsenyéjüket. A gyermek ösztönösen tudja, mi a költészet. Ezt az ösztönét fejleszteni, bátorítani kellene, nem pedig sorvasztani. Meg kellene neki magyarázni, hogy az a gyermekvers: *Egyszer volt egy ember, szakállá volt kender*, semmivel sem alábbvaló, mint a felnőttek verse, s hogy minden komoly költészet gyermekes: a legnagyobbak gyermekessége és a legkomolyabbak játéka.” (Kosztolányi Dezső: Az olvasó nevelése. Pesti Hírlap 1933. ápr. 9.)

Tudta, illetve tudja ezt számos olvasásra nevelő, egyúttal a szavak izlelgetésére csábító könyv szerzője, Hernádi Sándor is, aki Az olvasás bűvésze című könyvét a következőképpen kezdte; nézzük csak hogyan! Előbb idéz Weöres Sándortól, a Vázlat az új líráról című opusból egy kis részletet, ezt:

„A jó vers élőlény, akár az alma, / ha ránézek, csillogva visszanéz, / mást mond az éhesnek s a jóllakottnak / és más a fán, a tálon és a szájban, / végső tartalma vagy formája nincs is, / csak él és élte. Vajjon mit jelent, / nem tudja, és nem kér. Egy s ezer / jelentés ott s akkor fakad belőle, / mikor nézik, tapintják, ízlelik.”

Eddig Weöres. És most Hernádi:

„Nézni, tapintani, ízlelni hívom az olvasót. A kötet négy fejezetében alkalmat adok arra, hogy viszonyítson – a művet (az eredetit) önmagával (művi változatával) hasonlítgatva ízleljen, tapintson – egyszóval mérjen. Két fejezetben pedig sajátos szöveggözlési technikával készítem az olvasót a beleélés optimalizálására, az elmélyült elemzésre.” (Hernádi Sándor: Az olvasás bűvészete, 5. oldal.)

És egyéb munkái, valamint most megjelent, „A magyar olvasástanítás története (Az olvasásról az olvasásért: az élő ábécé)” című műve szerint Adamikné Jászó Anna is nagyon jól tudja ezt. Ő nem könyve elején, hanem éppen a végén, az összegezésben így ír:

„Az olvasó nem passzív befogadó. Tevékenysége nem csupán az üzenet megfejtése, hanem továbbgondolása, kiegészítése. Ily módon az író és az olvasó között kölcsönös cselekvés, interakció jön létre. Kosztolányi Dezső (már megint Kosztolányi, de most idézetben! G. L.) már 1928-ban megfogalmazta ezt a kölcsönösséget: »azok a könyvek, melyek a könyvtárak polcain szunnyadnak, még nem készek, vázlatosak, magukban semmi értelmük. Ahhoz, hogy értelmet kapjanak, te kellesz, olvasó. Bármennyire is befejezett remekművek, csak utalások vannak bennük, célzások, ákombákomok, melyek pusztán egy másik léleken ébrednek életre. A könyvet mindig ketten alkotják. Az író, aki írta s az olvasó, aki olvasta.« (Ábécé a prózáról és a regényről). Az olvasó tehát nem pusztán befogadó, nem passzív tényező, hanem nagyon is aktív, előismereteitől és érzékenységétől függ, hogy mit kelt életre a holt műből.” (Adamikné Jászó Anna, i. m. 289. oldal.)

Szó, ami szó, kedves hallgatóim, ha azt akarjuk, hogy a jövőben is legyenek igazi, vérbeli olvasók, akiknek mindenük az olvasás, akkor erősíteni, fokozni kellene és kell az olvasóvá nevelést. Ennek az erősítésnek többféle módja van, olvasáskutatók ezt jól tudják. Én a továbbiakban arról a módjáról szólok, ami hozzám legközelebb áll, az anyanyelv megszerettetéséről. Ehhez a kulcsszó a játékoság, a játék.

Ismét egy idézet, több már, reményeim szerint, nem lesz: „Hogy a játékoknak nagy szerepük van az értelemfejlesztésben, a gyermekek szellemi képességeinek kibontakoztatásában, ma már közhely. Pedagógusok, gyermekpszichológusok és más, a kérdéssel foglalkozó szakemberek számtalanszor kimutatták már, hogy jól megválasztott játékok segítségével nemegyszer bámulatosan rövid idő alatt, s szinte észrevétlenül el lehet sajátítani olyan ismereteket, amelyeket a gyermekek más csomagolásban csak igen-igen nehezen sajátítottak volna el. A játék érdekessége, izgalma felcsigázza a játékos érdeklődését, s a résztvevők ebben a felfokozott idegállapotban nem is veszik észre, hogy az a rövidebb-hosszabb ideig tartó időtöltés, amellyel a szórakozás volt az egyetlen céljuk, mennyi hasznos ismeretanyagot szerzett s rögzített számukra.” Eddig az idézet.

És most, utólag, már elárulom, ezúttal a magam egyik korábbi, három és fél évtizeddel ezelőtti tanulmányából idéztem, amely a Magyar Nyelvőrben jelent meg 1967-ben, Nyelvi játékok, nyelvi nevelés címmel (171–182. oldal). Olykor azzal hízelgek magamnak – de csak magamnak! –, hogy ennek a tanulmánynak is volt némi szerepe abban, hogy a különféle nyelvi játékok egyre jobban bekerülnek az anyanyelvi oktatás vérkeringésébe. Hangsúlyozom, játékok, nem izzadságszagú, unalmas nyelvi gyakorlatok! A kettő nem ugyanaz.

A gyakorlat unalmas, a játék ellenben elragad, szárnyalásra, versengésre készítet. Ma már klasszikus műnek számít Erika Landaunak A kreatív pszichológiája című műve; magyarul 1976-ban jelent meg először, és azóta is többször. Ebben a szerző világosan kifejti, hogy a kreativitást gátló tényezőknek egyike a munkának és a játéknak az egymással való szembeállítás, tehát az a nézet, amely szerint a munkában a játék nem képzelhető el. Ezek az előítéletek a tanár reakcióiban is megmutatkoznak, aki a komoly, intelligens tanulót előnyben részesíti a játékosan dolgozó, kreatív tanulóval szemben. Ez végül azt eredményezi, hogy a tanuló szegénykezik kreativitása miatt.

Bátran mondhatom, hogy ezen már jórészt túl vagyunk. Legalábbis itt, Magyarországon. Ha megnézzük pedagógiai módszertani folyóiratainkat, kiadványainkat, azt láthatjuk, hogy

a nyelvi játékok már nem csupán ritka, megtúrt vendégek az anyanyelvi oktatásban, s hogy egyre több szerző, szakíró, pedagógus látja, belátja, hogy a tanulói fantázia meglődítése, kieresztése a palackból nem gátja, hanem a legbiztosabb záloga az eredményességnek.

Ennek nyomán én azzal igyekszem segíteni, hogy a rendelkezésemre álló időben olyan játékokat sorolok fel, amelyek, úgy érzem, jól felhasználhatók nemcsak az anyanyelvi oktatásban, hanem a családi, otthoni gyermeknevelésben is. Engedelmeikkel ezeket, nyelvészként, megpróbálom mindjárt rendszerezni is.

I. Helyesírás-fejlesztő játékok

Ezekről voltaképpen nem kellene szólnom, mert azt mondtam, hogy az anyanyelvet előbb kell megszeretni, mielőtt valaki iskolába megy. De azért az iskoláskor első évében, amikor már helyesírást tanul a kisdíák, nagyon elkelnek a helyesírás fejlesztő játékok. Csak felsorolok néhányat.

Helyesírási totó. Közismert játék; nem kell magyaráznom.

Írd le kétféleképpen! Olyan mondatok, amelyeket kétféleképpen lehet leírni, de elolvasni csak egyféleképpen. És csodálatosan tudatosítja a gyerekekben a szavak toldalékolása közti különbséget. A királylány megijedt a *lovaktól*. Leírhatom *k*-val, leírhatom *g*-vel. Egészen más jelent a *lovagtól*. Ti minden magatokkal hozott elemőziát *felesztet*? Leírhatom *sz-szel*, leírhatom *z*-vel. Egészen más jelent. A falazók mindent *kicsempézték*. Leírhatom *z*-vel, de leírhatom *sz-szel* is, s akkor már nem olyan kellemes, amit jelent. Kaptam egy levelet az *apádtól*. Leírhatom *d*-vel, leírhatom *t*-vel azt a bizonyos szót. Egy *mészfolt* van a kabátodon. Leírhatom *sz-szel*, leírhatom *z*-vel, és a tisztító csak akkor vállalja, ha megmondom, hogy mi okozta a foltot.

Válaszd el kétféleképpen! Olyan szavakat mondunk, amelyeket kétféleképpen lehet elválasztani, aszerint, hogy mit jelent az a bizonyos szó. A diáknak *s* az otthon ülőnek is, a kisgyerekek is nagyon jó játék az ilyen, és igenis jártatja az agyát. Néhány kétféleképp elválasztható szóalak: *alapok*, meg *altest*, meg *csatár*, meg *csónakázás*, meg *felette*, meg *ingázás*, meg *karóra*, meg *kényszerülés*, aztán *megint*, *papátok*, *párbajok*, *rémesek*. Mindegyik elválasztható többféleképpen, aszerint, hogy mit akarok vele éppen kifejezni.

Egybeírás, különírás. Ez bizony nehéz kérdése a helyesírásnak. De ha a gyerekek odaadjuk magát a szót, hogy próbáld ezt kétféleképpen értelmezni, és aszerint leírni: *jólesik*, *ágrólszakadt*, *kékharisnya*, *melegágy*, *ezermester* stb., akkor meg fogja oldani, mert akkor versenynek éri ezt a feladatot. Az aszály után végre elég *jól esik* az eső, ugyanakkor *jólesik* egy kis pihenés. Sok vicc éppen ilyen félreértéseken alapul. Miért ilyen nagy esőben jött? Hiszen maga mondta, hogy jöjjenek, amikor *jól esik*!

Betűrendes titkosírás. Ehhez már tudni kell írni, tudni kell az ábécét használni. De ennél többre nemigen van szükség. Kedvenc játékuk lehet diákoknak, hogy mondunk nekik egy-egy szót, és azt mondjuk, ez egy titkosírás, a kulcsa: plusz egy. Hogy mi az igazi szó, amit elrejtettem a titkosírással, akkor derül ki, ha mindegyik betűjét felcserélem az ábécében mellette lévő betűvel. És akkor a *rovár* szóról, ha a titkosírásunk kulcsa a plusz egy, kiderül, hogy az értelme az, hogy *sózás*. Az *ipar* szóé *írás*, a *vaskor* szónak a tikos írásos értelme a *zászlós*, ez a katonai rang, és sorolhatnám még tovább. A *szójel* – hogy mondjak egy nyelvészeti jellegűt is – titkosírásbeli kulcsa a *tökély*, az a *tökély*, amelyre fejleszteni kell a helyesírási készségünket.

Más nyelv, más ábécé. Ez is érdekes játék. A lényege a betűk nyelvenként különböző hangértékének tudatosítása ügyesen összeállított mondatok segítségével. Játék pl. azzal, hogy mondjuk, a lengyelben történetesen az *s* és az *sz* betű ugyanúgy megvan, csak éppen fordítva olvasható. A mi *s*-ünknek a lengyelben *sz*, az *sz*-ünknek ellenben *s* a hangértéke. Kártyázáskor a kézben *jó sok ás* – lengyelül elolvasva: *jó szokás*. Vagy a magyar italmérők ősi szlogenje: *Ősi sör nagy haszon*. Lengyelül olvasva: *Ősi szőr nagy hason*. A szellő szerényen susog. Lengyel barátunk ajkán: *A sellő serényen szuszog*. Nem mindegy.

II. Akusztikus (hangzással kapcsolatos) játékok

Magánhangzók rövideége, hosszúsága. Ugyanúgy lehet totóztatni, mint a helyesírás minden egyéb kérdését. Akkor egyes a totószelvénytípp, ha abban a szóban csak rövid magán-

hangzó van. Akkor kettes, ha csak hosszú. Akkor x, ha rövid is, hosszú is. Ez azért még inkább gyakorlat, mint játék, bár a diákok szeretnek totószelvényt kitölteni. De hadd mondjak érdekesebbeket inkább! Pl. olyan mondatokat formáztathatunk meg a diákokkal, amelyekben ugyanannak a szónak hosszú és rövid magánhangzós változata egyaránt megtalálható. Meg is adhatjuk, például, hogy *tüzet és tűzet*. És fognak alkotni megfelelő mondatot, pl. hogy valaki előbb virágot *tüzet* gomblyukába, és csak ezután rak *tűzet*. Úgy is játszhatunk, hogy azt mondjuk: olyan mondatot tessék alkotni, amelyben, mondjuk, az *örültek* szó szerepelhet kétféle helyesírással, s ennek megfelelően mást jelent a mondat. Íme: Emese és nagymamája mindketten *örültek*, vagy mindketten *őrültek*. Ahogy éppen tetszik. Még egy ilyen morbid mondat: A vasútállomáson fekvő *síntéren* sípolva robogott keresztül az Inter-City. A *síntér*, ugyebár, írható *i*-vel is. De én ismerem még az ősi reklámot is, hogy: Drámát Shakespeare, poloskát Dietrichstein *írt* legjobban! Shakespeare valóban *írt*, de Dietrichstein, a poloskairtó?!

Mássalhangzók rövidsége, hosszúsága. Néhány szemléltető példa, hasonló az előbbiekhöz: A rózsét *cipelő* lányon új *cipellő*. Ez az a sok *kötet*, melyet bőrze *köttet*. És itt is lehet olyan mondatokat alkotni, amelyekben pusztán egyetlen hangot kell kicserélni, és már egész más a mondat értelme. A félelemtől *sápadt* leány *szörnnyethal* (vagy *szörnnyet hall*) a szakadékban. Folytathatnám.

Nyelvtörők. Szülők és tanárok figyelmét egyaránt szívesen felhívom arra, hogy a nyelvtörők kitűnő játékok gyerekeknek, diákoknak. Beszédtechnikájukat is javítják, egyúttal pedig nagyon jó játékok. *Fekete bikapata kopog a fekete patikaköveken. Egy kupac kopasz kukac meg egy kupac kopasz kukac az összesen két kupac kopasz kukac.* Érdemes ilyeneket többször elmondani egymás után. És nagyon szeretik a fiatalok az efféléket. Elsősorban a beszédükre hat nagyon jó eredménnyel.

Játék a visszhanggal. Megint elhagyok sok mindent. Itt csak ízelítőt akarok adni. Kisgyerekeket lehet már játszani azzal, hogy keressék meg a választ a kérdésemre a visszhang segítségével. Visszacseng a fülükben, még amikor nem tudnak olvasni, akkor is, hogy mi is volt az az utolsó egy-két-három szótag, és válaszolni fognak. Mi tesz egyaránt boldoggá apát és *fiat*? Már vágja is rá a fiúgyerek, hogy *Fiat*. Mi az, ami jól telirakva mindenkit *marasztal*. Mondják majd, hogy *asztal*. Melyik sportág, amelyben nem fenyeget *elcsúszás*? Tudni fogják, hogy *úszás*. Milyen ajándék vár karácsonykor a jó *tanulóra*? *Óra*, természetesen. És ezt lehet variálni. Személyeket helyezni bele, személynéveket, keresztnéveket. Ki vigyáz a *képeimre*? *Imre*. Ki az, akinek nem tetszik *e mese*? *Emese*. Játékötlelet, alapötlet. Nagyon alkalmas arra, hogy már a kisgyerek megszeresse a nyelvet.

Értsd félre! A játék lényege olyan kérdések adása, amelyekre kétféleképpen is lehet válaszolni, azaz amelyeket tudatosan félre lehet érteni. Elmehetnek? *Nem, zenei hetek*. Mi baja? *Alföldi város*. Maga portás? *Nem, gödröt*. Kaphatok házi kosztot? *Nem, nagyon tiszta, rendes emberek laknak ott*.

III. Szavaink jelentése

Ellentétek (egy betű, egy hang megváltoztatásával). Mindenki tudja, hogy az antonímák, ellentétes szavak nagyon fontosak a nyelv életében. A *föld* és az *ég*, az *áll* és az *ül* stb. De olyan ellentétek is vannak, azaz olyanokat is alkothatunk, hogy egyetlen betű, azaz egyetlen hang és máris ellentétébe fordul a szó! Az *öröm* mellett ott van az *üröm*. A *hajdan* egyetlen betű megváltoztatásával *majdan* lesz, a múltból jövő lesz. Hasonló ellentétpárok: *nyereség* – *vereség*, *tárt* – *zárt*, *nász* – *gyász*, *fűtés* – *hűtés*. Az ellentét fogalmának is jó tisztázása és kitűnő játék.

Ellentétek – egy szóban. Még úgy is lehet játszani, hogy ellentéteket kerestünk a gyerekekkel egyetlen szóban. Olyan szavakban, persze, amelyekben vannak ilyen ellentétek. *Hímzőnő*. Ebben benne rejlik a *hím*, és benne rejlik a *nő*, csak ki kell venni belőle intarziászertűen. *Kapadohány*. Ott van benne a *kap*, és ott van benne az *ad* is. *Római*. Ártatlan, rövid szó, mégis benne van egyrészt az *ó*, másrészt a *mai*. *Vadveszély*. Benne ott az *ad*, és ott a *vesz*. *Bazárnyitás*. Benne a *zár* és a *nyit*. És sorolhatnám a végtelenségig.

Homonimák – egy mondatban. Még ugyanez a típus, de most nem az anto-, hanem a homonímiák, egy mondatba téve. Kitalálhatjuk, hogy melyik az a szó, amely a mondatunkba kétszer is belekíváncozik. Az a ..., ami a fazékban ... Tudni fogják, hogy az a *fő*, ami a fazékban *fő*. Vagy: Az asszony a ... mellett keservesen ... Az asszony a *sír* mellett keservesen *sír*.

Marika a .... alatt gyöngyöt ... Kiegészítve: Marika a *fűz* alatt gyöngyöt *fűz*. Óvatos ..., mert ott egy ... Azaz: Óvatos *légy*, mert ott egy *légy*. Kimeríthetetlen forrás a nyelv ebben is.

Két kérdésre egy szóval! Nagyon jó fejtörő, nagyon jó játék. Néhány példa: Mi van sok ember csuklóján, és mire kapaszkodik fel száraival a futóbab? A közös válasz: *karóra*. Mire ácsingóznak szüret idején az arra járók, és mi a katonai szemle régi neve? *Mustra*. Mit tesz az edény, amiből kiszivárog a folyadék, és mit épít a kőműves esővédőül a házra? A válasz, egy szóval: *ereszt*. Természetesen. És ilyeneket is lehet alkotni a végletekig

IV. Szóalkotás, szóalakítás, szóragozás

Szótöbbszörözés magánhangzócserével. Nagyon sok olyan szavunk van, hogy ha a magánhangzóit megváltoztatjuk, egész más szó lesz belőle, néha négy-öt-hat. Mondok példát. *Tálatl*. Ha a magánhangzóit változtatom, akkor *talál*, *telet*, *tolul*, *tilol*, *túlél*, ilyen sok van belőle. *Szókés*. Lehet változtatni, és ha ezt a diákoknak feladatul adjuk, meg is fogják találni mindezeket: *szokás*, *szűkös*, *szikes*, *szakos*, *székes*.

Tavaly bevezettem a televízió Szószóló című, most is futó műsorába egy hasonló játékot, amelyet Mondáscifrázónak neveztem el. A lényege, hogy egy egész szólást adok meg, létező, de népi vagy régi szólást vagy közmondást, és azt kérem, hogy a magánhangzóit cseréljék ki, de úgy hogy az általuk így módon alkotott mondat is értelmes legyen. A nézők százával, ezrével küldik a megfejtéseket. Ez, persze nehezebb, de hát a televízióban a felnőtteknek igényes fejtörő feladat kell. Egy-két példa egy általam kijelölt közmondásra s egy ügyes megoldásra: *Lúdtól tanul a liba*. – *A Lada tolatni áll be*. Tehát a mássalhangzók megmaradnak, ugyanazokon a helyükön, csak a magánhangzókat kell változtatni. *Ne fújd, ami nem éget!* – *E nő ifjú dáma, ön meg üti?* *Hangyában is van méreg*. – *Ha a nő ágyban is Éva, nem öreg*. *Nem érti a számár a szép szót*. – *Nem árt e szomorú, szép őszutó*. *Mit ér a szép tál, ha üres?* – *A Mátra szép, a téli hó óriási*. *Ruha teszi az embert*. – *Ríhatsz Zámboéért*. Hát nem remek? A nézők még időszerű, eseményhez kötött mondatot is tudnak alkotni pusztán a magánhangzók megváltoztatásával.

Trefás ragozás. Már a kisgyerek meg tud tanulni különbséget tenni többes szám és egyes szám között úgy, hogy egy létező főnév – persze, nem akármilyen főnév! – „ál” többes számát alkotjuk meg, és vele találhatjuk ki, hogy minek a többes száma ez a szó. *Élnek elemek*. Már a hat-nyolc éves gyerek is tudni fogja, hogy az *élelem* szónak a többes számát alkottam meg így. *Villák mosnak*. Az alapszava: *villamos*. *Rágnak a lomok*. Az alapszava: *rágalom*. Helynevekkel is el lehet így játszani. *Nagy szenek ásnak*. Melyik helynév? *Nagyszénás*, természetesen. *Beléjük nyesnek*. Melyik helynév? *Belényes*. *Velünk mérnek*. Melyik helynév? *Velemér*. *Járnak dánok házai*. Melyik helynév? *Járdánháza*. *Véreket esketnek helyek*. Melyik helynév? *Vérteskethely*.

Szóalkotás kettőzéssel. Kisgyerek számára is könnyen érthető feladat. Nagyon sok olyan szavunk van, több ezer, amely két teljesen egyforma részből áll, mint ahogy teljesen egyforma részekből áll a *papa*, *mama*, *pipi*, *bibi* stb. gyermeknyelvi szó is. De nemcsak ilyen szavak vannak. A nem ilyenek közül értelmezünk néhányat, s a feladat: tessék kitalálni, hogy melyik szót értelmeztem. Mondjuk, *élelemmel lát el*. Ez a szó az *etet*, két egyforma részből álló. Földkitermelés. Az ezt jelentő s a feltételeknek megfelelő szó az *ásás*, egy ige és egy képző. Tetszetős fel-fűzhető golyócskán. A kitalálendő szó: *gyöngyön*. És sorolhatnám még tovább.

V. Játékos mondat szerkesztés, versjátékok

A sok lehetőségből én itt – idő hiányában – csak egy-kettőt tudok felvillantani. **Dadogós mondatokat** alkottathatunk, vagy akár csak szórakoztathatjuk vele a tanulókat, mert a nyelvünk erre is alkalmas. A dadogás az esetünkben nem tényleges dadogás természetesen, hanem úgy rakjuk össze mondatunk szavait, hogy az eredmény olyan legyen, mintha valaki dadogna. Tehát, akik Rigában születtek, *lettek lettek*. Három *lettek* egymás mellett, de azért teljesen értelmes mondat. A *harisnya nyanya nyakára* volt tekerve. Négy *nya* egymás mellett. *Visseld jól magad*, *ad a dada a dadogósnak* is. Ebben már hat *da* van egymás után. Ez a pirula nem árthat, *hat-hat hathat hathatós* hatással. Hétszer tettem oda a hatot egymás mellé. Még egyet mondok, ahol a *ta* szótag nyolcszor áll egymás mellett, és mégis értelmes a mondat. *Baktat a tata Tata tatarozott vára felé*.

És idetartozik a **kínrímfaragás**. Nem töltöm most vele az időt. A gyerekek nagyon hajlamosak a versírásra. Ezt már Arany János is nagyon jól tudta, és még a XX. század első felében

is tudták. Aztán a versírás kiszorult az iskolai oktatásból, holott a gyerek kitűnően befejez előkészített rímeket. Most vetted e két lemezt? Én erősen – és csak a rímet kell hozzámondania – kétkeltem ezt. Ne üljön le ön Tiborral, mert Ödön – most jön a rím – leönti borral.

VI. Találékony- és fantáziafejlesztő játékok

Befejezésül egy-két olyan nyelvi játékról szólok még egészen röviden, amely már nem húzható rá semmilyen kaptafára, hanem amely a nyelvi fantáziát kezdi szárnyaltatni. Ehhez nagyon jól szolgálnak bennünket a hagyományos játéktípusok, az anagramma, az intarzia és a palindrom. Mind a három ősi, már az elnevezésük is mutatja.

Anagrammajátékok. Számos fajtájuk van: egy névből kirakni a név viselőjének foglalkozását (*Tasi Kornél – klarinétos; Főző Endre – főrendező; Márton Arisztid – adminisztrátor*); valamely megadott szóból egy keresztnevet (*szálló – László; kelta – Tekla; bogár – Gábor*); stb. A felsőfok már pl. az, amikor egy ismert közmondásra kell rátalálatni játékosainkat az általunk formált mondatból, úgy, hogy annak minden betűjét felhasználják, csak éppen más csoportosításban. *Disznóagyar kétes kard.* Melyik közmondásból alkottam? Nos, ebből: *Kétszer ad, ki gyorsan ad.* Még egy példa. *Hol cüg van, a ló is kehes.* Egészen közmondásszerű ez is, de vajon miből való? Íme, az „eredetije”: *Olcsó húsnak híg a leve.*

Intarziajátékok. Többen úgy játsszák, hogy írnak egy hosszú szöveget, s ebben tíz vagy húsz helynév vagy keresztnév stb. rejtőzik. Érdekes. De érdekes az a fajtája is, amelynél megmondom, hogy egy-egy állatot rejtünk el egy mondatban, de az állat nevét kipontozzuk. Az ör ... kezett meg. És ki fogják találni, hogy *egér*: Az öreg érkezett meg. Ez a ... gadta torkon. Ki fogják találni, hogy *zebra*: Ez az eb ragadta torkon.

Palindromjátékok. A palindrom magyarul rákmondat, azaz olyan mondat (illetve esetleg csak szó, mint *görög, integetni* stb.), amely oda- és visszafelé ugyanúgy olvasható. Annak idején a palindrom álnevet használó Lápi Pál (valójában dr. Dolányi Kovács Alajos, a Központi Statisztikai Hivatal elnöke) gyártott előszeretettel olyan mondatokat, amelyek e kemény feltételeknek megfelelnek. Egy-két mondata: *Goromba rab morog. Csak a mama makacs.* Az oda-vissza egyaránt olvasható szavakkal, mondatokkal úgy lehet egyszerűen játszani diákokkal és otthon, a családban, hogy elkezdünk egy mondatot, s azt a játékosoknak kell értelmesen befejezniük egy palindromszóval. Egy-két példa: A vegetáriánusnak zöldség meg gomba az... *eledele.* Ékszerben jobban szeretem a karkötőt a... *láncnál.* Sürgősen a nagymamámhoz kell... *mennem.*

* * *

Sok mindentről szólhattam volna még, de a figyelem felkeltésére, valamint annak tudatosítására, hogy a nyelvi játékok az itt megemlített húszegynéhány, valamint a további sok száz, mind a nyelvi kreativitásnak, és egyúttal az anyanyelv megszerettetésének a szerintem legjobb eszköze. S ez talán elég tanulságnak. Régi megállapítás, hogy kis korában minden gyermek kreatív, de aztán jönnek az iskolás évek, és ezek a maguk rendszerezett ismeretanyagával kiölik belőle az alkotó fantáziát. Napjaink tankönyvei és tanárai már tudják, hogy ez nem így van, a magyarban különösen nem. Ismét Kosztolányit idézem: „A francia hidegen kifaragott márványkorlátok közt lépeget síkos parketten. A német épít és komponál. A mi nyelvünk azonban határtalan, és szabad, korlátlan terület, ahol alkotni, játszani és táncolni lehet. Mindenki a képére formálhatja. Gyönyörű tornája, játéklabdája a hívő gyermekeknek és a zseniknek.”

Kedves hallgatóim, Kosztolányinak igaza van. Nekünk pedagógusoknak, nyelvészeknek, olvasáskutatóknak már csak élnünk kell az anyanyelv nyújtotta csodálatos lehetőségekkel, s akkor majd a zsenikben sem fogunk szűkölködni, még az olvasás helyettesítésére törekvő egyéb eszközök mind nagyobb fokú elterjedése idején, a jövőben sem.

Grétsy László

Gondolatok a honismereti könyvek olvasásáról

Kérdésekkel kell szembenéznem, amikor témámról gondolkodni kezdek. Vajon valóban úgy van-e most, a XXI. század elején, ahogyan a költő vallotta, s kezünkben a könyvvel minden bántó tényezővel derűsen tudunk szembenézni? S vajon hányan és kik nyúlnak honismereti könyvek után a könyvespolcok előtt? Magam nem végeztem szakszerű és reprezentatív statisztikai felméréseket, csak a szűkebb és a tágabb környezetemben tudok benyomásokat szerezni a valóság tényeiről. Ez sem kevés, s talán tapasztalataim fölhatalmaznak arra, hogy elmondandó gondolataim sorának végén majd az iménti alapkérdésre visszatérjek.

A honismereti olvasmányok a szakirodalom körébe tartoznak, tehát a szépirodalomtól némiképp különböző megközelítéssel kell élnünk. A költészet és a széppróza a költő, az író által teremtet világot szubjektív indulattal, látomással, esztétikai értékeket hordozó stílusban mutatja be az olvasónak. Ezzel szemben az ismeretközlésre törekvő, a valóság hiteles leírását vállaló szakember – bár olykor élményeinek, benyomásainak érzékeltetéséről sem mond le – objektivitásra törekszik, a történeti és logikai összefüggések feltárását tartja feladatának. Ezért, e különbségek miatt, többnyire különbözik a motiváció is, amely az olvasóban támad egy-egy könyv kiválasztásakor.

Igen változatos a kép, ha azt akarjuk bemutatni, ki és miért fordul egy-egy honismereti könyv felé. A skála két szélső pontja: a) amikor valaki élményt keres (itt áll legközelebb a szépirodalmi olvasmányokhoz); és b) amikor valaki tanulni kíván, (ebben az esetben a szakmai szempont a leghangsúlyosabb). A kettő között változatos a skála, sokféle lehet a műfaj. S ez a változatosság a honismereti könyvek egyik legnagyobb vonzereje. Ahhoz, hogy meg tudjuk határozni a honismereti könyvek fogalmát, témaköreit, formai jellemzőit, tisztázzuk először a honismeret fogalmát!

A honismeretet olykor, leszűkített értelemben a *helytörténettel* azonosítják. A helytörténet a történettudománynak egy adott településsel, közigazgatási egységgel, kistájjal, régióval foglakozó ága, amely a ránk maradt tárgyi és írásbeli emlékek feldolgozásával, a szóbeli hagyományok kritikai elemzésével vizsgálja a helyi társadalom múltját, gazdasági és kulturális életét, változásait – mégpedig a történeti feltételekkel és az általános folyamatokkal való összefüggésben. A helytörténet kutatója célul tűzheti ki, hogy egy adott hely népének társadalom-, gazdaság- és művelődéstörténetét a teljesség igényével dolgozza fel, de választhatja tárgyául egyetlen korszak, egy politikai vagy szellemi áramlat, egy társadalmi csoport vagy család tanulmányozását, egy intézmény vagy jeles személyiség működésének bemutatását, elemzését, hatásának vizsgálatát. A helytörténet jelentősége a tények és kapcsolatrendszerek tudományos igényű feltárásán túl a helyi történeti, nemzeti tudat alakításában, fejlesztésében nyilatkozik meg; elősegíti a történelmi folyamatok megértését, a szűkebb pátriához való kötődést, az elődök teljesítményeinek megbecsülését, az otthon tudatot. Szoros kapcsolatban áll tehát a tágabban értelmezett honismerettel, s szerepet kaphat az ifjúság és a felnőttek képzésében is mint stúdium vagy mint szakköri tevékenység.

A helytörténeti irodalomnak az a nagy vonzereje, hogy az olvasót közvetlenebbül meg tudja győzni: „rólad szól a mese”. Egy-egy város- vagy falutörténeti monográfiában közvetlen őseinkkel találkozhatunk, az általunk is ismert színtereket járhatjuk be, s mintha hitelesebb ábrázolásként fogadnánk el, mint az országos köztörténelemmel foglalkozó munkákat. Helytörténeti munkákat olvasva, recenziálva, fogadtatásukat figyelve arra a következtetésre jutunk, hogy a legtöbb esetben mind a szerző, mind az olvasó élményszerűbben nyúl a témához. Ha ez így van, akkor a szűkebb értelemben vett honismerettel, a helytörténettel foglalkozó könyvek ma is számíthatnak olvasói érdeklődésre. Érdekes jelenség ez. Ugyanis egy globalizálódó világban érzékeljük a szűkebb tér: egy táj, egy település, egy család múltja iránti figyelem erősödését. Úgy vélem, természetes reflexe ez az egészséges léleknek, egy „mozgó világban”, s a gyors változások idején a szilárd talaj iránti igény, vágy mutatkozik meg benne.

A honismeretet azonban célszerűbb tágabban értelmezni, s úgy fogni fel, hogy az a honunkra, valamely tájegységre vagy településére vonatkozó ismeretek összessége. Tehát a helytörté-

neten kívül a táj- és néprajzra is kiterjed. Vannak tehát természet- és társadalom-földrajzi, etnográfiai elemei is; beleértjük a honi irodalmat, művészetet, a helyi nyelvjárásokat. Ez sokszínűséget eredményez, s lehetőséget teremt a korszerű kultúrokológiai szemlélet alkalmazására.

A honismeret ilyen értelmezésének van egy további többlete. Nem valamiféle stúdium, tanulmányi téma csupán, hanem tevékenység is. Mint ilyen

1) a honismeret a szülőföld, a lakóhely, a táj, a természeti környezet, a szűkebb és tágabb haza, a benne élő embercsoport társadalmi és szellemi alkotásaival való megismerkedést tűzi ki célul; továbbá

2) a megismerésnek sokirányú, változatos gyakorlatán alapszik, s alapfokú tudományos feltáró, értékőrző munkával társul.

Az ismeretkincs gyarapításán túl a honismeret ezzel a tevékenység-orientáltsággal járul hozzá igazán a nemzeti, nemzetiségi azonosságtudat erősödéséhez, a hagyományok ápolásához, a tartalmas, cselekvésre kész lokálpatriotizmus ébrentartásához.

Nem véletlen, hogy az így felfogott honismeretnek a XVIII. sz. vége óta az iskolai nevelésben is helye van, s hogy nem anakronisztikus napjainkban sem. A honismereti irodalom klasszikus művei épp komplexitásukkal keltenek figyelmet. Orbán Balázs híres és hatalmas munkája például címében is utal erre: „A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népismei szempontból” (Pest, I-VI. 1868-1873). Például a második kötet VIII. fejezetének („A Lok”) élén így summázza mondandóját: „Al-Csik topographiai körvonalazása. A Nagy-Mező. Haram hegyesse. Jajgató. A Lok, vagyis a Fissák völgye. Szent-György. Alkatrészei, vásárai, gyümölcse, temploma. Tompos István és Szeben István emléke. Iskolák Sz.-Györgyön. Kálvária. Az Óriás, hozzá kötött regék, régi műtöredékek. Ilyés András püspök. Pap halála. Bánkfalva. Kotormány, Ménaság-Ujfalú. A székely amazonok. Az Ördögös és Borda havasok. Borda szele. Ménaság, temploma, oltára, harangjai. Gyógyforrásai. Csik népének szaporasága. Potyánd. Kostelek. A negyedfél megye havasai.” Vagyis földrajzi leírás, meteorológia, városrajz, régészet, művelődéstörténet, néphit, folklór, műemlék-ismertetés, demográfia, statisztika, embertan, balneológia, névtan, történelmi személyiségek és családok bemutatása váltakozik egymással. S mindez a személyesség hitelesítő bélyegével, hiszen a szerző egyes vagy többes számban, de mindig első személyben meséli el a látottakat, tapasztaltakat, tanultakat. A szöveg mellett pedig ott vannak a képek, hogy oldják és kiegészítsék egyben a verbális információt.

A honismeret nemcsak azért vonzó, mert megeleveníti a tájat és a benne élő embert, hanem mert valami érzelmi-gondolati többlet rejlik benne. Ez pedig nem más, mint a honszeretet sugárzása. A honismereti író nem rejti véka alá vonzalmát, nagyrabecslését, személyes kötődését, s ezáltal növeli az olvasmány élményszerűségét. Kölcsey Ferenc intelmeiben leírta: „Bizonys helyhez kell azért kapcsolatnunk. Minden mi szerfelett sok részre osztatik, ön kicsinségében enyészik el.” A hon a szülőföldet jelenti többnyire, azt a szűkebb-tágabb pátriát, amelyet át tudunk tekinteni, otthonunknak tudunk érezni, amelyhez honszeretetünk szétaprózása nélkül ragaszkodni tudunk.

Az a gyakran érzelmi telítettségű „műforma”, elbeszélés- és ábrázolásmód, amely a honismereti irodalmat jellemzi, némi szépirodalmi igényt is kielégít. Mert bár nem fikció, hanem tényirodalom, bizonyos személyességet megenged az író számára. Olyan korlátozott személyességet, amellyel nem férhet össze a tények értelmezésének egyoldalúsága, a kép idealizálása vagy retusálása, de amely mégis érzékelteti a szerzői jelenlétet, az azonosulást, a sorsvállalást. Ez magyarázza, hogy a honismereti műtől nemcsak a tárgyyszerű pontosságot, hanem a lírai hitelességet is elvárhatjuk. S ez teszi lehetővé, hogy a honismereti könyveknek oly változatos fajtái alakulhassanak ki, s hogy szerzői között a szaktudóstól a szépiróig oly sokféle felkészültségű alkotó jelenhessen meg.

Negyedszázaddal Orbán Balázs után, a XIX. század utolsó évtizedében egy újabb nagy vállalkozás indult „Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képben” címmel, amelynek egyik írója Jókai Mór. Jókai nemcsak gazdag képzeletű regényíró, hanem kitűnő tehetsége volt ahhoz is, hogy megelevenítse történelmünk eseményeit és alakjait, valamint hazánk tájait. Múltunk jeles korszakairól „A magyar nemzet története regényes rajzokban” című kétkötetes művében szóló olvasóközönségéhez, azon belül talán elsősorban az ifjúsághoz. Minthogy Jókai egyik példája lehet a vonzó honismereti könyvek szerzőinek, álljunk meg néhány percre műveinél.

Ezúttal nem szépprózai munkái érdekelnek, hanem a történelemmel, tájrajzzal, népismerettel foglalkozó Jókai-írások. Jókai számára a hazát az Osztrák-Magyar Monarchiába tagozódó történelmi Magyarország jelentette. Az Alföld, a Duna és a Tisza tája, a Dunántúl, a Felföld, Erdély egyaránt ismert és kedves volt neki. S bár mindig híve maradt a független Magyarországnak, 1867 után elfogadta a történelmi adottságot, hogy a politikai, közigazgatási, kulturális önállóságot a Habsburg-birodalom keretei között kell megteremteni. Meggyőződése volt, hogy a nemzet történelem és a soknemzetiségű hon ismerete nélkülözhetetlen ahhoz, hogy az országot hazánknak érezzük. Ezért írt történelemtanulmányt a népismeret tanulóinak, ezért vállalt szerepet a Rudolf trónörökös által pártfogolt, az Osztrák-Magyar Monarchiát írásban és képből bemutató sorozat szerkesztésében, ezért foglalkozott rendszeresen a hazai tájakkal és népekkel. Útirajzait összegyűjtő egyik könyvének ezt a címet adta: *Magyarhon szépségei, s ő a szépséget, az értéket mindenfelé megtalálta.*

A gyermekkori dunai, az ifjúkori dunántúli és alföldi élmények jelentik Jókai számára a hazával való első ismerkedést, hogy azután folytonosan táguló körben eljusson más tájegységek alapos megismeréséhez. Ismételten bejárta Erdélyt s az egykor hozzácsatolt Partiumot; eljutott a Duna mentén Dévénytől a Vaskapuig; megismerkedett a legmagyarabb folyónak tekintett Tiszával forrásától a Dunába ömléséig; sok mondanivalója volt Szegedről, Debrecenről, a Hortobágyról, a Balatonról és környékéről, a Dráva mellékéről, a fővárossá növekedett Buda-pestről.

Felső-Magyarország ugyancsak kedvelt országrésze volt Jókainak. Jól ismerte Pozsony, Nyitra, Trencsén, Árva, Liptó, Zólyom, Bars, Hont, Nógrád, Gömör megyéket, a Szepességet, Sáros, a borsodi, abaúji, tornai, zempléni, ungi tájat Beregig, Szatmárig, Ugocsáig, Máramarosig. A változatos táj szépségei mellett különösen vonzotta érdeklődését a Felföldhöz kapcsolódó történelmi hagyomány, valamint az egymás mellett élő és egymásra utalt magyar, német, szlovák, ruszin nyelvű népesség.

Magam tavaly gyűjteményes kötetet állítottam össze a Felső-Magyarország Kiadó számára Jókai honismereti írásaiból. Első részében a Felföld történelmi eseményekben és történelmi figurákban gazdag fejezeteit nyitottuk meg Jókai szemével látva, tollával ábrázolva. A másodikban pedig a Felföld jellegzetes tájait és népeit idéztük meg, úgy ahogy egy érzékeny írói lélek előtt megjelentek. Jókai ezekben az írásokban sem tagadja meg önmagát: az események elbeszélésében, a jellemrajzokban, a látvány leírásában, az anekdotákba illő emberek beszéltetésében az ábrázoló tehetség, a színekkel teli kifejezőképesség erejét érezhetjük meg.

A honismereti jellegű Jókai-írásokban hősök és hősnők emelkedése, harca, diadala vagy bukása elevenedik meg az író tolla nyomán, akár egy romantikus történeti regényben. Regényesnek érezzük e történeteket a megírás szépirodalmi eszközei, a szereplők tetteinek lélektani indokoltsága miatt. Az író arra törekszik, hogy a maguk ellentmondásosságában mutassa be a történelmi helyzeteket és alakokat. Thököly Imre önfeláldozó harcát például rokonszenvvel írja le, de érzékelteti, hogy sikerei egyúttal a nemzetünket tipró török seregek diadalát jelentették. Nem tér ki a Thököly és mostohafia, az ifjú Rákóczi feszült viszonyának jelzése elől sem, s gyakran felemlíti a magyarságot megosztó pártoskodás, széthúzás tragikus következményeit. Kritika és nevelői szándék együttesen jellemzi történelemábrázolását.

Az irodalmi eszközökkel papírra vetett történelmi rajzok nem Jókai képzeletének termékei. Jól ismerte az országot s emlékhelyeit, tájékozódott a történelmi események rúgóira, összefüggéseire felől. A korai krónikáiról mellett a kortárs tudósok közül Szalay László, Horváth Mihály, Orbán Balázs művei voltak forrásai, s különös tehetséggel, beleélő erővel komponálta meg a történeteket, olykor dramatizálva egy-egy feszült helyzetet. Aki a magyar történelmi Jókai közvetítésével ismerkedik meg, annak nem pusztán a név egy-egy történelmi személyiség, hanem döntésekre kényszerülő sajátos egyéniség, akinek cselekvési lehetőségeit körülményei, adottságai, ember voltából fakadó gyöngéi egyaránt megszabják.

Jókaival nemcsak a történelem országútján megyünk végig, hanem a magyar tájak ösvényein is elkalandozhatunk. Megismerhetjük a Bükk rengetegét, amely bujdosóknak ad menedéket; megnyílhatnak előttünk a Kárpátok vonulatai a maguk tájképi és élővilágbeli gazdagságával; bebarangolhatjuk a Vág és a Rima folyók völgyét, betekinthetünk Lőcse városfalai mögé; eljuthatunk a palócok közé; felső szakaszán követhetjük a Tiszát, s végigszekerezhetünk Abaúj és Torna jellegzetes útjain.

A tájakat bemutató alkotásokban Jókai sajátos leíró módszerét tanulmányozhatjuk. A személyes élmény természetes közvetlenséggel fonódik össze a tárgyi közlésekkel; a földrajzi arculat, a növény- és állatvilág rajza mellett elő-előtűnik a történelmi múlt, és – ami különösen fontos az író számára – jelen van a tájban élő, küzdelmes sorsú nép is. Amikor a tiszai pákász életmódjáról olvasunk, a tájadamónak derülünk, a kassai főbíró választásának módjáról értesülve olyan letűnt világról kapunk tudósítást, amelyet Jókai nélkül nem látnánk ennyire szemléletesen.

Az 1870-es, 1880-as években észrevehetően megnőtt íróink érdeklődése a magyarságba beolvadt népcsoportok (pl. a kunok, jászok), illetve a magyarsággal együtt élő nemzetiségek iránt. Ezt tapasztaljuk Jókai esetében is. Szeretettel írt a Vág völgyében megismert tótokról, akiknek elődei Rákóczi-val együtt harcoltak, s ott voltak 1848 küzdelmeiben. „Beszélni nem tudnak magyarul – állapítja meg –, hanem érezni a haza szerelmét, azt nagyon jól tudják, s vérezni is tudnak érte. Még többet is: tűrni és dolgozni is tudnak érte.” Kedves derűvel mutatja be a palóc észjárását, s nagy elismeréssel szól a szepesi szászok szorgalmáról, közösségi magatartásáról. Jókai történelem- és népbábrázolása nem mentes az illúzióktól, megnyilatkozásaitan csalóka ábrándok kerülnek a valóság tényei közé. Feszültségektől mentesnek látja a társadalom képét, békésebbnek mint amilyen az valójában volt. Az ő – gyakran idilli s meghitt – rajzából nem magyarázhatjuk meg azt a számunkra tragikus történelmi fordulatot, amely Jókai halála után másfél évtizeddel Magyarországon bekövetkezett. Ő érzelmes, bensőséges magatartással fordult a társadalom elemei felé, bízott a magyarság egyesítő erejében. Leírásiban is megcsodálhatjuk stílusának meglevenítő erejét, szókincsének változatosságát és gazdagságát. Megfigyelhetjük, miként gazdagítja a köznyelvet a tájszók, a szakszók, az adott helyzetben jellemző erejű idegen szavak használatával. Jókai számára a honismeret és a honismeretet összekapcsolódó fogalmak. Ezért is gondolom, hogy regényes rajzai nyitott szívekre találhatnak, visszhangot kelthetnek a mai ifjúság körében.

Jókai írásain próbáltam fölmérni a befogadás eredményeit és gondjait. Azt tapasztaltam, hogy honismereti írásait tartalmazó könyvét szívesen olvassák a fiatalok. Nem listavezető többé, mint volt három évtizeddel ezelőtt, de azért azok szívesen olvassák, akiknek a napi-rendjébe belefér a könyv. Találkoztam azonban egy figyelemre méltó nehézséggel, amely az ifjú olvasók szókincsének sajátosságával függ össze. Nem mondhatom, hogy összeszűgödött szókészlet ez, hiszen mennyiségre nézve valószínűleg nem kisebb, mint korábban. A modern technikával, bizonyos szakismeretekkel, a sportokkal összefüggő szakkifejezéseknek, valamint az angolszász lexikai elemeknek egy köre feltalálható a fiatalok passzív szókészletében, ugyanakkor a latinos műveltséget reprezentáló állomány (beleértve a klasszikus mitológiával kapcsolatos ismereteket, a szólásokat) teljesen eltűnt, s feltűnően hiányos a népélettel, az egykori hagyományos paraszti gazdálkodással, a határhasználattal összefüggő szókincs. Ez pedig a honismereti könyvek megértését erősen korlátozza; s ha az olvasott könyvben nem kap eligazító magyarázatot (lábjegyzetet) hozzá az olvasó, akkor a közlés sikeres befogadása megkérdőjelezhető. Népmeséknek, valamint Fekete István könyveinek a megértését vizsgáltam ilyen szempontból, s bizony a homályban maradt fogalmak miatt csorbult a szövegek üzeneteinek megértése. Felnőtt olvasóknál ez kevésbé zavaró, mert ők a szövegösszefüggésből többet fel tudnak tární, emellett szívesebben vállalkoznak arra, hogy szótárak, kézikönyvek segítségével megtalálják a magyarázatot az ismeretlen szavak értelmére. A fiatalok életritmusa ehhez nem ad türelmet.

Ha most visszatérek a mondandóm elején feltett kérdésre, derülátóan válaszolok rá. Van ugyanis egy olyan réteg – bár szűkebb az én korosztályoménál -, amely azért szorít könyvet a keblére, mert tudja, hogy eligazítást kaphat, s őt, az olvasót gazdagító világot ismerhet meg belőle.

Kováts Dániel

Mely könyvek és miként szerették meg velem szülőföldem, lakóhelyem történelmét, népét, táji-természeti világát?

1983-ban születtem Miskolcon, s azóta ebben a városban élek szüleimmel. Itt tanulok a miskolci Evangélikus Kossuth Lajos Gimnázium és Pedagógiai Szakközépiskolában. A 18 év alatt a város több körzetében is laktunk, s így mire gimnáziumba mentem elég jól megismertem a várost, sokat közlekedtem villamossal, busszal és kocsival. Ismertem Miskolc sok nevezetességét, a Diósgyőri várat, az Avasi kilátót, a Herman Ottó Múzeumot.

Elsős gimnazista koromban egyszer rajzórára az volt a feladatunk, hogy Miskolc egyik műemlékéről írjunk. Ekkor édesanyám – mivel könyvtárban dolgozik – sok könyvet hozott haza nekem. Együtt választottuk ki, hogy melyik épületről írjak. Miközben válogattam, sok minden egyéb érdekességre is felfigyeltem. Nezegettem a régi képeket, s próbáltam felfedezni, hogy milyen most az az utca, vagy mi van a helyén. Ezek a könyvek – főként Dobrossy István: *Miskolc írásban és képekben* – elmesélték a miskolci épületek történetét, a Postapalotát, a Színházét, az Erdőigazgatóságát vagy MÁV Igazgatóságát. Az épületek mellett híres embereket is említenek, akik valamilyen módon kapcsolódtak Miskolc történetéhez. Furcsa volt képen látni Déryné Széppataki Róza emléktábláját, főleg azért, mert villamossal naponta elmegegyek előtte. Szintén gyakran látom a „Jézus kútját” is, ami az Avas alatti Toronyalja utcán található. A kúthoz sok legenda, történet kapcsolódik, amiket az irodalomtörténet őriz. Szerencsére pár évvel ezelőtt a kutat helyreállították, környékét rendbe tették. Ezek persze csak kiemelt példák Dobrossy István könyveiből, mert emellett rengeteg kép, fotó, térkép teszi az eseményeket szemléletessé, személyeket érdekessé.

Aki Miskolcon lakik, szerencsés helyzetben van, mert a város a Bükk közelében terül el. Szinte nincs olyan Miskolccal foglalkozó kiadvány, amelyik ne említené meg Lillafüredet és a Bükk más tájait. A Vendégházó könyvsorozat miskolci könyve nagyon hasznos túrákat, programokat ajánl az érdeklődőknek és a miskolciaknak is. Az tetszett a legjobban az ajánlatokban, ahogy a szerző mindegyik túrát jellemezte, megadta a kilométert és az időt is, hogy kb. hány óra alatt lehet megtenni az utat. A könyvben lévő fotók izelítőt adnak a Bükk természeti képeiből. A vízesések, sziklafalak, barlangok, források, növények bemutatása felkelti az olvasó érdeklődését. El is határoztam, hogy legközelebbi kirándulásunk alkalmával megnézzük a Piskó-parlángot, mert itt még régészeti leleteket is találtak. Ez a könyv egyébként felhívja a figyelmet Miskolc múltjára, de ugyanakkor a mostani Miskolc látványait, programjait is bemutatja az olvasónak.

Az utóbbi időben több könyv is megjelent Miskolcra. Ezeket a várossal foglalkozó könyveket mi is mindig megvesszük a családi könyvtár számára. *A mi városunk Miskolc* című kis könyvet is véletlenül látta meg anyukám a kirakatban. A könyv röviden, érthetően fogalmaz, így az iskolások is könnyen átlapozhatják. Újdonság volt számomra, amikor elolvastam az Ó-Miskolcra és Újmiskolcra vonatkozó részeket, és Rákóczi Ferenc kapcsolatát Miskolccal. Nagy írónk, Jókai Mór is szerette Miskolcot. Felesége többször is játszott a miskolci színházban, s Jókai időnként elkísérte őt.

Befejezésül még egy könyvről szeretnék szólni, amelyik felkeltette figyelmemet városunk épületei, műemlékei iránt. Ez a könyv a *Védett épületek Miskolcon*. Ezt sajnos nem tudtuk megvenni, mert kevés jelent meg belőle, így anyukám hozta haza a könyvtárból. Ahogy belelapoztam, feltűnt a rengeteg színes fotó, kép. Elég lenne csak a képeket végignézni, s máris képet kapna az olvasó e nagyváros múltjából, értékeiből. A könyv felépítése érthető, világos. A belváros bemutatásával indul, s fokozatosan kifelé haladva eljut a Garadna-völgy leírásáig. A sok ismerős épület mellett találtam egy-két olyat is, amiről nem gondoltam volna, hogy fontos. Ilyen volt pl. a Mindszenti templom melletti épület, amelyik valamikor ispotály volt, vagy az avasi pincék. A Népkerthben lévő Vigadó épületéről sem tudják sokan, hogy Hajós Alfréd úszóbajnok műve. A Garadna-völgyben lévő pisztrángkeltető épülete sem túlságosan figyelemfelkeltő, de megtudtam, hogy 1934-ben épült, s alapítója Vásárhelyi István volt.

Az itt felsorolt könyvek mindegyike Miskolc várossal foglalkozik. A legismertebb épületei, személyiségei persze mindegyikben megtalálhatók. Ha azonban tüzetesen átnézzük a könyveket, rengeteg olyan adatot, szobrot, épületet találhatunk bennük, amiket talán a régi miskolciak sem ismernek. Nekem szerencsém van, mert édesanyám is érdeklődik városunk múltja iránt. Mindenre felfigyel, ami Miskolccal kapcsolatban megjelenik. Ezek a könyvek úgy érzem közelebb hozták számomra szülővárosom emlékeit, történelmét. Sok új adatot, érdekes eseményt, műemléket ismertem meg, s ezáltal még inkább miskolcinak érzem magam. E könyvek esztétikus külső megjelenésükkel, képeikkel, tömör leírásaikkal hozzájárulhatnak az iskolások helyi ismereteinek bővítéséhez is. Nekem mindenesetre segítettek ebben.

Hídeg Zoltán

„A jó könyv hozzásegít a belső harmónia megtalálásához”

Egy Fejér megyei kisfaluban lakom. Olyan családban nőttem fel, ahol mindenki szívesen olvasott, foglalkozott a verssel, zenével, művészetekkel. Gyerekkori indíttatásként rögzült belém a fogékonyság a szépre, a jóra, az emberire. „Már a szépség élvezése önmagában is magasabb rendű életforma” – olvastam valahol.

Sokat köszönhetek apai nagyanyámnak, ki sok-sok mesére, versre megtanított már egészen kicsi koromban. Reggeltől-estig csak velem foglalkozott, ennek köszönhetően 5 évesen már ismertem a betűket, irtam és olvastam. Első olvasmányélményeim közé Gazdag Erzsébet és Weöres Sándor gyermekversei tartoztak. Kisiskolásként a Gögös Gúnár Gedeon lett a kedvenc könyvem.

A téli estéken történő diavetítések is emlékezetesek maradnak számomra, amikor az egész családnak én olvastam el a kis történeteket. Serdülőkorom kedvencei a „pötytyös” és „csíkos” lányregények lettek. Középkorom éveim alatt ismerkedtem meg a világirodalom klasszikus alkotásaival. Nem fordult elő olyan nap, hogy ne vettem volna könyvet a kezembe.

18 évesen olvastam először Németh László: *Iszony* című regényét.

Felejthetetlen élmény volt számomra akkor is, és most, csaknem 20 év után újraolvastam is. Amikor kezembe vettem a könyvet, éreztem, addig nem teszem le, amíg el nem olvastam. A történet magával ragadott, mintha én is ott sűrögtem-forogtam volna Nelli mellett a pusztán. Azon a pusztán, ahol Nelli még boldog volt és szabad.

Nelli egy elszegényedett bérlő lánya, aki akarata és ösztönei ellenére ment férjhez Takaró Sanyihoz, a gazdag, egyetemest is végzett parasztfiúhoz. Bár egész teste borzongott a gondolat hallatára, árvasága, kilátástalan jövője, s a család rábeszélése mégis arra a lépésre kényszerítették, hogy elfogadja a feléje nyújtott kezét. Ez a kéz azonban nemhogy előre vitte, inkább hátráltatta Nellit minden lépésében.

Nelli magányos, szigorú és egyszerű lélek, tele van riadalmakkal, és büszkeségből eredő gátlásokkal. Szereti a csöndet, a békét, legszívesebben egyedül élne. Míg Nelli magányos, életető eleme a munka, Sanyi léha, társaságkedvelő. Bár Sanyi szemrevaló, megnyerő típus, felesége mellett negatív tulajdonságai egyre inkább előtérbe kerülnek. Sanyi csak akkor boldog, ha többnek látszik, mint amire képes, a munka pedig nem tartozik a legfontosabb feladata közé. Mulatozásra hajlamos, parádézó, társaságot szerető jelleme Nelli mellett felnagyítódik, de ugyanakkor sok benne a fedezet nélküli érzélem, a felesleges lángolás. Hiába áradozott a gépekről, a traktorról, míg szóban és gondolatban ég mint a tűz, keze alatt a munka megfagy. Nem csoda, ha Nelli gyakran elveszti türelmét, hiszen minden erőfeszítése hiábavaló. Amit ő hangyaszorgalommal összegyűjtögetett, azt Sanyi akarva-akaratlan széjjelszórta.

Nelli a Takaró-házban is jól érezte volna magát, szép otthon alakított volna ki magakörül, ha magához való társat talál, ha élete egy másik magánnyal szövethetik. Saját házasságában is értelmet lelne, ha megtarthatná függetlenségét. Olyan szeretetre vágyik, amely nem a nemi-

ségben, hanem az otthont teremtő munkában, a tevékeny életben, s az értelmes cselekedetben érvényesül. Nelli nem frigid nő, ahogy azt az első pillanatban gondolnánk, noha férfi és nő viszonyában az alantas szenvedélyek fölszabadulását érzi. Házassága nem azért fordult tragédiába, nem azért lesz a hideg szépasszonyból akaratan kívül, de természetéből eredően férjének gyilkosa, mert csak így szabadulhat meg a házasság terheitől.

Nelli magányos, nem tud feloldódni, ez a képesség hiányzik belőle. Nemességét csak úgy tarthatja meg, ha nem adja fel végleges szabadságát. Magányosságát nem a tétlen közömbös-ség jellemzi, örömet is lel az életben. Igaz, csak egy elszigetelt körben tud zavartalanul létezni, de ott a saját törvényei szerint. Életének a munka ad értelmet. Jellemző még rá a magasabb igények követelése. Ő maga is ilyen, másokban is azt becsüli, ha értéket teremt a társadalom számára. Még az úri társaságban is él benne a vágy, hogy valami értékeset, valami emlékeztetést alkosson, ha mást nem, hát egy jól megrendezett Sándor-napi vacsorát. Férje mellett azonban ez a tulajdonsága is kárba vész. Egyénisége fokozatosan eltorzul, erényei elfajulnak. Takaró Sanyit azért nézi le, mert hiányzik belőle a célratörés, a magasabb igény. Sanyi nem tud kitartóan dolgozni, látványosságra, külsőségekre van szüksége. Nelli ezért viszolyog, majd vadul el tőle teljesen, nem képes elviselni Sanyi nagyzolását. Ez az iszony váltja ki az egyszerű, magányos asszonyból a gyilkost.

Németh László e regényét Móricz Zsigmond biztatására kezdte írni, 1942-ben fogott hozzá és folyamatosan tette közzé a Kelet Népében. Művét 1947-ben Hódmezővásárhelyen fejezte be, a Révai Kiadó megbízásából. A regény kérdésköre nem annyira az 1940-es évek végének, mint inkább az 1930-as, 1940-es évek fordulójának problémájából táplálkozik. Az író ebben a regényében nem elsősorban Kárász Nelli házasságának történetét akarta megírni, inkább az *iszony* érzését, a belőle származó elidegenülés lélektani folyamatát. Nelli tragédiája abban rejlik, hogy magasabb szintű emberséget, és szellemi igényt képvisel, mint a sorstól, kényszerű módon férjül kapott Takaró Sanyi.

18 éves koromban elég nehéz olvasmányoknak bizonyult e regény. Csaknem 20 év után újra-olvasva sok üzenetet hordoz talán mindannyiunk számára. A legszörnyűbb helyzetből is van kiút, van újrakezdés. A változtatás, az újrakezdés mindenki előtt ott van, csak élni kell vele. Ez számomra e mű mondanivalója.

Csaknem tíz évi rossz házasság után még jobban meg tudtam érteni Nelli természetéből fakadó ellentétét. Mintha Nelli sorsát látnám az én sorsomban is megismétlődni. Volt férjem és az én családom között társadalmi ellentét, de kettőnk különböző személyisége, életfelfogása, életvitele, és munkához való viszonya már előre várhatóvá tette kettőnk házasságának szűk-ségszerű felbomlását. Igazán át tudom élni az „iszony” érzését a Németh László műben, amit a valóságban én is többször átéltem. Napjainkban igaz már egyre többen, de még mindig kevesen mernek élni a változtatás lehetőségével. Gondolva a házasságokra, a nehezen megszerzett anyagi javak, a közös gyermekek, vagy az egyedülléttől való félelem miatt a már régen megromlott kapcsolatokon az emberek többsége nem mer változtatni.

Nelli számára a gyilkossággal végződő házasság hozta meg, de egy válással végződő házasság is meghozhatta volna a várva-várt szabadságot, s lehetőséget az újrakezdésre.

Sok mindenen keresztül mentem. Túl vagyok két házasságon, betöréseken és lopásokon, egy súlyos baleseten, kisfiam szívműtétjén, munkanélküliségen és haláleseteken. Marcus Aurelius aforizmáinak olvasgatása éppúgy hozzátartozik az életemhez, mint megtanulni egy-egy verset. A mai zűrzavaros világban, mikor, és amelyben a fékezhetetlen gonoszság pusztít természetet, állatot, emberi kapcsolatokat egyaránt, sokkal nagyobb szükség van a könyvekre mint régen. Hiszem és gondolom. Ha csak néhány ember olvas el egy-egy könyvet, és lesz köztük egy, aki általa újjászületik, lelkieben feloldódik, már nem volt hiábavaló.

Az olvasást azoknak ajánlom, akik áhítoznak, sóvárognak a szépre, a jóra, az igazságra, és fogékonyak a mély érzésű emberi gondolatokra. Egyszer jobban igényli a lélek és a szellem valami olyan esztétikai, érzelmi világnak a jelenlétét, amely nemcsak racionálisan ráz meg, hanem a szavakon túl és a gondolatokon keresztül a klasszikus értelemben vett szépet, fenségeset sugallja.

ÉVFORDULÓK

450 éves a békési Szegedi Kis István Gimnázium

Városunk jeles helytörténésze, Durkó Antal kutatásai alapján gimnáziumunk alapítását a „legtudósabb magyar reformátor”, Szegedi Kis István 1552-es békési tartózkodásához köthetjük. Mint korának más ismert hitújítói, Szegedi is folyamatos üldöztetés közepette működött, korábbi állomáshelyei (Tasnád, Gyula, Cegléd, Makó, Mezőtúr) után mintegy féléves prédikátorság és tanítóskodás végén városunkból is menekülnie kellett. Életrajzát és hiteles arcképet tanítványa és utóda, Skaricza Máté tollából ismerjük. Tanítói munkásságának eredményességét mi sem mutatja jobban, hogy két állomáshelyén, Mezőtúron és Békésen is Szegedi Kis István nevét viseli az ottani gimnázium.

Intézményünk korai időszakáról, a rektori iskola koráról igen keveset tudunk, a korabeli források szerint Szegedi Kis István után az irodalmi munkásságáról ismert Szegedi Lőrinc volt a békési lelkész, valószínűleg rektor is. Bár ebből az időből konkrét adataink nincsenek az iskola meglétére, közvetett bizonyítékként értelmezhetjük, hogy a kor jeles egyetemein időről-időre találkozhatunk Békési nevű hallgatókkal, akik vezetéknevüket a kor szokása szerint, származási helyük után kapták. 1668-tól már közvetlen forrásunk is van: ekkortól vezették a debreceni kollégium Series Studiosorumában a tanulók neve mellé, hová kerültek ki oktatni. Hogy milyen lehetett ez a Szegedi által alapított deákiskola, pontosan nem tudhatjuk, de valószínűleg olyan, mint a debreceni anyaiskola többi partikulája. Ezekben a protestáns oktatási rendszer három szintből felépülő „kollégiumának” elemi és gimnáziumi anyagát oktatták, fő

A gimnázium épülete az 1980-as években

céljuk, hogy az anyaiskola felsőbb évfolyamaira előkészítsék a tanulókat. A középszint oktatói (a rektorok) az anyaiskola hallgatói közül kerültek ki, míg az elemi tagozat segédtanítóit (preceptorok) a legjelesebb nagydiákok közül választották.

A XVII. század végén, a Rákóczi-szabadságharc éveiben elnéptelenedett városunk, de az 1711. évi negyedszeri, immár utolsó visszatelepülés után szinte azonnal megindult az oktatás is. 1716-ban rektort hozattak Debrecenből, ekkortól az oktatók névsora folyamatos. 1757-ben a preceptor által tanított két elemi osztályon kívül a rektor négy deákosztályt tanított, a tanítás nyelve a felsőbb osztályokban a latin volt. Az iskolai év két félévre oszlott, ezek január végén illetve júliusban vizsgákkal végeztek.

Az iskola történetében új korszak következett Hajnal Ábel idekerülésével, akit 1831-ben hívtak meg rektornak, majd néhány év múlva professzori állást töltött be a békési gimnáziumban. Célja az iskola reálgimnáziummá minősítése volt, tehát az ilyen irányú tantárgyak oktatását igyekezett erősíteni. A megnövekedett igények új, központi épület emelését tették szükségessé, hiszen addig az iskola osztályai különböző helyeken működtek. Az építéshez előbb a földesúr, gróf Wenckheim József Antal 1838-ban a békési határ egy birtokrészének jóvedelmét adta át, majd lakossági gyűjtés is indult. 1844-1845-ben felépült a „Kollégium”, melynek alsó szintjén az elemi, felső szintjén a gimnáziumi osztályok kaptak helyet. Az 1848-49-es szabadságharc alatt erősen megcsappant a tanulók száma, az iskola majdnem a megszűnés sorsára jutott. 1852-ben a kormány az esperesi hivatal útján felszólította az egyházat, akarja-e a gimnáziumot a kormány tanterve szerint átalakítani, vagy csak mint magániskolát tartja fenn. A fenntartó testület az utóbbit választotta, ugyanis Hajnal Ábel korábban említett célja szerint megkezdődött egy nagyobb szabású tanintézet felállításához szükséges feltételek előteremtése. Az anyagi alapokat az 1859-ben a földesúr és a község között megkötött „Legelő felosztási örök egyezség” az iskola javára szolgáló 3. szakaszának k) pontja jelentette. 1861. július 7-én írták ki a pályázatot a helvét hitvallású reálgimnázium igazgatói állására, melyre október 22-én Gonda László kapott megbízatást. Gonda azt az utasítást kapta, hogy a reáliskola tantárgyait illessze a gimnázium tárgyai mellé s így magas színvonalú, hatosztályos, egységes tantervű reálgimnáziumot építsen fel. Ez a folyamat az 1864/65-ös tanévben fejeződött be, amikor az iskola elindíhatta az első VI. osztályosok képzését. A diákok száma ekkoriban 130 körül mozgott, ebből 10-15 volt vidéki tanuló. Gonda László vezetése alatt vált hagyománnyá az év végi nyilvános záróünnepély, önkéntes alapon bevezették a gyorsírás tanítását, 1866-ban pedig a szegénysorsú tanulók részére tápintézetet hoztak létre, ahol évente 5-12 diák étkeztetését biztosították.

1883. július 8-án a reálgimnáziumi iskolaszék javaslatára a presbitérium határozata alapján az intézmény a gimnázium címet vette fel. Ugyanakkor az 1883. évi XXX. tc. igen nehéz helyzetbe hozta az iskolát azzal, hogy pontosan megszabta a gimnáziumi intézmények működési feltételeit. A helyzet megoldására a presbitérium és a községi képviselőtestület évi 2000-2000 forintot szavazott meg fejlesztésre, és a „Legelő felosztási örök egyezség” 3. k) pontját is módosítani kellett. 1891-ben miniszteri leirat érkezett: az iskola tegyen eleget a helyiségekre vonatkozó kívánalmaknak és nyolcosztályúvá fejlesztessék. Ezt 1895-ben az egyház és a község is elhatározta, a képviselőtestület községi tulajdonba tartozó telket adományozott az új épület emeléséhez. 1899. április 21-én a kért államsegélyre szóló szerződés is megjött, így az építkezés elkezdődhetett. Megszervezték a VII., majd a VIII. osztályt is. A békési gimnázium első érettségi vizsgáját 1902-ben tartották. 1903. október 21-én ünnepélyes keretek között átadásra került a gimnázium ma is használt, kétemeletes épülete. Ettől kezdve az intézmény működése egyenletes, nagyobb változások már nem következnek be, csupán a háborús évek jelentenek nehezebb időszakokat. Az iskola 1938-ban vette fel az iskolaalapító rektor nevét, 1948-ban az ország többi intézményével együtt a békési gimnáziumot is államosították. Az 1992. évi április 8-i megállapodással az iskola ismét a református egyház kezelésébe került.

A 2002-ben fennállásának 450. évfordulóját ünneplő intézmény tiszteletére a békési Jantyik Mátyás Múzeum sokak érdeklődésére számot tartó kiállítást rendezett. Ezen részletesen foglalkoztunk Szegedi Kis István életútjával, a közönség megtekinthette a gimnázium könyvtárának legkorábbi ritkaságait és az 1800-as évektől követték az iskola történetét a múzeum saját anyagából válogatott eredeti dokumentumokkal. Külön egységet állítottunk össze a humán illetve reál tárgyakhoz használt régi szemléltető eszközökből.

S. Turcsányi Ildikó

A debreceni nyomda 440 éves emlékünnepe

A XIX. század végén, ha más miatt nem is, de az 1871-ben megjelent *Szűcs István*-féle város-történetben leírtak alapján Debrecenben mindenki, de Debrecen határain messzi túl is sokan úgy tudták, hogy Debrecen szabad királyi város egyik legáltalánosabban ismert jellemzője, a Debrecenről alkotott városkép meghatározó erejű tényezője a Debreceni Városi Nyomda. Mert a város „daczára a sok szenvedéseinek, ... a közhaza ügyét mindenkor a lehető legnagyobb lelkesedéssel karolta fel, s mindjárt a XVI. század elején bevette a reformatiót, iskolákat és könyvnyomdát állított”, amivel megvetette a fundamentumát a város jó hírének, s neve tiszteletének. Mert ahogy *Szűcs István* és utána sokan mondták: „Ha valamivel fontos szolgálatot tett Debreczen Város a magyar nemzeti közművelődésnek; ugy az a könyvnyomdának saját költségén való felállítása és fentartása” volt.¹ Ebben a vélekedésben a közvéleményt csak megerősítette a *Zelizy Dániel* szerkesztette, az 1882. évi Magyar Orvosok és Természettudósok XXII. Debreczenben tartott Nagygyűlése alkalmából kiadott „egyetemes városleírás”, mondván: „Debreczen mindjárt kezdetben belátta a nyomdászat roppant fontosságát. 1560-62-ig csak a Huszár Gál reformátor és kassai bujdosó pap nyomdája működött Debreczenben, de már 1563-tól kezdve különböző nyomdászok kezében a város pártfogása alatt volt és van jelenleg is a városi nyomda... Debreczen városa nyomdája miatt is vált a magyarság legjelesebb kultúrthelyeinek egyikévé.”² Hasonlóképpen vélekedik a debreceni Nyomdáról, a nyomda társadalomszervező-, formáló szerepéről Debreczen legújabb, nagy történeti monográfiája is. *Makkai László* a Debreczen története első kötetében hosszasan tárgyalja a nyomda keletkezésének, korai fejlődésének történetét és egységben az iskola és a könyvtár fejlődésével mutatja be nyomdánk szerepét és azt Méliusz Juhász Péter egyházépítő, társadalomszervező tevékenysége szerves részeként határozza meg.³ A debreceni köztudatban mélyen gyökeret vert, hogy az 1561-ben alapított és azóta, négyszáznyolcvan éven át folyamatosan működő Városi Nyomda, a mai Alföldi Nyomda elődje, nagy mértékben jellemzi a várost, Debrecen és hogy mily nagyon, mily mélyen hozzátartozik a város képéhez. Ez természetes is, hiszen nemhogy hazánkban sincs, de messze vidékeken, egész Közép-Kelet-Európában sem találunk olyan nyomdát, amely csaknem félezer éven át folyamatosan működött volna. Az Alföldi Nyomda ilyen tekintetben is unikum. Nem csoda, hogy nyomdánknak egymás után három, kiváló, országos nevű történészek, művelődéstörténészek által írt monográfiája jelent meg. A korai nyomdaismeretésekre ezúttal nem térve ki csak az 1911-ben készült nagyszabású, úgynevezett *Csűrös-féle* nyomdatörténetre;⁴ a *Benda Kálmán és Irinyi Károly* által írt „négyszáz éves történetre” utalunk, 1961-ből⁵ és a 425 éves jubileumra készült *Tóth Béla és Dankó Imre* által szerkesztett nyomdatörténeti (művelődéstörténeti stb. szempontú) tanulmánykötetre⁶ hívjuk fel ezúttal is a figyelmet.

Minden feldolgozás kiemeli, hogy Debrecen hírét-nevét a *Huszár Gál* (1525 körül–1575-ig) által 1561-ben alapított és azóta folyamatosan működő nyomda is jelentősen öregbítette. Nyomdánk szorosan kapcsolódott a XVI. század második felének különböző debreceni intézményeihez. Mindenek előtt a városi *magisztrátushoz* és az akkor még kialakuló félben lévő, külföldben vele mindenben egy *református egyházhoz*, az *iskolához* és a *könyvtárhoz*. Amikor *Huszár Gál*, rövid itt tartózkodás után – mely idő alatt a legnagyobb egyetértésben tevékenykedett *Méliusz Juhász Péterrel* (1538 körül–1572-ig), többek között úgy is, hogy sorra adta ki *Méliusz* munkáit –, eltávozott Debrecenből, a Város megvásárolta nyomdáját. Abban, hogy a nyomdát a Város vette meg, de a református egyház, személy szerint *Méliusz Juhász Péter* irányította, semmiféle különös, semmiféle ellentmondás sincsen. A XVI. században és még tovább nagyon sokáig a Város, ez a *Balogh István* által használt, XVI. századi meghatározás sze-

¹ *Szűcs István*: Szabad királyi Debreczen Város történelme. II. kötet. Debreczen, 1871. 557. old.

² *Zelizy Dániel* (szerk.): Debreczen sz. királyi város egyetemes leírása. Debreczen, 1882. 492–493. old.

³ *Makkai László*: Debreczen mezőváros művelődéstörténete. A város iskolája és nyomdája. *Szendrey István* (szerk.): Debreczen története 1693-ig. Debreczen, 1984. 596–601. old.

⁴ *Csűrös Ferenc*: A debreczeni városi nyomda története, 1561–1911. Debreczen, 1911.

⁵ *Benda Kálmán–Irinyi Károly*: A négyszáz éves debreceni nyomda (1561–1961). Bp., 1961.

⁶ *Tóth Béla–Dankó Imre*: (szerk.): Nyomdatörténeti és nyomdászéletmód-kutatási tanulmányok Debreczen város 625., a debreceni nyomdászat 425. évfordulójára. Debreczen, 1986.

rint: „keresztyén respublica”, a Város, egy volt az egyházzal. Méliusz a nyomdát a reformáció eszméinek terjesztésére használta föl, felismerve a könyvnyomtatás, az illetén ismeret-szerzés, az olvasás – ma úgy mondanánk, hogy a sajtó (vagy média) – jelentőségét. A XVI. században maga a nyomdászat, a könyvkészítés is *újdonság számba ment*, de különösen annak számított a magyar nyelven való nyomdászat, ismeretterjesztés.

Gyorsan kialakult a debreceni nyomda profilja is. A *tudományos művek* (Werbőczy István: Magyar decretum, melyet tripartitumnak neveznek, 1565 (Szegedi András: Aritmetica, azaz a számvetésnek tudománya, 1577.; stb.) mellett a vitatkozó, de ugyanakkor népszerűsítő *teológiai iratok* (például prédikációk, meditációk) szerepeltek az első helyen. Ez utóbbiak közé tartoztak az *egyházi-istentiszteleti kötődésű* kiadványok is, például az énekeskönyvek (Szegedi Gergely. Énekeskönyv, 1562. stb.). A nyomda fontos területe volt a kollégium és a partikuláris iskolarendszerben a debreceni kollégiumhoz kapcsolódó iskolák *tankönyvekkel való ellátása* (Szikszai Fabricius Bazil: Nomenclatura seu dictionarium Latino-Ungaricum, 1590., Heyden Sebald: Formulae puerilium Colloquiarum Latino-Ungaricorum, 1596. stb.) De például az úgynevezett széphistóriák sorozatkiadásával a szórakoztató-gyönyörködtető *magyar szépirodalom* ügyét is szolgálta (Göröcsönyi Ambrus: Históriás ének az felséges Mátyás királyról, 1568., Illosvai Péter: Az híres nevezetes Tholdi Miklósnak jeles cselekedeteiről, 1574., Nagy-Bánkai Mátyás: História. Az vitéz Hunyadi Jánosról, 1574., Valkai András: Az nagyságos Bánk bánnak históriája, 1574., 1580 újból, stb.). A nyomda kiadványai értékét nagyban növelte, hogy provizorokként a magyar nyomdászat legkiválóbbjai követték egymást a nyomda vezetésében. A folyamatos munkát évszázadokon át segítette a Város és a Református Egyház támogatása. A város úgy is, hogy mindig kiállt a nyomda, a nyomdászok, a provizorok mellett, ha támadták őket, vagy ha a nyomda létét veszélyeztették. A református egyház pedig úgy, hogy munkával látta, láttatta el. Ebből a szempontból még egy ilyen rövid cikkben is meg kell említeni, hogy a nyomda 1812-ben királyi adománylevelet szerzett arra, hogy a magyar református egyházban használatos énekeskönyveket (a zsolttart) egyedül csak a debreceni nyomda készíthesse (Privilegium exclusivum pro parte Typographiae Debrecinensis).

Több művelődéstörténész hangsúlyozta, hogy a Debreceni Nyomda a Debreceni Kollégiummal (azaz az *iskolával*),⁷ a Kollégiumi Könyvtárral (a *Nagykönyvtárral*), a kollégiumi diákság öntevékeny munkájával (rézmetszés, könyvillusztráció, *rézmetsző diákok*),⁹ a könyvtárral és a könyvkészítéssel egyaránt szoros kapcsolatban fejlesztette ki sajátos intézményeit, tevékenységi formáit, mint például a maga nemében egyedülálló, világhírű debreceni *könyvkötészet*.¹⁰ Nyomdánk mindig együtt lélegzett a Várossal és az Egyházzal. Jó jelét adta ennek egész története folyamán, de a kritikus időkben is. Például a II. Rákóczi Ferenc-féle szabadságharc és az 1848–1849-es szabadságharc-és forradalom alatt is.

A debreceni Városi Nyomda a XVIII–XIX. század fordulóján, illetve a XIX. század folyamán is, – amikor sok nyomda keletkezett országszerte, Debrecen se kivéve – meg tudta őrizni fontos helyét, elsőségét a nyomdák között. Többek között azáltal is, hogy az ipartörvény szerinti iparosképzés egyik legfontosabb üzemévé fejlődött. Alig volt, sőt van még ma is az Alföldön olyan nyomda, amelyben ne debreceni, vagy kiképzését a Debreceni Városi Nyomdában kapott nyomdászok dolgoztak volna.

A nyomdát 1949-ben államosították és *Alföldi Nyomda* néven folytatva működését először az ofsettechnika bevezetésével, másodszer a fényszedés, majd a számítógépes előkészítés el-

⁷ Zsigmond Ferenc: A debreceni református kollégium története, 1538 (?)–1938. Debrecen, 1937.; Nagy Sándor: A debreceni kollégium, mint egységes intézmény az egyetem kiválásáig. (Keretéstörténet) Debrecen, 1942.; Barcza József (szerk.): A debreceni református kollégium története. Bp., 1990.

⁸ Varga Zsigmond: A debreceni református főiskolai Nagykönyvtár írásban és képben. Debrecen, 1934., *Uő.*: A kollégiumi nagykönyvtár és a vele kapcsolatos múzeum kialakulási története és egyetemes művelődéstörténeti jelentősége. Debrecen, 1943.

⁹ Dóczy Imre: Rézmetsző diákok. Dóczy Imre (szerk.): A Debreczeni Ev. Ref. Főgymnasium Értesítője az 1894–95. Iskolai Évről. Debrecen, 1895. 160–171. old.; Ecsedi István: A rézmetszés művészete a debreceni református kollégiumban. A rézmetsző diákok. Debrecen, 1931.; Tóth Béla: A debreceni rézmetsző diákok. Bp., 1976.; Pataky Dénes: A magyar rézmetszés története. A XVI. századtól 1850-ig. Bp., 1951.; Dankó Imre: Pap József, a kunszentmiklósi – debreceni rézmetsző deák. Redemptio, VIII. 2001. 5. sz. 16–17. old.

¹⁰ Takács Béla: A debreceni könyvkötőművészet. Debrecen, 1980.; *Uő.*: Gyöngyhímzéses debreceni díszkötések. Debrecen, 1984.

sőként való alkalmazásával, a könyvkötészet teljes gépesítésével, a legkorszerűbb gépek üzembeállításával, köztük leginkább a Cameron gépsor munkába állításával nemcsak hazánk, hanem Európa egyik legszámottevőbb nyomdájává, könyvgyárává fejlődött. Termékeinek majdnem kétharmada exportra készült és készül ma is. A rendszerváltást követően az üzem hagyományait becsülő részvénytársasággá alakult s mint ilyen érte meg fennállásának 440. évfordulóját.

Az ebből az alkalomból 2001. november 8-9-én rendezett nagyszabású, több részes emlékünnepegyértelműen bizonyította, hogy a nyomda a városé, hogy büszkén vallja és vállalja erős kötődését az új, a korábbiaktól eltérő, merőben más, korszerű körülmények között is a Város múltjához, hagyományaihoz. Ezt fejezte ki az emlékünnepegy azon bevezető része is, hogy 8-án emlékbeszéd keretében a Nyomda vezetősége, dolgozói és az akkor már itt lévő nyomdászok az ország minden részéből, megkoszorúzták Huszár Gál szobrát, hogy az emlékünnepegy központi részét képező emlékülést a történelmi emlékekben gazdag *Kollégium Oratóriumában* rendezték meg. Az emlékülés kimagasló eseménye volt *Fekete Károlynak*, a Debreceni Református Hittudományi Egyetem rektorának emlékbeszéde. Az emlékülésről nem hiányozhatott a Város sem. A jubiláló nyomdát *Kósa Lajos*, Debrecen polgármestere köszöntötte. Az évfordulóhoz méltó emlékünnepegyen a nagyhírű *Kollégiumi Kántus* szerepelt *Berkesi Sándor* karnagy vezényletével. A neves énekkar Huszár Gál zsolnáiraiból, énekeiből adott elő. Az emlékünnepegyen került sor arra, hogy *György Géza*, az Alföldi Nyomda Rt. vezérigazgatója *A Debreceni Nyomdáért plakettet* és a velejáró – *Szilágyi Imre* grafikumszobrász által készített – emléklapot átadta *dr. Angyal Lászlónak*, a Hajdú-Bihar Megyei Műemlékvédelmi Albizottság elnökének, *dr. Dankó Imrének*, a Déri Múzeum nyugalmazott igazgatója-, nyomda-nyomdászattörténésznek és *Janikovszky Éva* gyermekkönyv-írónak, akinek minden munkáját az Alföldi Nyomda készítette.

November 9-én az emlékünnepegy *üzemlátogatással* folytatódott. György Géza vezérigazgató és vezető munkatársai az ország minden részéből, minden nagyobb nyomdájából összejött szakembereknek, de a hozzájuk csatlakozott érdeklődőknek is készségesen bemutatták az Alföldi Nyomda egész területét, gépeit, minden felszerelését, az éppen elkészült, vagy készülőben lévő munkákat. Az üzemlátogatást szakmai megbeszélés követte. Majd a Nyomda éttermében elfogyasztott ünnepi ebéddel zárult a mind szakmai, mind közművelődési szempontból jelentős emlékünnepegy-sorozat.

Dankó Imre

Mikó Imre nemzetiségpolitikusra emlékezve

Negyedszázada – 1977. március 21-én – Kolozsváron hunyt el Mikó Imre jogtudós, nemzetiségi politikus, szépíró, műfordító az erdélyi magyar nemzetiségi élet jelentős személyisége. Mikó kiemelkedő képviselője volt annak a magyar értelmiségnek, amely a királyi Romániában nőtt fel, Észak-Erdély visszatérése után vezető politikai tisztségeket töltött be, majd a második világháborút követően átélve a számára „elrendelt” megpróbáltatásokat, újra talpra állt és csendes műhelymunkásként fontos művekkel gyarapította az erdélyi magyarság szellemi értékeit. Idézzük fel emlékét.

Mikó Imre 1911. március 27-én Bánffyhunnyadon született. Az unitárius vallású család apai ágon Bölönből származott, ahol egyik őse az erdélyi reformkor nagy alakjának Bölöni Farkas Sándornak a tanítója volt, anyai ágon pedig Torockóról. Erdély Széchenyijének gróf Mikó Imrének csak névrokona volt, de nagy elődjének történelmi alakja – *nomen est omen* – egész életútját példaként végigkísérte.

A Kolozsvári Unitárius Kollégiumban 1928-ban érettségizett, egyetemi tanulmányait az I. Ferdinánd Egyetemen folytatta, ahol 1934-ben jogtudományi doktorátust szerzett.

Mikó tudatosan nemzetiségpolitikusnak készült, a jogtudományi egyetemet is ezért választotta. Azok közé a fiatal értelmiségiek közé tartozott, akik korán felismerték, hogy Trianon után az ún. utódállamok a kisebbségi magyarság nemzetiségi jogait garantáló szerződéseket

nem tartják be és a Nemzetek Szövetsége sem teljesíti kötelességét, a szerződések végrehajtását nem ellenőrzi. Az erdélyi magyarság nemzetiségi jogvédelme tehát a saját soraiból kiemelkedett jogászipolitikusok feladata lett.

A kisebbségek hatástalan nemzetközi védelmében csatlakozott fiatal értelmiségiek alapították 1930-ban Kolozsváron az *Erdélyi Fiatalok* című romániai magyar főiskolás folyóiratot, amelynek Mikó Imre főmunkatársa volt. Ezek a fiatalok szociográfiai felmérések és az arra támaszkodó társadalmi cselekvés révén remélték a kilátástalan kisebbségi helyzetből való kijutást. Az *Erdélyi Fiatalok* égisze alatt jelent meg 1932-ben Kolozsváron Mikó Imre könyve *Az erdélyi falu és a nemzetiségi kérdés*, mely kilenc vegyes lakosságú erdélyi község család- és tulajdonviszonyairól, közösségi életéről, a magyar-román együttélésről szól, feltárva az erdélyi magyar parasztság társadalmi elesettségének és nemzetiségi elnyomásának összefüggéseit. Ez a könyv megalapozta a romániai magyar nemzetiségi szociográfiát.

Mikó 1934 és 1936 között ösztöndíjként Párizsban folytatta tanulmányait: a Népszövetség nemzetiségi politikáját, a nemzetközi jogot és az erdélyi kérdés nemzetközi megítélését vizsgálta. Kutatásainak eredményét 1936-ban *Az erdélyi kérdés az európai közvélemény előtt 1865–1920* című négy nyelvű tanulmányában közölte. A kiegyezés korabeli magyar külpolitika eredménytelenségének okait kutatva megállapította, hogy az erdélyi kérdéssről idegen nyelven összesen 512 munka jelent meg, ebből magyar szerző 66, román szerző 171, másé 275. E számszerű felsorolásból is következett, hogy az erdélyi nemzetiségi kérdés terén a külföld a kiegyezés korában a román kiadványok és többnyire nemzetiségi barát külföldi szakértők irodalmi munkássága alapján tájékozódott. A magyarság, mely e félszázad alatt uralkodó szerepet játszott, legkevesebbel járult hozzá az erdélyi kérdés külföldi képének kialakulásához.

A kisebbségi jogok védelmének ügyét hosszú éveken át az Országos Magyar Párt apparátusában szolgálta: előbb mint a párt jogvédő irodájának jogásza, majd 1936 és 1938 között mint az országos párt titkára. A királyi diktatúra idején az egyetlen engedélyezett kisebbségi politikai szervezet, a Magyar Népközösség bukaresti jogvédő irodáját vezette.

Észak-Erdély Magyarországhoz való visszatérése után Mikó Imre politikai pályája magasra ívelt: az országrész meghatározó politikai pártjának számító Erdélyi Pártnak a főtitkára lett, a párt országgyűlési képviselője olyan erdélyi személyiségek mellett mint: Albrecht Dezső, Bánffy Dániel, László Dezső, Teleki Béla, Vita Sándor stb.

Az országgyűlés képviselőjeként az egyetemes magyarság sorskérdéseinek egyik legjelentősebb szószólója. *Magyar nemzetiségi politika* című beszédében, amelyet a képviselőház 1942. november 20-i ülésén mondott, politikai hitvallását a következőkben foglalta össze: „Az egyetlen helyes, pozitív és alkotó nemzetiségi politika az, amelyik a magyarság megerősítését tűzi ki feladatának. A magyarság szaporulatának serkentése, gazdasági alapjának megerősítése, társadalmi összefogása, kultúrájának kiművelése, államvezetésének lendületbe hozása és fegyveres erejének kifejlesztése ... ma is az egyetlen időszzerű, de egyben időfelelti magyar nemzetiségi politika.”

Ezekben az években jelent meg két legfontosabb műve: a *Huszonkét év* (Budapest, 1941), amelyben az erdélyi magyarság politikai történetét írta meg tárgyilagos pontossággal 1918. december 1-től 1940. augusztus 30-ig, mely mindmáig a téma egyetlen összefoglalója, valamint hatalmas dokumentáció alapján kiadta a *Nemzetiségi jog és nemzetiségi politika* (Kolozsvár, 1944) című, forrásértékű alapvető művét másfél évszázad magyar politikatörténetéről.

1943-tól Mikó Imre és az Erdélyi Párt egyes vezetői felismerték, hogy Németország és szövetségesei a második világháborút el fogják veszíteni és keresték a kapcsolatot azokkal a demokratikus erőkkel, akikkel a háborúból való kilépés lehetőségét megteremthetik. Mikó egyre határozottabban sürgette a Németországgal való szakítást, a háborúból való kilépést, de sajnos eredménytelenül. A vesztes háborút követő nagy politikai és társadalmi változások Mikó Imre életét is egészen más utakra terelték.

1944 őszén Mikó Imrét, mint polgári személyt a szovjet hatóságok elhurcolták. A hat évig tartó hadifogságban – Csehov szülővárosában Taganrogbán –, ahogy Mikó mondta – az élet magasságai után megismerte az élet mélységeit.

A hazatérés után Mikó életében és munkásságában nagy törés következett be: a megváltozott körülmények között jogász munkáját, nemzetiségtudományi kutatásait nem folytathatta, a közéletből kiszorították. A hadifogságból azonban új nyelvismeretet hozott magával és

rövidesen orosz nyelvtanárságot vállalhatott egykori iskolájában. Később álnéven orosz és francia műfordításokkal jelentkezett.

1958-ban azonban újabb megpróbáltatások elé nézett: az 1956-os magyar forradalom leverését követő román erőszakhullám idején tanári állásából eltávolították, ezután tizenkét esztendőig a kolozsvári könyvterjesztő vállalatnál rakodómunkás, majd bolti eladó volt. Dióbar-na köpenyében, az arcán egyetemi tanáros méltósággal hordta a könyveket Kolozsvár utcáin. Ebben a helyzetben is magabiztosság sugárzott róla: mosolygott, bízott és várt. „Ezt is vállalni kellett, nem duzzoghattam – írta később –, mert négy gyermeket kellett közben felnevelni.”

1968-tól Románia nemzeti politikájában időleges enyhülés következett be. A megpróbáltatásokat túlélte Mikó Imrének a hatalom eltúrte, hogy a művelődési életben újra szerepet vállaljon, ő pedig megtalálta az alkotó munkának azt a területét, mely alkatának megfelelt és ahol szerényen meghúzódkhatott. Újra saját neve alatt publikálhatott, majd 1970-től a Kritérium Könyvkiadó kolozsvári fiókjának szerkesztője lett. Egyházi tiszttségeket is elvállalt, az Erdélyi Unitárius Egyház főgondnokaként megszervezte az egyházalapítás 400. évfordulójának nemzetközi megünneplését Kolozsváron.

Élete utolsó évtizedében a művelődéstörténet felé fordult. Népszerű életregényt írt az erdélyi reformkor nagy személyiségéről Bölöni Farkas Sándorról (*A bércre esett fa*. Bukarest, 1969) és száz dokumentum alapján megjelenítette Brassai Sámuelnek az utolsó polihisztnak az életútját (*Az utolsó erdélyi polihisztor*. Bukarest, 1971). Ezekben a kötetekben a szülőföld és az értelmiség viszonyát boncolgatta, főhősei az erdélyi magyarság számára példát mutatnak korszerű társadalmi magatartásból, népszolgálatból és hazafiságból.

Kortársaira és mestereire emlékezett az *Akik előttem jártak* (Bukarest, 1976) című kötetében. „Önéletírás helyett ajánlom azokat, akik előttem jártak – írta – akiknek igyekeztem a nyomukba lépni ... vagy, akik valamilyen téren messzebb jutottak nálam”. Kós Károly, Krenner Miklós, Makkai Sándor, Szabó T. Attila stb. szellemiségét érezte magáénak. Élete vége felé újra visszatért a nagy témához, a kisebbségi jog problémaköréhez. Tanulmányai – az együtt élő nemzetiségek jogegyenlőségéről, a nemzetről és nemzetiségről, a nyelvről és jogról – a diktatúra fullasztó légkörében szárnyaszegettek, féligazságokat tartalmaztak.

Utolsó műve befejezetlenül maradt, *A csendes Petőfi utca* (Kolozsvár, 1978) poszthumusz családi krónika, hely- és korrajz, amelyben egy nemzedék történetének bemutatására vállalkozott.

Mikó Imre, mint ember is rendkívüli jelenség volt, olyan személyiség, akit bármilyen útra terelt is a történelem, tiszta ember maradt. Erkölcsisége annak a nemzedéknek az életérzését és tartását közvetítette, mely a szülőföldön való maradás és a népszolgálat mellett foglalt állást a Ceau^oescu-féle diktatúra éveiben is. Örökségében változatlanul időszerű a szülőföldhöz és nemzetéhez való hűsége, cselekvő magyarsága, mely egy időben volt magyar és európai.

Sebestyén Kálmán

Bodgál Ferenc negyven éve

Az idei esztendő évfordulói között szerényen húzódik meg egy vidéki muzeológus rövidre szabott életének kezdő és befejező évszáma: *Bodgál Ferenc* 70 éve született, s immár 30 esztendőig halott. Magam – utódjaként – már nem ismerhettem, de rendre találkozom termékeny munkássága eredményeivel, ugyanakkor sajnálatosan azzal is, hogy mennyire elfelejtették/elfelejtették mára azt az embert, akinek bizonyára az élete java benne van a tudomány, a közgyűjtemény, az ismeretterjesztés terén végzett tevékenységében. A megemlékezések természetes jellemzője, hogy az eltávozott életének eredményeit összegzik és méltatják, s nem engedi meg a műfaj a személyes, ember vonatkozások taglalását. Pedig az életpálya íve, állomásai, nem utolsó sorban befejezése nagyon sok szubjektív mozzanat összegződését (is) jelenti. Az indulás, a környezet, a készen kapott és a megharcolt – vagy megharcoltnak vélt – eredmények befolyásolják, hogy valaki, aki eredményes, sikeresnek is érezheti-e magát. A döntés az ember életéről – jöllehet ezt sokat vitatják – az egyén alapvető, természet adta joga. A veszteség és a tanulság meg elsősorban az utódoké. Magam biztos vagyok benne, hogy Bodgál Ferenc 40 éves korában önmaga által lezárt életműve akkor is torzó, ha egyébként ki-

terjedt és eredményes munkásságot tükröz. Úgy gondolom, hogy érdemes ezen a helyen is megemlékezni róla.

Bodgál Ferenc 1932. április 2-án született Miskolcon, s ott is hunyt el 1972. szeptember 2-án. A Tetemvár egy szegényes kis házából indult el, roppant szerény, nehéz körülmények közül. Édesapja a Vasgyár segédmunkása volt, édesanyja a szerény fizetésből három gyermeket nevelt. Bodgál Ferenc, hasonlóan sok más munkásgyerekhez, az elemi iskola után szakmát tanult: óratanuló volt majd esztergályosként dolgozott. 1950-ben szakérettségit tett, s így került az Eötvös Loránd Tudományegyetemre, ahol néprajz–muzeológia szakon szerzett diplomát. 1955. július 1-jétől rövid ideig az egri Dobó István Vármúzeum munkatársa volt, majd 1955. november 1-jétől haláláig a miskolci Herman Ottó Múzeumban dolgozott.

A miskolci múzeum, amely 1952-től viseli a sokoldalú tudós, Herman Ottó nevét, éppen az új névadás évétől rendelkezett – Lajos Árpád személyében – állandó szakképzett muzeológus munkatárssal. A tárgyi gyűjtemény gyarapításában kettőjük tevékenysége, az 1950-es, 1960-as évek igazi sikertörténete volt. Alkalmos felteteleket teremtett persze a hagyományos kultúra gyors átalakulásának, az ország újjáépítésének időszaka, de ők valóban megszállottan, kerékpárral és motorbiciklivel hordták össze a kollektív több ezer darabját. Bodgál különös előszeretettel gyűjtötte a fémművesség, illetve a különféle kézműves tevékenységek eszközeit és készítményeit, munkásságában leginkább ezen a területen találkozott egymással személyes indítatása, valamint Miskolc és a Sajó-völgy tárgyi hagyatéka. (Mondják, hogy rendszeresen felkereste az ócskavas telepeket is – ebben volt Miskolcon muzeológus elődje Megay Géza –, s kiemelte a hulladék vasból a múzeumi gyűjtemény számára hasznos darabokat. A gyűjtemény kialakulásának történetéről és a néprajztudomány feladatairól: *A miskolci múzeum néprajzi gyűjtése 1902–1962*. A Herman Ottó Múzeum Évkönyve IV. 1962–1963. 219–233. old.; *Néprajzi feladatok Borsodban*. A miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei 5. 1963. 18–26. old.). De gyarapított munkája kiterjedt a tárgyi univerzum egészére. Tanulmányokat, közleményeket közölt a tárgykészítőkről, alkotókról, és a kiemelkedő jelentőségű darabokról is. (*A miskolci kovács-kerékgyártó céh*. A Herman Ottó Múzeum Évkönyve V. 1964–1965. 299–316. old.; *Ároktői tükrös 1844-ből*. A miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei 6. 1964. 29–35. old.; *A mádi kovács-kerékgyártó céh*. A Herman Ottó Múzeum Évkönyve VI. 1966. 283–293. old.) Emellett mind az adattári kollektív rendszerelvű gyűjtésében (*A Herman Ottó Múzeum néprajzi adattára*. Múzeumi Közlemények 1967. 51–55. old.), mind a levéltári anyag történeti-néprajzi feltárásában jelentős eredményt ért el. Miskolc XVIII–XIX. századi forrásanyagából a város múltjának finomrajzú történeti-néprajzi részleteit alkotta meg (*Miskolci szárazmalom terve a XVIII. század végéről*. A miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei 1956. december, 53–55. old.; *A miskolci talyiga*. Ethnographia LXXXI. 1960. 524–536. old.; *Egy miskolci „tátos” 1741-ben*. Néprajzi Közlemények V. 1960. 308–312. old.; *Miskolci lakodalmi adatok a XVIII. századból*. Néprajzi Közlemények VII. 1962. 223–234. old.) Felvetette Miskolc város „néprajzi” kutatásának fontosságát, s hozzászólt e munka metodikájához is (*Miskolc néprajzi kutatásának kérdései*. Borsodi Szemle VI. 1962. 70–75. old.)

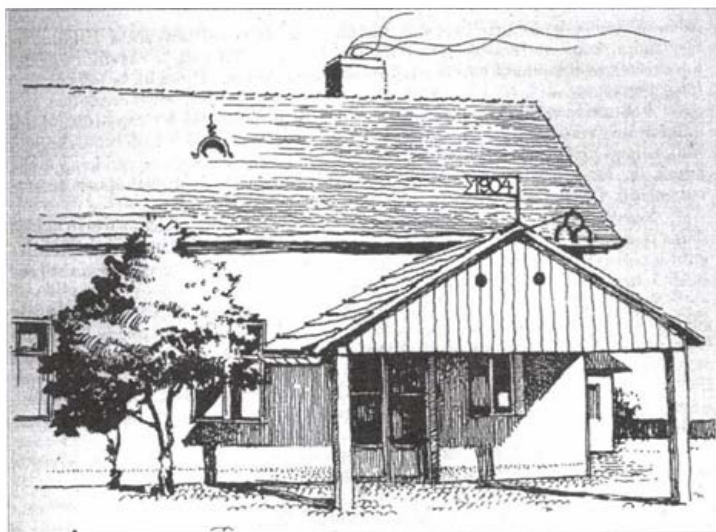
Tudományos érdeklődésének középpontjában a fémművesség vizsgálata állt, de nem volt egyoldalú kutató. Első írása már egyetemi hallgató korában megjelent az Ethnographia hasábjain (*Egy munkásdal változatai*. LXIV. 1953. 277–282. old.), s egész életében sokat és rendszeresen publikált. Tanulmányai és közleményei az országos szakfolyóiratokban, a Herman Ottó Múzeum kiadványaiban és a helyi sajtóban egyaránt nagy számban megjelentek. Egész életét végigkísérte a kovácsmesterség és a fémművesség kutatása: a cinkotai kovácsokról írt szakdolgozatot, a Hernád-völgy településeinek kovácsairól szóló munkájával szerzett doktori címet (1961), a halála előtt készen volt kandidátusi értekezése is a Sajó-völgy fémművességéről. (Ez a munka máig nem jelent meg.) Alapvető tanulmányokat publikált a fémtechnikáról csakúgy, mint a fémművesség szervezeti kérdéseiről, a kovácsmesterség társadalmi szerepéről és megítéléséről, a cigánykovácsok szerepéről. (*A rézöntés technikájához*. Az edelényi juhászok kampó. Ethnographia LXX. 1958. 369–391. old.; *Közösségi kovács a mezőkövesdi matyóknál*. N. É. XLIV. 1962. 81–96. old.; *A Borsod-Abaúj-Zemplén megyei cigányok fémművessége*. Ethnographia LXXVI. 1965. 521–546. old.; *Az ároktői kovácsok*. Ethnographia LXXVIII. 1967. 202–218. old.; *Urakalmi és gépészkovácsok Borsodban*. A Herman Ottó Múzeum Évkönyve VIII. 1969. 349–366. old.; *A kovácsok lógyógyítása*. A Herman Ottó Múzeum Évkönyve X. 1971. 457–487. old.). Minden érdekelte, aminek a kovácsok tevékenységének múltjához egyáltalán köze lehetett, s igen sok történeti és néprajzi közleményt publikált e vonatkozásban, de foglalkoztatták a kérdéskör mód-

szertani problémái is. (*A kovácsmesterség kutatása*. A Herman Ottó Múzeum Évkönyve VII. 1968. 157–170. old.) Fogékony volt a társadalmi kérdések iránt, a baloldali politikai, társadalmi mozgalmak lokális és regionális vonatkozásai csakúgy foglalkoztatták (*Agrárszocialista mozgalom Borsod megyében*. Borsodi Szemle XII. 1968. 70–73. old.), mint a summáság, amiről több tanulmányt közölt. Sajtó alá rendezte az ostorosi szegényember, Koós Imre summáskönyvét is (*Summásélet*. Miskolc, 1960). Rendszerezően vizsgálta Északkelet-Magyarország néprajzi-folklorisztikai kutatásának történetét (*Borsod megye néprajzi irodalma I–II*. Miskolc, 1958., 1970.; *A néprajzi érdeklődés szélesedése Miskolcon és Borsodban 1844-től az első világháborúig*. A Herman Ottó Múzeum Évkönyve IX. 1970. 323–334. old.). Bodgál figyelme kiterjedt a tudománytörténet regionális problematikájára is: több jeles előd tevékenységét önálló tanulmányokban tárta fel (*Komoróczy Miklós és a barkók*. Borsodi Szemle VI. 1962. 106–108. old.; *Györffy István településkutatásai Borsodban*. Borsodi Földrajzi Évkönyv III–IV. 1962. 124–126. old.; *Kóris Kálmán 1878–1967*. Ethnographia LXXVIII. 1967. 602–603. old.). Különösen közel állt hozzá Istvánffy Gyula személyisége, akinek tevékenységét, folklor hagyatékát külön kötetben adta közre (*Istvánffy Gyula: Palóc népköltési gyűjtemény*. Miskolc, 1963). Borsod megye és Miskolc történeti-néprajzi hagyományai, Miskolc népéleti emlékei mellett, nagy figyelmet szentelt a folklor tradíciónak is: elsősorban a betyárvilág emlékényaga érdekelt (*Regula Ede históriája*. Borsodi Szemle X. 1966. 78–86. old.; *Vidróczy Marci az észak-magyarországi néphagyományban*. Miskolc, 1970).

Bodgál Ferenc nagy szerepet vállalt a néprajzi ismeretterjesztésben, a múzeumi munka és annak eredményei társadalmi megismertetésében. A társadalmi gyűjtőmozgalom országos hatású szervezője volt, a legjobb Borsod-Abaúj-Zemplén megyei pályázatokból kötetre való válogatást szerkesztett (*Borsod megye népi hagyományai. Néprajzi gyűjtők és szakkörök válogatott anyaga*. Miskolc, 1966). Jórészt neki köszönhetően az Istvánffy Gyula néprajzi és helytörténeti pályázat létrehozása (1961), ami Borsod-Abaúj-Zemplén megyében máig rendszeresen meghirdetésre kerül. A honismereti tevékenység egyik kulcsembere volt: a miskolci Földes Gimnázium diákjai közül több egykori szakköröse választotta hivatásul is valamely múzeumi ágat.

Nincs lehetőségem ezen a helyen tovább méltatni Bodgál Ferenc dolgoz életpályájának eredményeit (részletezően: *Balassa Iván*: B. F. Ethnographia LXXXIV. 1973. 377–379. old.; *Bartha László*: Dr. B. F-re emlékezünk. A miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei 11. 1972. 187–192. old.). Úgy látom, hogy a történeti Borsod és Abaúj megyék területén bármilyen néprajzi téma kutatásához fog valaki, előbb-utóbb találkozik Bodgál Ferenc nevével, eredményeivel. Úgy gondolom, hogy ez, valamint a Herman Ottó Múzeum néprajzi anyaga mégiscsak emléket állít annak a kutatónak, muzeológusnak, aki nagyon mélyről indulva, elfáradt a feltörekvő munkájában, mielőtt a csúcsra érkezett volna.

Viga Gyula

Szilágyi József kovács-
műhelye
(Bodgál Ferenc rajza)

ISKOLA ÉS HONISMERET

Tanítómestereink

Tálas István:

Néprajz és középiskola II.

A földrajz kebelén belül érvényesíthető néprajzi szemléletre már az 1935-ös végrehajtási utasítás is ad útbaigazítást: „Néprajzból az egyes tájaknál a rájuk legjellemzőbb, a főfoglalkozáshoz simuló, az életmóddal kapcsolatos, legáltalánosabb jelenségeket ismertessük: a pásztor, a földművelő, halászó, szekerező, iparos stb. nép élete, szokása, ruházkodása, háziipara, szerszámai építkezése, nyelvjárása stb.” A továbbiakban utasítás van, hogy a magyar életet a magyar föld és nép szoros kapcsolata alapján szemléltessük. A természeti tényezők és a nemzet életének összhangját kell emelni, a föld természetét hozzuk vonatkozásba a nép életével stb. A föld és a nemzet múltbeli összefüggését ki kell hangsúlyozni stb. Az 1936-os II. utasítás általánosságban egyéb földeknél és népeknél is hasonló szempontokra terjeszkedik kiemelve rokonaink néprajzát.

A tanárnak a helyi adottságokat feltétlenül ki kell aknáznia, mert a népi és táji nevelődők csak akkor érvényesülhetnek igazán. Furcsa volt, midőn egy Duna-Tisza-közi gimnáziumban hajdanában a tanár a pásztoréletet mindenáron a Hortobágyhoz akarta kötni, holott a városról félóránnyira még ősi, nagy legalábbis egyenértékű pásztorélet virult.

Település-földrajzilag nyomatékosan emeljük ki a magyar településformákat néprétegi összefüggésükből. Itt különösen ajánlom az alföldi kertes városok erőteljes tárgyalását. Ez a legősibb településformánk, s a magyar állattartási rendszer fejleménye. Ne szégyelljük, sőt legyünk büszkéek, hogy határozottan nomád csirából európaivá tudtuk fejleszteni. Részben állattenyésztésünkhöz fűződik, részben ma már független tőle a tanyavilág. A táji és népiéleti vonatkozások kapcsán ennél a pontnál ne mellőzzük – persze a tanulók érettségi fokához képest –, az idevágó közgazdasági, társadalmi egészségügyi, népművelési, sőt közoktatásügyi kapcsolatokat sem. Juttassunk néhány percet annak megbeszélésére is, hogy a forgalom, az utak és útvonalak milyen hatással vannak a nép életére. Az iskolai kirándulásokról más helyen szólnunk.

A politikai történet mellett a művelődéstörténet mindjobban helyet foglal középiskolai *történettanításunkban*. E rendkívüli jelentőségű, nemzetnevelő tárgyunk a magyar népiséget vagy egész népünk, vagy annak egy részének öntudatlan életét és kulturális tevékenységét eddig nem vette figyelembe. E megokolatlan hiányon feltétlenül segíteni kell a népiségtörténeti vizsgálatok eredményeinek bevonásával. Különösen kiemelem itt a magyar etnikai csoportok ismeretét. Vonatkozik e kívánságunk a határokon belül és kívül álló népcsoportjainkra egyaránt, mert mai elesettségünkben különösen jelentős a közös faji és műveltségi származás tudata. Elszakadt testvéreink (csángó, szerémi magyar), sőt újabban elszakított testvéreink helyzetét is alig ismerjük. A hetvenötmilliós Németország egészen apró népcsoportokat már nyilvántart, tíz lelken felül térképez, istápolásukra hatalmas intézményeket szervez. A románok még túloznak is ezen a téren, ők a nem-románokat is vissza akarják románosítani, gondoljunk csak a székely-akcióra. Ilyen és hasonló törekvések mellett nem lehet könnyű lemondani a közösségtudat tervszerű ápolásáról. Nem lehet ezt kizárólag hírlapi úton fenntartani, csupán alapos, igazolt ismerettel. Gondoljunk meg, milyen keveset tudnak általában pl. a moldvai csángókról, akik 5-6 századon át a maguk népi erejéből maradtak fenn tömegesen napjainkig, vagy a szlavóniai – szerémi – magyarságról a Dráván túli, hajdani magyar világ

utolsó hírmondóiról. Pedig velük kapcsolatban nemcsak néprajzi „érdekességek” kerülhetnek elő, hanem középkori magyar életük népmozgalmi, műveltségi, sőt politikai történetének számai is. Bizonyára nem volna tanulság nélküli az az út, amely a Szamos völgyéből Moldvába vezetett, se az, amelyen a szlavóniai magyarok a Szávától a Dráváig négy községnyire fogytak.

De nem ismerik nálunk belső csoportjaikat sem. Míg az önkormányzatok virágoztak, a jászok, kunok, hajdúk legalább önmagukat számon tartották, ma az átlagos néhány történeti adaton kívül, amit egyébként az országban másutt is tud az érettségizett ember, nem tudnak egyebet. Állíthatom, hogy a hajdani jászkun kerület értelmisége nagyobb százalékban nem tudná megmondani se e terület hajdani fajiságát, se volt önkormányzatának szervezetét. A palócok, matyók, göcsejiek, ormányságiak az átlagművelt ember előtt egy-egy különös ejtésű szó, vagy tarka ruha kapcsán szerepelnek nyilvántartásban s ha példáinkat folytathatnánk, ugyanezt az eredményt kapnánk. Biztos vagyok, hogy lehetnek tiszteletreméltó kivételek, de általánosságban az a meggyőződésünk és tapasztalatunk, hogy még a különböző népi ünnepek rendezői sincsenek tisztában vidékünk etnikai mivoltjával. Ha a kiinduláson a népcsoportok ismeretei szükségéről egyébbel nem is okolnám meg, akkor is marad egy: a vérség kötelez.

A népiségtörténeti elvnek abban is meg kell nyilatkoznia, hogy végigkísérjük a faj etnikumának alakulását, ezzel kapcsolatban beszélnünk kell a veszteségekről (leszakadás, felszívódás), a nyereségről (beolvadás – jász, kun, habán stb.), a számbeli növekedésről (korokon belül, megokolással), a generációk napi munkája és a lelkiség kapcsolatáról.¹ Érvényesülnie kell társadalomtudományi szempontoknak is: a közösségi élet szervezeti (parasztvármegyék), a népmozgalmak szociális hátterei, ipari és mezőgazdasági vállalkozások, az iskolakötelezettség hatása stb.²

A tanárnak, ha csak módja van rá, helytörténeti vonatkozásokat is be kell kapcsolnia a tanításba. A hozzáférhető városi tanács-jegyzőkönyvek, azok híján helytörténeti monográfiák, vetíthetik ki egy-egy országos jelenség helyi, esetleg éppen népi rezdülését. Ilyenkor alkalomadtán helybeli családnevek felemlítése is növelheti a közvetlenséget. Például egy jász vagy hajdú városban kik mentek el a hétéves háborúba? vagy egyébből is: kik voltak 48-as honvédek? esetleg azok tábóri élete; gazdaságtörténeti téren pl. helyi termelési ágak és az országos piac viszonya (a kiskunsgági városok némelyike pl. Bécsben ágenset tartott); művelődéstörténeti téren, pl. a város régi, lehetőleg népi élete stb. A hozzáférhető jegyzőkönyvekben hasznos anyag volna bemutatható, a napi anyagi és szellemi élet száz kis finomsága szövi át lapjaikat. Ilyen kezeléssel a tanuló, különösen a nép fia, történetileg is közvetlen viszonyban látja elődei sorsát az egyetemes magyar sorssal, de aki nem népi fi, annak is tanítóerő és bizonyosság.

Íde tartozik a nemzetiségek történeti és etnikai megismerése, amit a magyar népcsoportokhoz hasonlóan mellőztek még a megcsonkulás előtt is, amikor pedig százával tanultak középiskoláinkban a nemzetiségi ifjak. Mert azt a párszavas utalást, amiben az érettségi előtti hónapok vagy hetek lázas sietségében átfutnak, s ott is jobbra politikai és közjogi beállításban, nem tartjuk elégnak. Néhány adaton kívül – azt is hamar elfelejtik – később sem tudnak róluk egyebet, mint: bocskorban jár tót meg oláh, mind valahány pásztoremberek, de a tót drótozni is tud, a rutén nagyon szegény és vallásos, a sváb gazdag és törekvő, a szerb marcona, de jó katona. Ez a helyzet csak annál változott, aki nemzetiségi vidékre került, s ott sokszor nehéz tapasztalások útján szerzett bővebb ismereteket. A néprajznak és népiségtörténetnek e téren még sok mondanivalója van. Szólni kell az együttélés népeleti kölcsönhatásáról, a hagyományanyag cseréjéről (pl. a magyar levetett ruháit átveszik a nemzetiségek, magyar nyomok a felvidéki pásztorkodásban egész a lengyel szélelig, hitvilági nyomok a peremvidékeken; idegen részről bennünket érintőleg, pl. a valach pásztorkodási eljárások tisztántúli nyomai, a kolomejka és kuruc zene kapcsolatai stb.) Nem jelentéktelen törekvés ez, hiszen a népek, illetőleg nemzetiségek egymás mellett élése országos jelentőségű politikai vagy kulturális mozgalmakat is idéztek elő. Szólni kell a nemzetiségek és a magyarság népmozgalmi kapcsolatai-

¹ Vö.: *Mályusz Elemér*: A történettudomány mai kérdései. Időszerű kérdések a dunamelléki református egyházkerület tanárainak első tanulmányi összejövetelén. Kecskemét, 1936. 55-56. old.

² *Bálint Sándor*: Tanítóképzésünk reformja és a néprajz. *Ethnographia*, 1937. 112. old.

ról, az újabb településtörténeti vizsgálatok eredményeiről (a nemzetiségek térhódítása háborúk, csapások után,³ a hajdúk hivatása az oláhok terjeszkedésével szemben; nemzetiségi folatok keletkezése szervezett telepítés folytán, svábok, tótok, szerbek; helyváltoztató nemzetiségi elemek, pl. pásztornepek, cigányok, ez utóbbiaknál kapcsoljuk a zene területét). Tudom, hogy az említett szempontokat sokszor érvényesítik, bár gyakran csak futólag, sőt egyéni alapon, mi azonban kötelezőleg kívánjuk. Kelet-közép-európai környezetünkben a közös sors és földrajzi érintkezés mellett a műveltségi kapcsolatok ténye sem mellékes, s ki tudja, mikor válhat egyben vagy másban hasznunkra?

Ajánlom, hogy a felsőbb osztályokban a magyar dolgozatok keretében – mint ezt már több helyen láttam eddig is – népiségtörténeti (helytörténeti) és nemzetiségi vonatkozású írásbeli dolgozatokat is adjunk, legalább egy-két alkalommal.

Bizonyos lehetőségeket a *természetrész* tanításánál is láthatunk. Növényföldrajzi kapcsolatban számos népi vonást említhetünk meg, pl. mocsári növényzet (pákász), vízi élet, házépítés, erdei öv, vadászat, gyűjtögetés, tölgy, bükk, cser, magyal esetén (sertésenyésztés). Ásványtannál jellemzőbb eljárásokra térjünk ki, pl. arany (aranymosás), agyag (népi fazekasipari) stb. Állattannál ne felejtjük el a magyar ló, szarvasmarha, sertés, juh és kutya tárgyalását.

A *művészeti tárgyakon*, az éneken, zenén és rajzon keresztül lesz részesévé a tanuló, illetve az életbe kikerült művelt ember, az egyetemes művészi élményeknek. Gyökértelennek tartanánk azonban ezeket az értékeket, de legalább is hiányosnak, ha az út nem a mi nemzeti területünkől indulna el. A népművészet egyszerűbbnek látszó megnyilvánulásaiban olyan tiszta és tökéletes, hogy legbiztosabb alapnak, a meglátás és élmény alapjának föltétlenül elfogadjuk. A múltban a művészi tárgyakon belül, sajnos, voltak mulasztások, s ez közízlésünkben is megnyilvánult.

A középiskolai *énektanításnál* fontosnak tartjuk, hogy a tanár minél több népdalt tanítson meg egyszerűen. Gyakran megtörténik, hogy az elméletileg képzett zenész vagy tanár is a zenefolklór szerint értékesebb, melódiában azonban kevésbé hangzatos dallamokkal kísérletezik. Ebből az a baj származik, hogy a közönség vagy tanuló ösztönyszerűleg tartózkodik. Füle még a melodikusabb, egyébként csekély értékű nótákhoz szokott. A nemesítés helyes útja az, ha visszafelé haladunk, s a B-osztályú dallamokat tanítjuk erőteljesebben. Itt az elfogadás, megértés és megkedvelés könnyen megy, ehhez lehet később az A-osztály nagyobb jelentőségű dallamkincsét kapcsolni. Kirándulások, kivonulások, tornaórák, cserkészünnepélyek alkalmával, sőt egyéb órákon is énekeltecsünk minél többet, ezzel rögzítjük a dallamot és a szöveget egyaránt.

A közép- és középfokú iskolák *rajzóráit* illetően a feladatot a következőkben foglalhatjuk össze: „A szín- és formaérzék-fejlesztő gyakorlatoknak azt a célt kell szolgálniuk, hogy a tanuló elsősorban a jellegzetesen magyar színhatások és díszítőformák iránt váljék fogékonyá. Különösen fontos ez a nagyobb városok iskoláiban, ahol a tanulók színízlése a bazári holmik állandó hatásának következtében erősen leromlott, s a magyar nép színszeretetéét állandóan a tarkasággal azonosítják. ... A művészeti nevelést célzó rajzórakon nemcsak műalkotásokat kell ismertetni, hanem népművészeti alkotásokat is, mégpedig eredetiben, vidékenként rövid esztétikai és néprajzi magyarázat keretében. Ezeknek a magyarázatoknak ki kell térniük röviden a sajátos jegyek megjelölésével a vidék egész kultúrájára. Különösen kiemelve az alkotásokban rejlő, a magyar nép adottságiból fakadó, művészi értékeket.”⁴ Helyes lenne a népművészeti tárgyak készítésének mozzanatait (pl. gölöncsérmunka) filmben bemutatni, a tanulókkal gyűjtőmunkát végeztetni, a rajztanár- és tanítójelölteknek szűkebb vidékük forma- és színnyomványait fenntartani stb.

A *testnevelés órákon* és főleg az alsóbb évfolyamokon javasoljuk a magyar népi gyermekjátékok fenntartását, fiú- és leányiskolákban egyaránt. Leányiskolákban az énekes-táncos játékok különösen sok kedves percet szereznek, bemutatókon pedig nagy sikert váltanak ki.

A középiskolai tanulókat időnkint kisebb-nagyobb csoportokban *tanulmányi kirándulásokra* is el kell vinni. Ilyen alkalmakkor a gyárakat, romokat, természeti szépségeket meg szokták

³ Vö.: Szabó István: Ugocsa vármegye monográfiájában (Bp. 1937.) az oláhság és ruténség terjeszkedésére és a magyarság visszaszorulására vonatkozó adatokat.

⁴ Vö. Ujvári Béla írása. Ethnographia, 1938. 208-209. old.

ugyan nézni, de a nép életét és munkáját figyelmen kívül hagyják. Pedig a legbuzgóbb néprajzi gyűjtemény-látogatás vagy fényképnézegetés sem ér annyit, mint a még szociális szempontból is hasznos közvetlen népismeret... Megoldani nem különösebb nehézség, mindössze annyi, hogy a kirándulások megszervezésénél már eleve gondoljunk népünkre is.

*Tálas István: Néprajz és középiskola.
A hódmezővásárhelyi református gimnázium évkönyve,
1938. 40-46. old.*

III. Országos Iskola és honismeret konferencia, Szeged, 2001. október 12.

A hon- és népismeret előzményei és pedagógiai tanulságai

A hon- és népismeret tanításának és tanulásának társadalmi-környezeti feltételei az utóbbi egy- másfél évszázadban gyökeresen megváltoztak, s ez a változás napjainkhoz közeledve egyre erőteljesebben fölgyorsult. A környezet megismerése (megismertetése) tekintetében ebben az említett időszakban egyre nagyobb feladat hárult és hárul az iskolára, miközben – sajnálatosan – egyre inkább háttérbe szorult a család (lakóhelyi környezet) nevelő hatása.

Faluhelyen valaha természetesnek számított, hogy a fölönvekvő nemzedék szüleitől, rokonaitól, a vele növekvő generációtól megtanulta a határ és a belterület névanyagát; megismerte a nevekhez fűződő hagyományokat, ismerte név szerint az adott település minden lakóját; ismerte a rokonsági fokozatokat, s el tudta mondani minden család históriáját, melyik miről „nevezetes”, miről „emlékezetes”. Magától értetődőnek számított a természeti környezet (álatok, növények, vizek, éghajlati sajátosságok, stb.) ismerete. Egy-egy falu környékének településein is otthonosan mozogtak, viseletükről, beszédmódjukról meg tudták különböztetni, ki hová való. Ismerték azt a legközelebbi várost is, ahol leggyakrabban megfordultak vásárok idején. Városon részben más jellegű ismeretek képezték a helyismeret tárgyát. Nagyobb településen (városban) már természetszerűleg a lakosságnak csak egy részét (az adott városnegyedet) ismerte egy-egy nagyobb lakóhelyi közösség. Az ismeretkör nagyobb részét tették ki az egyes szakmákkal, mesterségekkel kapcsolatos tudnivalók. A természeti környezet ismerete a falusi emberekéhez viszonyítva kissé beszűkült. A lényeg az, hogy a hon- és népismeret alapjait a családtól kapta meg a felnövekvő nemzedék. Ezek az ismeretek alaposak, pontosak voltak, s az egyes emberek tudatában rendkívül tartósan rögződtek, összehasonlíthatatlanul tartósabban, mint az utóbbi évtizedek során az iskolában tanultak.

A „hagyományos falu” képét a szépirodalomban Móricz Zsigmond, Tömörkény István, Móra Ferenc, Mikszáth Kálmán, Tamási Áron és mások közvetítik felénk. A „régii” várost Jókai Mór, Krúdy Gyula, Hunyady Sándor, Márai Sándor stb. műveiből ismerhetjük meg. A 20. század első felében átalakuló városi világot a tizenévesek szemével látatja Molnár Ferenc (Pál utcai fiúk), Móricz Zsigmond (Légy jó mindhalálig). A tizenéves városiak rácsodálkozását a falura leghitelesebben, legköltőibben talán Fekete István ábrázolta (Tüskevár, Téli berek, stb.).

A népi írók mozgalmának írói: Illyés Gyula (Puszták népe, 1936), Kodolányi János (Baranyai utazás, 1941), Sinka István (Fekete bojtár vallomásai, 1942-1944), Féja Géza (Viharsarok, 1937), Szabó Pál (Emberek, 1930), Darvas József (A legnagyobb magyar falu, 1937), Nagy Lajos (Kiskunhalom, 1934), Erdei Ferenc (Futóhomok, 1937), Kovács Imre (Néma forradalom, 1937), Szabó Zoltán (A tardi helyzet, 1936), Veres Péter (Az Alföld parasztsága, 1936), Németh László (A minőség forradalma, 1940), Tamási Áron (Szülőföldem, 1939), stb. alkotásai a hon- és népismeret sajátos „ország-tükrei”.

Az 1970-es évektől újra lehetőség nyílt írói szociográfiákra. Ezek egy része a *Magyarország felfedezése* sorozatban jelent meg (1970–1992-ig 42 kötet).

Az életmód átalakulásával a családtól és a szűkebb környezettől kapott ismeretek falun és városon egyaránt egyre jobban beszűkültek. Napjainkban a fiatalok önálló, szabad kószálása, barangolása, „csavargása” nem csekély veszélyeket rejt magában, s ezért a szülők igyekeznek tiltani, erősen korlátok közé szorítani, s a környezetből szerezhető ismeretek jelentős része egyre kevésbé kívánatos nevelési szempontból.

A továbbiakban rövid, vázlatos áttekintést adunk arról, hogy a hon- és népismeret tanítása a századok folyamán hogyan épült be oktatási rendszerünkbe. A középkori iskolai oktatás a hétköznapi élettől jelentős részben elszakított ismeretek halmazát adta. Az írás, olvasás, számolás, a latin nyelv, a hivatalos iratok szerkesztése, a vallási ismeretek, templomi énekek mellett az adott környezet megismertetése nem volt az iskola feladata. Azt rábízta a szülőkre, a környezetre. Gyökeresen más volt a főúri nevelés. Az előkelő ifjak nagyobb része írni-olvasni nem tanult meg, mivel nem volt rá szükségük (környezetükben tartottak az efféle ismeretekkel rendelkező szolgálattelvőket). Megismerték viszont a lovagtörténeteket. Nemcsak a keresztény Nyugat nevezetes törtékeit (Nagy Sándor harcait, Trisztán és Izolda meséit, az Artúr-mondakört stb.), hanem a magyar mondákat, legendákat, főleg Szent László alakja köré fonódó mondákat és más hőseket.

A reformáció időszakában gyökeres változás következett be oktatásunkban. Ennek a korszaknak egyik hozzánk legközelebb álló dokumentuma Comenius *Orbis pictura* (= a világ képe), amely az Európa-hírű pedagógus sárospataki működése időszakában (1653/54-ben) született. Ebben sorra veszi az embert körülvevő természeti környezetet (a föld, a növények- és állatok), az emberi települések fajtáit, az emberi „foglatosságokat” (mesterségeket), azaz a mezőgazdaságot és az ipart (több mint kéttucatnyi mesterséget; pl. takács, szabó, varga, ács, kőműves, kovács, asztalos, fazekas, borbély, kádár, könyvnyomtató, stb.). Valamennyi témakört nagyon szemléletes képekkel is illusztrálta (sajátkezű rajzai alapján készültek a metszetek), a képeken számmal jelölve meg az egyes tárgyakat, hogy az ugyanazon az oldalon elhelyezett szöveg segítségével pontosan azonosíthatók legyenek. Nyilvánvaló, hogy a tankönyv szövege az oktatás folyamán csak a keretet adhatta. A tanító feladata volt, hogy az adott iskola lehetőségei szerint szemléltesse a tanultakat, azaz a helyszínen mutassa meg a környezeti jellegzetességeit. Az előljáró beszédben Comenius a következőket írta: „Azon megnevezett dolgokat pedig, nemcsak a képekben, hanem magokban is meg köll nekik mutatni; úgymint a testnek tagjait, a ruházatot, könyveket, a házat és a házi eszközöket és efféleket. Engedjétek meg nekik (ti. a gyermekeknek) azt is, hogy a magok kezével utána leírassák a képeket, ha nagyon arra való kedve; sőt ha nem volna is, szerezni köll nekik...”. Jól kiegészíti az *Orbis pictura* Comenius *Scola ludusa* (= Játékos iskola), amely azt a módszert ismerteti meg, hogyan tudja a tanító az ismereteket játékosan átadni diákjainak. Az *Orbis pictura* még a 18. században is használták (ebből tanították a latin nyelvet) falusi iskoláinkban, miként Szabó Lajos taktaszadai ref. pap megemlékezett erről önéletírásában (Utolsó szalmaszál. Bp. 2000. 184. old.).

A hon- és népismeret lehetősége a háborúk századaiban (1526–1711) meglehetősen beszűkült. A kényszerű menekülőket nem számítva a legtöbb ember az országnak csak viszonylag csekély hányadát ismerte részletesebben, a távolabbi tájakról csak homályosabb ismeretek voltak a tanult embereknek is. Éppen ezért bámulatra méltó, hogy hazájától távol milyen alaposan és pontosan írta le hazánk földjét (hegyeit, vizeit, tájait, jellegzetes településeit, várait, népeit) Oláh Miklós, a tudós főpap *Hungaria* c. művében (1536).

A 18. század elején az erősen elpusztult délvidéken egész vármegyényi területekről alig maradtak ismeretek. Igencsak időszerű feladatra vállalkozott tehát Bél Mátyás, amikor a „régie és az új Magyarország” bemutatását tűzte ki célul. 1735-ben kelt előszavában írta a következőket: „Sok minden van Magyarországon, amit részben a külföldiek irigysége ferdített el és tett gyűlöletessé, részben a mieink érdektelensége megvetette; sok olyan is van azonban, amit homály borít és az elfeledéssel küzd; könnyű tehát előadásunk során akkor is hibázni, mikor legkevésbé gondolnánk. Ha ezeket a hibákat akarják a külföldiek vagy honfitársaink gyógyítani, elűzni a meséket, helyükre a biztosat állítani, kifejteni, ami kétes, fölfedni az ismeretlent; ha a természet csodáit (ami bizony sok és elég szokatlan is van Magyarországon) valamint az

egész nép tetteit alaposan kutatni, és becsületes munkában följegyezni akarják, azokat örök dicsőségre méltóaknak tartjuk.”

A monumentális, sok kötetre tervezett latin nyelvű mű, a *Notitia* már pusztán terjedelme miatt sem lehetett iskolai tananyag. Készült ugyan belőle rövidebb (szintén latin nyelvű) kiadvány, azonban az igaz áttörést hányoki Losontzi István *Hármas Kis Tükör* c. műve jelentette, amely 1773-tól háromnegyed századon keresztül, utoljára 1850-ben (többszörösen átdolgozva és bővítve) a legtöbbet kiadott magyar nyelvű tankönyvnek számított. Az 1840-es években már fölhasználták új változataiban Fényes Elek ország-leírását (statistikáját).

Négy, olykor nyolcsoros kis versikékben mutatta be a *Hármas Kis Tükör*-ben az egyes vármegyék közigazgatását, legfőbb nevezetességeit, városait, jelentősebb birtokosait. Példaként álljon itt Csongrád vármegye leírása:

*Jöjj alább, ha tetszik, a Tisza mentébe,
Csakhamar érkezel Csongrád vármegyébe,
Hol Csongrád és Szentés annak ellenébe,
Vásárhely és Szeged éppen a végébe.*

Szegedről a következőket olvashatjuk az 1848-as kiadásban: „Szeged szabad királyi város a Tisza mellett, 32.000 lakossal, több szép templomokkal, az ájtatos oskolabeli atyák collégiumával, lyceummal, könyvnyomtató műhely, kaszárnyákkal. Új-Szegeden híres hajó-építő műhely, só-szállító hivatal, harmincad, posta. – A szegediek a dohány-termesztést nagyban űzik, jó fuvarosok, jó szappant készítenek, szép lovakat és szarvasmarhát tenyésztenek a pusztában lévő szállásaikon és tanyaikon. Szeged birtokosa Kistelek és Tápé faluknak és több pusztáknak. A Tiszán járó gőzhajóknak itt kikötőjük, s ügyvivőjük van. Portája 46.”

A prózában írott kísérő adattár jól tanítható volt minden iskolában. Természetesen a tanítóra várt a feladat, hogy bizonyos helyi érdekességekkel kiegészítse az alapszöveget.

Említést érdemel az a kuriózum is, hogy az alig 16 esztendő sárospataki diák, Kazinczy Ferenc némi átdolgozás után a maga neve alatt Kassán kinyomtatta földrajzi és történeti részét 1775-ben, Kassán, *Magyar Ország geographica, az az földi állapotjának le-rajzolása* címmel.

A sárospataki kollégium tanára, Tóth Pápai Mihály 1797-ben Kassán megjelent *Gyermekek-nevelésre vezető út-mutatás* c. művében így ajánlotta a tanítóknak figyelmébe a geográfiát: „Igen rút az embernek azt a földet nem esmérni, amelyben lakik...” A történelemről így vélekedett: „Nem tudni, mi történt ez előtt való időkben anyyi, mintha mindég gyermek volna az ember... Históriait tanítani hát a gyermeknek hasznos is, szükséges is... A maga hazájának történeteivel kell pedig elsőben is esmértesessé tenni a gyermeket; mert az a természet rendi, hogy magát és a magára tartozó dolgokat esmérje meg előbb az ember, mint a más idegeneket. Ezen okon illendőbb, hogy a magához közelebb lévő időkről tudjon az ember előbb valamit, mint amelyek már régen elmúltak. Az újabb időbeli történeteken kell tehát kezdeni a históriai tanítást, és úgy menni a régiebekre. Avagy ha jobban tetszik, a régi histórián kezdeni: de abból csak annyit kell tanítani, hogy az teljességgel mégis esmérletlen ne légyen, hogy az újabb históriára annál több idő jusson...”

Az egyes települések megismertetéséhez a 18/19. század fordulójától haszonnal forgathatták tanítók és tanárok Vályi András *Magyar Országának leírását* (I-III. köt. Budán, 1796-1799. térképpel); alcíme szerint: „Melyben minden hazánkbeli vármegyék, városok, faluk, puszták, uradalomok, fábrikák, huták, hámorok, savanyú, és orvosló vizek, fördőházak, nevezetesebb hegyek, barlangok, folyóvizek, tavak, szigetek, erdők, azoknak hollételek, földesurok, fekvések, történetyek, külömbféle természetbeli tulajdonságaik a betűknek rendgyek szerént feltalálhatatnak” (több mint 2100 oldalon). Pusztaszerről pl. ezt olvashatjuk: „Pusztaszér, vagy Nagy Szer. Szabad pusztá Csongrád vármegyében, földesura gr. erdődy uraság, lakosai magyarok, s dohányt termesztének, egy régi templomnak omladozó falai is látszanak itten, holott hajdan Szer apátúrság állott; hajdan mezőváros vala, földgye nagyobb részént homokos.”

Vályi adattárát jelentősen meghaladó munkára vállalkozott fél évszázaddal később Fényes Elek, aki 1851-ben négy kötetben jelentette meg *Geographiai Szótárát*. Lássuk, milyen adatokat kutatott fel ő Pusztaszerről: „Pusztá-Szer, vagy Pusztá-Zeer, népes pusztá, Csongrád vármegyében. Ezen igen nevezetes pusztá körülvétetik a tömörkényi, anyási, hantházi, péteri, szegedi, mindsenti, és kisteleki határoktól. Térsége 13.000 holdnyi. Földje átaljában homokos ugyan, de nem igen siványos, és ezért számos címeres szarvasmarhán, s juhon kívül gabonát

is oly bőségesen terem, hogy az 1817-ki sovány évben egyetlen új törés után a legtisztább tavaszi búzaszemet harmincszorosan megadta. Az egész pusztasík, kivéven néhány dombokat, melyek egyenlő magasságban és arányos távolságban hihetőleg emberi kezekkel hanyattak. Erdéje most semmi. Vize a Tisza kiöntései, és egy nagy tó, melyben számos és mindenféle vízimadarakon kívül gyakran hattyúk és gödények seregenként tartózkodnak. Épületei: a tó mellett egy vendégfogadó, mely tóhajlati csárdának nevezetik, ehhez közel dohánytermesztők lakásai, és azok mellett egy régi elpusztult szentegyház, melynek magas, goth izlésre épült falai az utasoknak több mértföldnyire megmutatják dicső magyar eleink legelső országgyűlése helyét... E pusztának több részei vannak. Először: Alsó és felső Pusztaszer, amaz 240, ez 400 lakossal, kik dohánykertészek. Ezek az új felosztás szerint a szegedi járáshoz tartoznak. Ellenben Kis és Nagy Pusztaszer pusztasík a csongrádi járáshoz csatoltatott. Ennek ismét több részei vannak, úgymint Baks dohánykertészet 808, Dongér 630, Sasulés 52, Pusztaszent György 282 katolikus magyar lakossal, kik mindnyájan dohánykertészek.”

A reformkor tudományos folyóirata, a Tudományos Gyűjtemény (1817-1841) hasábjain egész sor megvét ill. tájegységet leíró honismertető írás jelent meg. Az Erdélyt bemutató útleírások elsősorban a nemzeti Társalkodóban láttak napvilágot (válogatásukat kiadta Egyed Ákos *Az utazás divatja* c. Téka-kötetben, 1973-ban).

1854-től a Vasárnapi Újság c. hetilap biztosított elsősorban teret honismertető írásoknak. Ezek legtöbbször képekkel illusztrálva jelent meg. A magyar táj, a települések, a népelet, népviseletek, a nevezetes régi és újabb épületek, a kor neves emberei (politikusok, tudósok, írók, művészek) mutatták be képen és írásban. Az 1860/70-es években más hasonló hetilapok is jelentek meg, a *Magyarország és a Nagyvilág*, a *Hazánk s a Külföld*, *Az Ország Tükre*.

A város- és megyei monográfiák, tájmonográfiák (legismertebb Orbán Balázs hat monumentális kötetet a Székelyföldről), képeskönyvek (pl. *Magyarország képekben I-II.*; *Magyarország és Erdély I-IV.*; *Tokaj-hegyaljai album*, stb.), a füzetekben megjelenő *Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képen* c. sorozat Magyarországot és Horvátországot bemutató nyolc kötetű jó alapot adtak a honismeret oktatásához. A sorozatok betetőzésének szánták, ám csonka maradt a Borovszky Samu szerkesztette *Magyarország vármegyéi és városai* c. sorozat (a 63-ból 21 vármegye jelent meg, 24 kötetben).

Az 1870-es évektől sorra alakultak a megyei-városi régészeti-történeti társulatok, egymás után létesültek a múzeumok. Ebben az időben minden jelentősebb középiskolának volt már valamiféle saját múzeuma (ásványtár, növénygyűjtemény, állatgyűjtemény, régészeti tárgyak, érme, másfajta régiségek, céhemlékek, ereklyék, stb.). Egyes múzeumok tárgyainak darab-száma több tízezres nagyságrendű volt. Az iskolamúzeumok tanárok, és tanítványaik gyűjtésének eredményeként jöttek létre. Iskolamúzeumok egész sora képezte később városi-megyei múzeumok alapját. Jelentős része volt tanárok adományainak, hagyatékának, öregdiákok adományainak az iskolai könyvtárak fejlesztésében is. Az említett honismereti szempontból jól hasznosítható hetilapokat megrendelték a középiskolák könyvtárai. Bizonyítéka ennek pl. a miskolci Léway József Tudományos Könyvtár gyűjteménye, amely a miskolci református gimnázium egykori könyvtárának őrzőhelye.

Az 1880-as évektől az egyes megyék az iskolai oktatás céljait szolgáló ismertető füzeteket adták ki, majd a századfordulótól „*Földrajzi előismeretek*” címmel jelent meg iskolai füzetsorozat, amely egy-egy megye leírását tartalmazta (pl. Hámori-Györffy: *Földrajzi előismeretek*. Zemplén vm. földrajza. Bp. 1904., 1912.). Ugyanők írták meg az 1907-ben és 1923-ban kiadott hasonló füzetet Csongrád vm.-ről. Ebbe a sorba illeszkedik Györffy-Pánczél Bács-Bodrog vm.-ét bemutató füzete (1913). Hasonló célokat szolgált ugyanezen megye viszonylatában Csajágó B. Szülőföldisme Bács-Bodrog vm. leírásával (1917).

A hon- és népismeret szempontjából korszakos jelentőségű volt az 1890-es évektől a postai képes levelezőlapok elterjedése. Szinte az ország valamennyi településéről készült jó minőségű (olykor színes ill. színezett) képeslap, a jelentősebb, több látnivalóval rendelkező helyekről több is. A 20. század elejétől oly mértékben kiteljesedett a postai képes levelezőlapok forgalma, hogy egyes településekről száznál is több (sőt olykor több száz féle) lap készült. Mindezek igen jól hasznosíthatók voltak az oktatásban. Hasznos időtöltésként felnőttek és gyermekek körében elterjedt a képes levelezőlap gyűjtése is.

Az Eötvös József és Trefort Ágoston kultuszminiszterek által megalapozott dualizmus kori közoktatás tehát a hon- és népismeret oktatása tekintetében tiszteletre méltó eredményeket mutathatott föl.

Trianon után a hon- és népismeret kérdésköre politikailag is felértékelődött. Az iskolai oktatás és nevelés egyik fő célkitűzése volt nemcsak a megmaradt ország, hanem az egész történelmi Magyarország minél alaposabb megismertetése, a múlt értékeinek tudatosítása.

Egymás után jelentek meg tanári, tanítói kézikönyvek, útmutatók: pl. Fodor Ferenc *A szülőföld és honismeret könyve* (Bp. 1926), Karl János *Az iskola és a szülőföld tájrajza* (Zsebatlasz, 1923) és *A honismeretről* (1929), Monus-Szerényi *A honismeret és polgári nevelés útmutatója* (Pozsony, 1933), Bálint Sándor *Néprajz és nevelés* (Szeged, 1934), Újszászy Kálmán *A faluszeminárium* (Sárospatak, 1934) és *A falu* (1936), Barabás Endre *A falukutatás és a tanítók* (Bp. 1935), Bodor Antal *A honismeret könyve* (Bp. 1935), Tálasi István *Néprajz és középiskola* (Bp. 1938), Blénessy József *Szülőföldismeret, táj- és népszerűzet az iskolában* (Jászberény, 1941). Az egyes vármegyék is adtak ki szülőföld-ismertető könyveket. Zemplén vármegyében pl. a Népismeret tanítók pedagógiai kiskönyvtára sorozatban jelent meg Szathmáry Ferenc szerkesztésében, Sárospatakon, a *Hűség és szívesség*, amely tájegységként (Hegyköz, Hegyalja, Bodroghöz, Harangod vidéke) érdekes olvasmányokban mutatja be a régiót.

Karl János sorra veszi, milyen tárgykörökre terjedjen ki a honismeret tanító figyelme. Vezérfonalának fő témakörei a következők:

I. A környék természeti állapota: fekvés és helyzet (közlekedési helyzet, tájképi meghatározás, közigazgatási, egyházi hovatartozás, stb.), a talaj (felszíni formák, geológiai felépítés, mondák, mesék, stb.), a víz (források és talajvíz, folyók, patakok, állóvizek, mocsarak, a vizek állat- és növényvilága, mondák, mesék, hagyományok, stb.), az égbolt (napkelte, napnyugta, a hold, csillagok, mondák, hagyományok a csillagos égről, stb.), éghajlat (hőmérséklet, széljárás, csapadék, éghajlati különlegességek, katasztrófák, népies időjósítás, stb.), növényvilág (növénytársulások, a növényvilág történelmi kialakulása, a növényvilág a nép életében, stb.), a szülőföld mint tájkép.

II. A település: fekvése, talaja, éghajlata, vízrajza, növény- és állatvilága, a „történelemelőtti” települések, a történelmi település (a mai település neve, eredete, alaprajza, esetleges erődítése, utak, hidak, házak, házak belső elrendezése, berendezése, gazdasági épületek, kert, a település középületei, szobrai, templomai, régi állapotot feltűntető képek, térképek, stb.).

III. Gazdasági állapot: vadászat, halászat, mezőgazdaság, erdőgazdaság, bányászat, háziipar, gyárparipar, kereskedelem és közlekedés.

IV. A lakosság: lélekszámának alakulása, népesedési mozgalmak, lakásviszonyok, a lakosság életmódja (táplálkozás, ruházat és ékszer, munka, pihenés, szórakozás, tes- és egészségápolás, betegségek, stb.).

V. Néprajz: embertani jellegzetességek, erkölcs és szokások (vallásos szokások, ünnepek), nyelvjárás és népköltészet (mondák, dalok, beszédformák), népművészet, olvasási szokások, különleges jelenségek (lopás, koldulás, babonák, idegenekkel való bánásmód, szomszédokhoz való viszony, stb.).

VI. Közigazgatási, vallási és társadalmi állapotok: közigazgatási hovatartozás, közigazgatási intézmények, iskolák, óvoda, egyházközség, helyi egyesületek, szociális állapotok, politikai állapotok.

VII. Történelem: a terület története, jelentős személyiségek, családok története.

VIII. Irodalom: kéziratos források (templomi, iskolai naplók), nyomtatványok, térképek, festmények, fotók.

Végül (Rajna-vidéki német minta alapján) a honismereti múzeum megszervezésének és kiállítási szerkezetének vázlatát közölte. Máig alapvető művét a következő gondolatokkal zárta: „A honismeret korunk egyik legfigyelemreméltóbb pedagógiai, társadalmi és tudományos mozgalmaként. A határok nehezen különíthetők el a szülőföld lényegétől, csak úgy érthetjük meg, ha minden vonatkozásában tisztán áll előttünk. A magyar nevelésügy története azt mutatja, hogy a művelt, fejlett nyugat eszméi nálunk mindig megértésre találtak. Azokat nemzeti jellemünknek megfelelően módosítottuk s így vettünk részt Európa nagy szellemi életnyilvánulásában.”

sában. Ez a tudat jogos reményt támaszthat tehát bennünk az iránt, hogy a honismeret munkája körül a magyar oktató szintén megteszi a kötelességét.”

A honismeret iskolai kereteken belüli oktatását szolgálták a tanulmányi kirándulások is. A főváros iskolai kirándulóvonatokat indított az ország megismerésére, s ehhez gondoskodott módszertani útmutatóról is. A Reáltanoda utcai Eötvös József Főreáliskola magyar-francia szakos tanára, dr. Bodnár Gyula szerkesztésében kiadták a kirándulóvonatok útvonalait ismertető útikalauz-sorozatot (1. füzet: Pécs, Bp. 1934).

Sokat tett a honismeretért a turistamozgalom, amelynek színvonalas orgánuma volt az 1880-as évektől a Turisták Lapja, s máig forrás-értékűek az 1920/30-as években megjelent Thirring-Vigyázó-féle útikönyvek. A cserkészmozgalom és a honismeret kapcsolatának elemzése külön tanulmány tárgya lehetne.

1945 után a korábbi hagyományok részben háttérbe szorultak, részben adminisztratív eszközökkel szorították korlátok közé a honismerettel kapcsolatos iskolai tevékenységet. A régi kiadványok használata nemkívánatos tevékenységnek számított, sőt olykor tiltották, az iskolai könyvtárakból kiselejtezték, eltávolították ezeket. Az 1950-es évek közepétől kezdtek újra megjelenni útikalauzok, tájakat, városokat ismertető füzetek-könyvek.

Lelkes tanárok általános- és középiskolákban, felsőoktatási intézményekben megpróbálták föléleszteni a honismeret oktatását, s ebben a Hazafias Népfront védőszárnyai alatt létrejött honismereti mozgalom jelentős szerepet játszott. Emellett nem feledkezhetünk meg az egyes TIT szervezetek ilyen irányú tevékenységéről sem.

Az utóbbi fél évszázad történéseinek részletes elemzésétől eltekintek, részben területi okok miatt is. A lényeg az, hogy manapság a Nemzeti Alaptanterv (NAT) a kerettantervek előirányzatai már két-három éve lehetővé teszik ugyan a honismeret oktatását, születnek is ezzel kapcsolatos kiadványok, szerveződnék konferenciák, azonban a honismereti oktatás egészének szervezeti keretei az óvodától a felsőoktatásig részleteiben mindmáig kidolgozatlanok. A tanárok képzése és továbbképzése terén tűnik számomra a helyzet különösen aggasztónak. Másrészt megfelelő módszertani segédlet hiányában a honismereti tankönyvek, olvasókönyvek, segédkönyvek és füzetek többsége az oktatásban alig, vagy szinte egyáltalán nem használható.

Csorba Csaba

< A honismereti oktatás helye a tanárképzésben

A honismeret fogalmunk reformkori eredetű. Összefügg ez a rendiséget lebontani kívánó nemzeti liberális szellem kibontakozásával, melynek szóhasználatában a „hon” egyformán jelentette a hazát és a szűkebb környezetet, az *otthon*t. Idővel a liberalizmus légkörében elhatalmasodott a tőke- és gépuralom, és a vele járó anyagi szellem a nemzeti szemléletet is inkább eszmeileg fejlesztette ki, mint reálisan. Így vált a honismeret egyre inkább reális tartalmává a szűkebb pátria. elsősorban a falu és a föld népének tudományos feltérképezése. A szülőföld és lakóhely alapos megismerését sokáig a politikai vezetés nem tartotta fontosnak. Annál nagyobb bajnak bizonyult, hogy a társadalom, sőt az iskolai tantervek sem mutattak kellő érdeklődést a téma iránt. Pedig az a tétel, hogy az egész közéletet áthatni és formálni tudó, reális, cselekvő hazafiságnak alapja a szülőföld szeretete és megbecsülése, nem új keletű. Régóta tudjuk, hogy a szülőföld szeretetét annak alapos megismerése teszi erőssé és állandóvá. Erre tanít bennünket Bél Mátyás, Tessedik Sámuel. Berzeviczy Gergely, Széchenyi István, Pesty Frigyes, Orbán Balázs és Hunfalvy János, kiknek munkássága a tanárképzési törzsanyag fontos részét alkotja. Nevezett „honismerők” tudományos teljesítményének tanulmányozása egyszerre szolgálja a tanárrá válást tartalmi és nevelési szempontból.

A honismeret és helytörténet fogalmak rokonságban vannak, de nem ugyanazt jelentik. A honismeret szélesebb kategória, amennyiben magában foglalja egy adott település, vagy régió

történeti múltján kívül a helyet jellemző természeti értékek, szociális és földrajzi, nyelvészeti és néprajzi sajátosságok ismeretét. Országunk és társadalmunk sokféle helyi közösségből, történeti-táji tömörülésből áll. Felfogásunk szerint a honismeret egy adott hely, illetve közösség múltjával és jelenével foglalkozó tudományág, mely a közvetlen környezetet egészében, minden vonatkozásában (komplexitásában) vizsgálja. Énnélfogva a területi, földrajzi, szociális és közigazgatási részeknek átfogó megismerésére irányuló tudományos feltáró tevékenység. Ennek egyik, leggyakrabban művelt ága a helytörténet-kutatás, vagyis a vizsgálandó település, tájegység múltjának a rekonstruálása. A honismereti tájékozódás azonban kiterjed a jelen viszonyok bemutatására is, nagyjából a múlt faggatása során érvényesített aspektusokból: a társadalom, a gazdaság, a kultúra aktuális helyzete, a természetrajzi állapot.

Mivel tanszékünkön történelemtanárok képzése folyik, elsősorban a történelmi szaktudás honismereti alkalmazhatóságáról fogok beszélni, ami részben azonos feladatokat jelent a hely- történetkutatással. Leendő történelemtanáraink feladata, hogy majdani állomáshelyükön szakszerűen nyúljanak a helytörténet kérdéseire. A szaktanárok profizmusa – és nem föltétlenül tudósi fölvézettsége – a garancia, hogy a lokális história anyagának összegyűjtése és feldolgozása több mint amatőr lelkesedés. Ugyanezt a profizmust föltételezve az egyéb tudományágak tanári, illetve más értelmiségi közvetítőitől a honismeretet művelőinek felkészültsége, eljárásuk tudományos jellege miatt az objektív kritériumokkal leírható tudományágak közé sorolhatjuk. Mi ugyan azt tanítjuk tanárjelöltjeinknek, hogy az egzakt kutatásokkal felszínre hozott helytörténeti eredményekből táplálkozik és építkezik a magyar történettudomány, de a *genius loci* történeti megjelenítése önmagában is kerek egészet és tudományosan érvényeset alkothat. Helyzeténél fogva és különösen a nemzetté válás időszakában a honismeret több amatőr kezdeményezést integrált. Hogy Széchenyi mondta róla: nézőkből látókká tesz bennünket, azaz beletörődőkből cselekvőkké. Ezért kettős a funkciója: feltáró, tudást bővítő jellege egyben a helyhez kötődést erősíti, a hazaszeretet konkrét fogódzkodóit kínálja, valamint az egy helyen élő emberek személyesebb múltját idézi. Előbbi mára megfelel már a tudományos diszciplína előírásainak, miközben nem veszítette el a semmi mással nem pótolható nevelő, érzelmfejlesztő hatását. Tudnunk kell, hogy annak a kis világnak hagyománya, megszokott tárgyai, különböző sajátosságai, melyeket a honismeret tár fel, becsessé és értékessé akkor válnak, ha a figyelmet azok szépségére és hasznosságára tereljük. A történelem szakos tanárképzés szakmai koncepciójába beépítettük a fenti összefüggést, melynek gyakorlati alkalmazására nem annyira előadásokon, mint inkább szemináriumokon, illetve szakdolgozat készítésnél kerül sor. Ezzel kapcsolatban elmondjuk a hallgatóknak, hogy a honismereti munkában való részvétel természetesen nem értelmiségi privilégium, mert az bárki számára lehetséges, akinek a primer létszükségletein túlmutató, magasabb rendű intellektuális vágya támad szülőhelyének jobb megismerésére. Ugyanakkor célszerű, ha az ilyen jellegű helyi kezdeményezést a szakemberek koordinálják, a gyűjtőmunkát irányítják és részt vesznek különösen az anyag értékelésében, feldolgozásában. Ezt az alkotó tevékenységet, főleg a kis településeken csak a falu „lámása” végezheti el, s közülük is elsősorban a történelemtanárokat szokták megbízni a községi múlt vagy jelen bemutatásával.

Kölcsey mondta az emberi tehetségről, hogy az egy parányi lámpa, egyszerre csak keskeny kört tölthet be fényével. Bizonyos helyhez kell azért kapcsolatnunk, hogy azt jótékony világitással állandóan boldogítsa. Ha van a történelem szaknak nevelési célja, ennek tudatosítása a hallgatók fejében elsőrendű feladatunk. A tantárgy fő didaktikai elve persze elsősorban az, hogy nemzetben, hazában, egészben gondolkodjunk, de tanári feladatunk, értelmiségi létünk részét kell, hogy képezze a szűkebb haza megismerése. Tanárképzésünkben tehát a „honismeret” kifejezést – eltérően a reformkor kettős jelentésétől – szűkebb értelemben használjuk: rajta közvetlen környezetünket (a szülőföldet, lakó- vagy munkahelyet, tájegységet, családot stb.) értjük. Eredeti kettősségére azzal hívjuk fel a figyelmet, hogy a helyhez kötött kutatás beépül az egészbe, megkerülhetetlen vizsgálati bázis a szaktudományok számára. Mivel végzős hallgatóink nagy része kisebb településeken kezdi élethivatását, gyakrabban fog szembesülni helytörténeti, honismereti közmegegyeztetésekkel. A tudományos munkavégzéshez szükséges módszertani eljárásokat és tartalmi követelményeket elsajátítják a „*A helytörténeti kutatás módszertana*” című szemináriumon, melyet egy szemeszteren át hallgatnak a diákok. A honismeret oktatásának tartalmi beillesztését a tanrendbe az nehezíti, hogy a történelem *szaktudomány*, míg a honismeret összetettebb jelenség, több tudományággal tart kapcsolatot; mond-

hatjuk, hogy interdiszciplináris kötődésű. Tantárgyunkon kívül elsősorban a néprajz és a földrajz oktatása jelent direkt kapcsolódást a honismerethez.

A történelemtanárok képzésében mi igazán csak a honismeret egyik ágába, a helytörténet-írás műhelytitkaiba tudjuk bevezetni a hallgatót. Ennek kutatásmetodikai szabályait, különösen a forráskritika eljárásait gyakorlati készséggé kívánjuk emelni diákjainknál. A tartalmi munka konkrét megvalósulási terepe a tudományos diákköri tevékenység és a szakdolgozat-írási kötelezettség. Terveztük a helytörténetész-képzés bevezetését is, de ez különböző okok miatt elmaradt. Érdemes azonban elidőznünk azon gondolat mellett, hogy miért időszerű immár a helytörténetnek, tehát a múlttal foglalkozó honismeretnek önálló tantárgyként való bevezetése. A klasszikus alaptudományok (történelem, néprajz, földrajz) mára rengeteget haladtak előre. Ehhez képest a szülőföldismeret – mint a fenti tudományágakhoz kapcsolódó alapozó stúdium – főként az oktatási háttér hiánya miatt, lemaradt. A gyakorlatban persze eddig is jól kielégítette az igényes lokális gyűjtőmunka a primer tudományok forrásigényeit, de a honismeret komplexitása, a helyi totalitást bemutató jellege miatt érdemes önálló diszciplínaként kezelni. Ma az a helyzet, hogy a szülőföldismeret nem főiskolai tantárgy, miközben tudományos műfajként többen művelik, elsősorban gyakorló pedagógusok. Ha vannak is elvétve olyanok, akik nem becülik nagyra a honismeret tudományos reputációját, legalább annak elméleti megalapozását tekintjük a tudós feladatának. A felsőfokú helytörténetész-képzésre éppen azért van szükség, hogy ne csak a kutató, hanem a tanító szakember is megfelelő tudással kapcsolódhasson be a helyi tudományos tevékenységbe. A honismeret felsőfokú oktatása abból következik, hogy a történettudomány idő és tér alapján bontható rész tudományokra. Számunkra ebből az összefüggésből a tér meghatározó szerepe az érdekes. A történelem tér szerint elkülöníthető rész tudományai az egyetemes és magyar történelem, az utóbbin belül pedig a köztörténet és helytörténet. Nemrég szem- és fültanúja voltam egy rosszmájú kijelentésnek, mely szerint magyar történelmet tanítani hazafias kötelesség, de ez – mármint a nemzeti história – a történettudomány szempontjából lényegtelen. Vagyis a magyar történelem művelése tudományos képtelenség. Tarthatatlan, felfoghatatlan és teljesen tudománytalan állítás ez, melynek tételes bizonyítása külön tanulmány feladata lehet. Tehát a honismeret történeti vonatkozásait a tér alapján kijelölt hely-, regionális vagy tájtörténeti kurzusok keretén belül lehet oktatni.

Ma is vannak egyetemek, főiskolák, ahol kötelező vagy választható jelleggel egy-két szemeszteren át oktatják a helytörténetet. De ez nem elég, a tudományosan felvértezett szakemberré váláshoz legalább minor szakként kellene oktatni. Annak idején Pesty Frigyes a területi történelmi tudományok minden terén kiképzett polihistorokkal akarta műveltetni. Tagányi Károly ezzel szemben arra hívta fel a figyelmet már egy évszázada, hogy – tekintettel a tudományágközi és a tudományon belüli specializációra – kutatás-módszertanilag alaposan felkészült szakember gárdát kell felnevelni. Olyat, amelyik képes szakmai és metodikai előképzettsége alapján a társtudományok (néprajz, irodalom, nyelvészet, földrajz, régészet) képviselőivel kapcsolatot teremteni, vagy munkájukat megfelelően integrálni. Ha a helytörténetész a lokális história megírásához nélkülözhetetlen szakterületek képviselőit, illetve azok eredményeit nem tudja bevonni kutató munkájába, akkor az országos történet helyi illusztrálásának csapdájába esik. De a kutatói aprómunka elvégzésével, a helyi sajátosságok kimunkálásával a részre érvényes kerek egészet tud alkotni, amiből a köztörténet is meríthet. Ezzel kihúzzuk a talajt azon szemlélet alól, mely a honismeretet jó esetben a szaktudomány számára adatokat kibikoló szakmai segédmunkának tartotta. Sem a helytörténetész, sem más értelmiségi nem lehet az adatokat regisztráló gépezet. Nemcsak azért mert a történetész nem kúszóbolh, hanem mert ki önmagát teljes egészében vizsgálódásai közben, de azért sem, mert a honismeret a lokális összefüggések felismerését célnak. Mályusz Elemér az 1930-as években kifogásolta a hazai monográfiákat amiatt, hogy azokat túlnyomórészt a módszeres iskolázottságon át nem esett, vidéken élő autodidakta történelemkedvelők írták. Sajnos ez a „módszeres iskolázás” a mai napig jámbor óhaj maradt. Pedig mára már a történettudomány jeles képviselői is belátják, a néhai Benda Kálmántól Kosáry Domokosig, Kristó Gyulától Glatz Ferencig, hogy a történetírás magas fejlettségét és további előrehaladását nem kis mértékben a módszeresen dolgozó részletkutatásoknak köszönheti.

A helytörténetész-képzés értelmét kétségbevonó szakmai kritikák azt hangoztatják, elég csupán jó történetészeket nevelnünk, mert nincs külön metodikája az egyetemes, az országos és a

helytörténeti kutatásnak. Természetesen a forrásfeltárás és forráskritika szabályai megegyeznek. Az az érv is elfogadható, hogy a tudós történész, bárhova sodorja a sors szeszélye, megtalálja a maga feladatkeretét, s abban elmélyülve értékesen alkothat. De a tudománypolitikának meg azt kell tudomásul vennie, hogy még a leggazdagabb országok sem képesek historiájuk legapróbb részleteinek kutatására teljes körben élvonalbeli szaktudósokat alkalmazni. Jó példa erre az angol Cambridge Group (Peter Laslett, Richard Wall) esete, mely az 1960-as években kezdett hozzá a XVII-XVIII. századi Anglia falusi életviszonyainak, demográfiájának feltárásához, szakképzett „honismerő” tanárok százait vonva be a tudományos gyűjtőmunkába. Ezért gondoljuk, hogy a jövő történelemtanárait, akik eljutnak a nagyvárosoktól a falvakon át egész a tanyás településeikig, fel kell vértéznünk olyan kutatás-módszertani és szakirói alappal, amelyek birtokában el tudja végezni az érdemi aprómunkát. Ám az ilyen munkához nem elég az általános vagy törzsképzés. A oklevélolvasástól kezdve a forráskritikán át az anyakönyvek elemzéséig s a statisztikai adatok helyes feldolgozásáig sok műhelyfogságra kell bevezetni a hallgatót ahhoz, hogy bánni tudjon a történeti anyaggal. De nyitottnak kell lenni a néprajzi, nyelvészeti stb. jelenségekre, aminek ha nem is értő szakértője, de feldolgozásukat meg tudja szervezni. Fontos, hogy saját kutatásait képes legyen szakszerűen megfogalmazni, eredményei mellé felsorakoztatni a rokon tudományok konzekvenciáit, a tanulmányt megfelelő jegyzetapparátussal ellátni. Ezt a célt szolgálja az a tanszéki elképzelés mely hároméves minor szak indítását tervezi, amelynek végén a hallgató „történész-helytörténész” diplomát kap. Ehhez kapcsolódik a jobb szó híján történész-menedzser ismereteknek nevezett kurzus. Ennek keretében a hallgatók olyan praktikus tudásra tehetnek szert, melyre alapozva képesek lesznek egy tudományos cikket megírni, emlékbeszédet tartani, konferenciát szervezni, ünnepi beszédet összeállítani, kiadványt szerkeszteni stb. Távoli célként pedig az lebeg a tanszék szeme előtt, hogy az oktatásban fölhalmozódott tapasztalatokra építve létrehozzuk az ország első *regionális és helytörténeti tanszékét*. Egy ilyen intézmény felállítása mind tudományos szempontból, mind a reális társadalmi igények felől közelítve indokolt és szükséges. A mellette szóló tudományos érv az, hogy a köztörténet nem a helyi történelek mechanikus összege, és fordítva, a lokális história nem miniben leképezhető országos trend. Egészen más folyamatok bontakozhatnak ki országos, mint helyi szinten. Azzal számolunk, hogy a társadalom további polgárosodása igényt szül és megfelelő keresletet támaszt a szűkebb pátria sajátos viszonyainak tudományos szintű bemutatására.

Tanszékünkön a fenti didaktikai célok gyakorlati megvalósulását jelenleg két intézményes forma szolgálja: a tudományos diákkör és a szakdolgozat-írás. Az Eperjessy Kálmán nevét viselő tudományos diákkör eredeti célja ma sem változott, névadójához híven a tudós tanárképzés ideálját követi. Ennek az elvárásnak az érvényesülését segíti az a körülmény, hogy a tagság önkéntes, azaz a tantervi követelményeket meghaladó plusz terheket nem kötelező vállalni. Aki viszont belső késztetésből vállalja az önképzőköri tagságot, az választott témájában elvégzi a szakirodalom minél teljesebb körű és szakszerű feltárását, és megtanulja az önálló kutatás módszerét. Emiatt csak az arra alkalmas diákok jöhetnek számításba, minélfogva a tudományos diákkör a szakmailag kiváló diákok képzésének a szintere. A régi szakkörök igényes témaválasztása, precíz forráskezelése teremtette meg a mai diákköri mozgalom tudományos alapjait. Ebben van elvéülhetetlen érdeme Eperjessy Kálmán professzornak. Mára a tudatos tanári választásra építő kutatás kiegészült a „hozott” téma beépítésével. Azaz a hallgatók maguk választják diákköri dolgozatuk témáját, s ehhez keresnek szekciót. Ez a kérdéskörök jelentős bővítését hozta magával, ami mára megtörte a korábban uralkodó helytörténeti érdeklődés dominanciáját. Utóbbi túlsúlya a szakdolgozatoknál mutatkozik meg.

Végezetül a szakdolgozatok jelentőségéről pár szót. Ezek túlnyomó többsége helytörténeti témákkal foglalkozik. Összefüggésben azzal, hogy nálunk az 1930-as évekre visszamenő hagyománya van a településtörténetnek. Akkor az ember és a földrajzi környezet viszonyát, egymásra hatását vizsgálták egy-egy település fejlődésében. Később – a szocializmus idején – inkább az adott hely átalakulásában megmutatkozó fejlődést érzékeltették a szakdolgozatok. Mivel többnyire falvak történetét dolgozták fel, érvényesíteni lehetett azt az elvet, hogy a helytörténeti kutatás annak a fejlődési folyamatnak tudományos elemzése, melynek során valamely hely vagy intézmény megszületésétől a mai állapotáig eljutott. Vagyis ez a szemlélet biztosította leginkább a kontrasztos, az avult régi és a ragyogó új szembeállítását, összehasonlítását. Ennek is van hasznosítható adatbázisa, de e felfogás következetes végig vitele a

kel és palástban) igazságot a kiraboltaknak, választottak a familiárisok a Duna jegén, a főrangúak a budai várban királyt, vagy mutatták be a bujdosó kurucok életét megismervén „A rodostói kakukk” üzenetét. Az ország különböző részéből érkezett hallgatóktól elvártuk, hogy az éppen aktuálisan feldolgozásra váró olvasmányhoz, a történelmi eseményhez gyűjtse össze lakóhelye, megyéje, országrésze helyi eseményeit, történéseit, fellelhető dokumentumait, vagy ismertesse az ezekkel kapcsolatos helytörténeti értekeit.

A honismeret stúdium tartalmi és módszerbeli lényegét az alábbiakban mutatjuk be. A tárgy oktatásának célja tágabb értelemben, hogy:

– a hallgatókat felkészítse a mikro- és makrokörnyezet lényeges vonásainak megismerésére, azok általános és specifikus vonásainak felismerésére;

– a vizsgálódás és elemzés a tények feldolgozásával értesse meg a hallgatóval, hogy az ember, mint biológiai és társadalmi lény a környezete által determinált, és folyamatosan érvényesül közöttük a kölcsönhatás;

– tudjon levéltári kutatásokat végezni, illetve ismerje meg a lehetséges forrásokat.

Szűkebb értelemben pedig, hogy

– az önismereten túl legyenek alapvető ismeretei a családról, az iskoláról, a lakóhelyéről, megyéjéről, a szerveződő régióról;

– legyen képes önálló kutatásra, elemzésre, feldolgozásra.

Az órarendi foglalkozásokon túl a hallgatóknak jelentős időt kellett eltölteni az önálló munkát igénylő feladatok megoldásával. Erre készítette őket a megfogalmazott követelmény, ami a vizsgára bocsátás feltételeiről szólt. A két féléves tantárgy mindkét félévében tanulmányt kellett készíteniük. Az első félév végére el kellett készíteniük családjuk „családfáját” öt generációra visszamenően. A második félév végén az alábbi témákból választhattak egyet-egyét: „Az iskola és a lakóhely kölcsönhatása”, „Lakóhelyem utcanevének változása 1944-től”, „Mai érdekviszonyok lakóhelyemen”, „Lakóhelyem dűlőnevei”, „Iskolám története”, „Jeles személyiségek lakóhelyemen”, „Élő családi-népszokások, hagyományok lakóhelyemen”.

A honismeret stúdium két féléves tananyagának részletes bemutatására ebben a rövid írásban nincs lehetőség. Célszerűnek tartjuk, hogy a főbb tartalmi fejezeteket ismertessük. Az egyénből, a szubjektumból indultunk ki; ebben fontosnak tartottuk az önvizsgálat lehetőségeinek bemutatását, az erre alapozott önismereti tréning elvégzését. A következő témakör a család volt. Itt elsősorban az egyénre gyakorolt hatását, valamint a társadalomban betöltött szerepét vizsgáltuk. Tanulságosak voltak azok a hallgatói referátumok, amelyek az „Így tervezem a családom” témáról szóltak. Itt ismerkedtek meg a családfakutatás módszerével, lehetőségével, az állami és felekezeti anyakönyvezéssel, a levéltárak forrástípusaival. Az első félév az iskolával, az alsó fokú iskolák kialakulásának történetével, az iskolák belső életének szervezésével, szervezésével, az iskolafenntartók bemutatásával zárult. E témák feldolgozásánál is alkalmaztuk a szituációs játékot. Nagy érdeklődést keltett az a „nevelőtestületi értekezlet”, amelyen a pedagógusok alkalmazásával kapcsolatos folyamatot, jogi helyzetüket mutatták be a hallgatók. E témában kapott helyet az iskolatörténet írásának módja, lehetősége.

A második félév munkája a lakóhellyel, annak földrajzi, gazdasági, társadalmi viszonyainak bemutatásával kezdődött. Ezen belül valamennyi hallgató érdemi elemzéssel mondott véleményt a lakásról, mint sajátos lélettérről, lakójának társadalmi helyzetéről. (A státuszszimbólum egyik lehetséges formájáról.) Az előzőkre épült az életmód mibenlétének feldolgozása, az életmód-életvitel kölcsönhatásának elemzése. A második félév befejezéséként a megye, a régió szerepét vizsgáltuk. Ebben az érdekviszonyok sokszínűségét, az egyenlőtlenségeket tárunk fel a gazdaság-, a kultúra, az infrastruktúra területén. A hallgatók személyes tapasztalataikkal, élményükkel, véleményükkel gazdagították a témával foglalkozó szemináriumi foglalkozásokat.

Az önálló hallgatói munkák közül a családkutatás keltette a legnagyobb érdeklődést, ennek megfelelően a legértékesebb alkotások a családfakutatók közül kerültek ki, ebben találták meg leginkább a kutatás, a felfedezés örömeit, izgalmait. Életre keltek eddig elfelejtett rokoni viszonyok, rokonságok, családi történetek. Az elkészült családfák grafikai megoldásai igényesek, esetenként művészi értékűek voltak. Ennek is tudható, hogy minden év februárjában,

mennyiségi változások fetiszálásához vezetett. Ma főként két dologra figyelünk oda a helytörténeti témájú szakdolgozatokkal kapcsolatban: ne országos eseményeket írjon le, azokat csak annyiban érintse, amennyiben az adott település életében jelentős fordulatot idézett elő. Elég egy résztema kifejtése, de mélyebben, forrászerűen. Mivel a szakdolgozat lassan az államvizsgát fogja helyettesíteni, törődni kell tudományos értékével, szakmai megalapozottságával. A monografikus igénnyel (telepítéstől a mai állapotig) fellépő szakdolgozatok tartalmilag felületesek, elnagyoltak. A diplomamunka előírt keretei kizárják, hogy nagy lélegzetű és helytálló írások készüljenek el. Éppen ezért napjaink tanszéki törekvése a részleteket jobban kidolgozó, alkotó kutatómunka meghonosítására irányul.

Végezetül hadd számoljak be egy helytörténeti pályázat tanulságairól. A Juhász Gyula Tanárképző Főiskolai Kar és egy kiskunfélegyházi magánvállalkozó családörténeti pályázatot hirdetett. A beérkezett pályamunkák több mint 70 %-a a határon túlról érkezett. Már ez kis meglepő, egyben jellemző: bennünket, magyarországi magyarokat kevésbé érdekel közvetlen környezetünk múltja. Lényegesebb azonban a különbség a beérkezett pályaművek szemléletében. Az erdélyi írásokból átsüt, hogy a szülőföld szeretet nagy érték, s az ad okot jogos büszkeségre, ha valakinek a családja már nagyon régóta helyben él. A hazai dolgozatokban is föllelhető ez az elem, de a többség az adott település országosan elhíresült személyiségéről, tehát nem saját családjáról írt, illetve ennek a fordítottját: egy-egy nevezetes család vagy személy helyi kapcsolatait boncolgatta. Tanulságos mindenesetre a feladatértelmezés különbözősége: Erdélyben a szűkebb haza értékéhez a saját családon keresztül közeledtek a pályázók, azaz szemükben falujuk története többek között a személyes múlt nagyságából, régiségéből következett. Halló fülük volt a feladatra, hogy ti. a pályázat a saját család bemutatására helyezte a hangsúlyt, amelyik része a település nagyobb közösségének, s amelynek egymás után generációi formálták azt, és ezzel be is épültek a falu arculatába. Ezt kellett volna láttatni. Talán nem járunk messze az igazságtól, ha azt mondjuk, hogy a résztvevők eltérő élethelyzet (hazaiak és határon túli magyarok) a tudatukban más polcra helyezte a lakóhely megismerésének fontosságát, a születési hely presztizsét. A helyes látásmód kialakulását és elterjedését nagymértékben segítené a honi tanárképzés szaktudományos kereteinek bővítése a honismeret irányában.

Marjanucz László

A honismeret oktatása az Eötvös József Főiskola képzési rendszerében

Kitágult a főiskolai hallgatók választási lehetősége azzal, hogy a tanító szakosok érdekesnek megfelelően felvehetik egy tárgyat a kötelezően választhatók közül. A társadalmi és történelmi ismeretek iránt fogékonyabbak számára nyújtott lehetőséget az *Ember és társadalom* stúdium felvállalása. A bajai Eötvös József Főiskolán a harmadéves hallgatók az 5. és 6. félévben e műveltségterületet választva kaptak felkészítést a történelmi olvasmányok elolvasásából, honismeretből és a műveltségterület tantárgy-pedagógiájából. A tematika és program készítője a tárgyak oktatására heti három órával számolhatott. Ebből egy óra előadás, egy óra pedig szemináriumi munka volt.

A történelemszemlélet, a történelmi események felfogásának alakításában nagy szerepet kapott az általános iskola 3. és 4. osztályos olvasókönyveiben szereplő történeti olvasmányfeldolgozásának módszere. Nem kis erőfeszítésbe került elfogadtatni a hallgatókkal, hogy olvasmányok feldolgozása elsősorban az élmény nyújtást kell, hogy szolgálja. Azt kell elérni, hogy az olvasott történet tartalmának felismertetése, az abba való beleélés szerezzon örökös tanulóknak, hogy tudjanak együtt érezni a bántottakkal. E cél elérése érdekében egy-egy feldolgozása a műhelymunka jellegét öltötte. Elkészítették azokat a tárgyakat, eszközöket, amelyek felhasználva, amelyekben megjelenve szemináriumi órákon önmaguk közösségében dolgozták fel az adott olvasmányt. Számukra is maradandó élményt nyújtó megtervezett és megvalósított szituációs játékok. Így szolgáltatott I. István (koronaéksz

a főiskola aulájában kiállításon mutattuk be az elkészült műveket. Az első alkalommal a kiállítás nagy érdeklődést keltett fel a hallgatók, az oktatók körében, a következő bemutatások már a családfakutatók körét is bővítették. Az utcanévek változásait bemutató tanulmányok nemcsak a hallgatókat fogták meg, a tárggyal foglalkozó oktatóknak is számos tanulsággal szolgáltak. Az okokat is feltáró, forrásértékű dolgozatok a helyi önkormányzatok vezetőinek figyelmét is felkeltették, mert több ilyen munkát a hallgatóktól „megszerezték”, megvásároltak. Ugyanez vonatkozik a dűlőneveket összegyűjtő tanulmányokra is. Az elkészült iskola-történetek a volt alma máter életének egy-egy szakaszáról szóltak. Mindegyikükben az iskola megbecsülése, szeretete jelent meg.

Jól egészítette ki az előzőekben bemutatottakat e stúdiumok tantárgy-pedagógiájának egy féléves oktatása. A tárgy oktatásának célja, hogy megismertesse a hallgatókkal, miként lehet az Ember és társadalom műveltségterülethez tartozó ismerethalmazok tanításával a személyiséget formálni, alakítani. Elérni, hogy meggyőződésükké váljon: e műveltségterület tanítása magában hordozza az oktató, a képző és a nevelő funkciók valamennyijét. Ismerjék meg, a gyakorlatban is hasznosítsák azokat a módszereket, eljárásokat, amelyek leginkább szolgálják a tanítás eredményességét. E folyamatban találják meg azokat az eszközöket, amelyek a 6-12 éves korú gyermekek számára az élménynyújtást jelentik. Arra törekedtünk, hogy a hallgatók ismerjék meg, milyen általános fejlesztési követelményeknek kell megfelelni az 1-6. évfolyamon e műveltségterület tanításával. Feltártuk, milyen az előírt tananyag elrendezése, s ehhez miként rendelhető hozzá a helyi értékek, ismeretek, jelenségek. Így elmélyíthették a hallgatókban a helyi tanterv készítésének elméleti és gyakorlati elemeit.

Az órarendi foglalkozásokon túl a hallgatóknak önálló munkában kell feldolgozniuk, hogy milyen helyi tantervi anyagokkal bővíthető a tananyag, milyen szemléltető anyagok, demonstrációk, kirándulások, tanulmányi séták, szituációs játékok tehetik eredményesebbé, élményszerűbbé a tanítást. A teljes stúdium követelménye az általános és a tantárgy-pedagógiában való jártasság, az első félévben kollégium, a második félévben szigorlat mérte föl az eredményt.

A végzetek és iskolában elhelyezkedettek közül a többség bekapcsolódott a helyi történetkutatók munkájába. Kezdeményezésükre a környezetükben megszorodott a családkutatással foglalkozók száma. Tudósításuk szerint néhányan vagy teljes óraszámban, vagy helyettesítőként történelmet tanítanak, többségük az 1-4. osztályok valamelyikében kapott megbízást. A kapott visszajelzések közös vonása az a törekvés, hogy a tanítási-tanulási gyakorlatban legyen jelen az élmény.

Molnár János

Az egyházi, állami és községi iskolák levéltári forrásai*

Az iskolatörténet nemcsak egy adott intézmény története, hanem egy nemzet, egy régió, egy település, egy egyház története is, abban az értelemben, hogy az iskolák léte vagy nem léte, működésük eredménye vagy eredménytelensége idővel visszahat a település, a környék és a környezet kultúrájára, fejlődésére is.

Az iskolatörténettel foglalkozó kutató nem kerülheti meg, hogy ne foglalkozzon azokkal a tanulókkal, pedagógusokkal is, akik egy-egy település iskoláiban tanultak, oktattak, neveltek. Egy-egy iskolatörténeti kutatás keretében nagyon sok olyan gazdasági kérdésre is választ kaphatunk, amelyek az adott település vagy az iskolát működtető és fenntartó egyházi közösség erejét mutatják, gazdagságára vagy szegénységére utalnak. Sok esetben azoknak a mecénásoknak is nyomára bukkanhatunk e kutatások során, akiknek a megismerése hozzáegíthet bennünket annak a gondolatnak a kiteljesítéséhez, hogy nemcsak az iskola, hanem egy adott közösség erejét, életképességét is mutatja a tanítás színvonala, a támogatások, ösztöndíjak, alapítványok gyakorisága és nagyságrendje.

Évszázada is elmúlt, hogy megkezdődött az iskolatörténeti kutatás, a források feltárása. Tucat számra találkozunk kisebb-nagyobb tanulmányokkal, amelyek egy-egy települési iskola történetét tárják fel. A XIX. század utolsó harmadában megkezdődött munka eredményeként először a jelentős, nagy múltú iskolák történetét feltáró forráskiadványok, majd a XIX–XX. század fordulójától egyre inkább az iskolák történetét bemutató, feldolgozó írások kerültek az olvasók kezébe. Kedvelt színtere volt az iskolatörténeti kutatások közreadásának az évenként megjelenő Iskolai Értesítők egy-egy évfolyama.

Évtizedeket átlépve az időben, csak jelezni szeretném az 1960–1970-es években megjelent vázmosmonográfiák jótékony hatását is az iskolatörténeti kutatások újra indulására. Ezzel párhuzamosan – többek között, Mészáros István professzor úr munkásságának eredményeként – sor került a magyar iskola- és oktatástörténet több évszázadra visszanyúló feldolgozására is. Szeretném felhívni a szíves figyelmüket arra, hogy az iskolatörténetet ne csak a XIX–XX. században kutassák, hanem az azt megelőző időkben is. Tudom, hogy kevesen vagyunk, és egyre kevesebben lesznek, akik ismerik és olvasni is tudják a latin nyelvet és a német nyelv gót-írásos változatát, amelyeket korábban használtak, de ennek ellenére javaslom, ha segítséget kérve is, tegyenek kísérletet a korábbi időszak feltárására is.

Magyarországon mintegy nyolcvan olyan levéltár van, amelyeket összefoglaló néven a közlevéltárak (általános, állami szak-, önkormányzati és köztestületi), valamint a nyilvános magánlevéltárak (magántestületek és egyházak) közé sorolunk. Szinte mindegyikben találunk olyan írott anyaggal, amelyek az iskolák történetével foglalkozik. (Ebben az esetben az iskolatörténetet szélesebben értelmezve, az elméleti- és a törvényelőkészítő folyamatra, az elemző tanulmányokra, statisztikákra, stb. is gondolok).

Napjainkban a levéltári kutatásnak nincs akadálya: állampolgári jogon végezhet minden 18 évet betöltött személykutatást az őt érdeklő témában. Egyedüli megkötést csak a személyiségi jogokat védő- és a titokvédelmi törvény előírásai jelenthetnek.

Legnagyobb számban talán az egyházi levéltárak őriznek témánkra vonatkozó dokumentumokat, hiszen az iskolák jelentős része 1948-ig egyházi fenntartásban működött. A közigazgatási szervezetek (megyei, járási, helyi önkormányzatok) és az állam által finanszírozott oktatási intézmények száma csak a XIX. század második felétől kezd szaporodni. A magánfenntartású iskolák száma is gyarapodásnak indult. Mindezen működtető, fenntartó és irányító szervezetek fölött pedig ott álltak az egyházi és udvari, majd állami hatóságok, amelyek a legfelsőbb szinten próbálták az iskolaügyet előre- vagy hátra mozdítani, ahogy a mindenkori érdek kívánta.

A legerjedtebb az elemi iskolák hálózata volt az országban, kezdetben egyházi, majd a XIX. századtól községi, ill. állami fenntartásban. A XVIII. század első évtizedéig az is természetes volt, hogy fiú elemi iskolák működtek, egyre szigorúbban vett tankötelezettséghez köt-

* Elhangzott 2001. október 20-án Devecserben, a Veszprém Megyei Honismereti Egyesület ünnepi közgyűlésén. (Szerk.)

ve. A lányok oktatására szervezett keretek között csak a XVIII. század első negyedétől került sor, de ekkor is csak az elemi iskola egy-két osztályának az elvégzését tartották fontosnak. A cél az olvasás, írás megtanítása volt elsősorban, azért, hogy a bibliai történeteket, a zsolnárokat, egyházi énekeket egész életében olvashassa a falusi asszony is. (Az már más kérdés, hogy az egy-két éves tanulás szinte semmire sem volt elegendő, könnyen elfelejtődtek az ismeretek néhány év után.) Az egyházi levéltárak irategyüttese – elsősorban a községekre, kisvárosokra vonatkozóan – jórészt feltáratlan. A legtöbb levéltárban egy-egy település – egyházközség – köré rendezettek az iratok, így nagyon könnyű az időrendbe rakott iratokban a kutatás. Szeretném azonban felhívni a figyelmet arra, hogy ne elégedjenek meg csak egy-egy település egyházi iskolájára vonatkozó irategyüttes tanulmányozásával, hanem tekintsenek bele a visitációs (látogatási) jegyzőkönyvekbe, az egyházi fegyelmi hatóságok irataiba, a püspöki irattárakba, az egyházi sajtó korabeli írásaiba, mert mind-mind tartalmaz(hat) témánkra vonatkozó adatokat. A legfelsőbb szintű egyházi szervezetek irattára is sok iskolatörténeti vonatkozású anyagot őriz, de értelemszerűen ezek között kevesebb az egy-egy településre vonatkozó átfogó irat.

Az iskola fenntartójának iratai mellett tanúságos a községi tanács jegyzőkönyveibe is betekinteni, amelyeket a megyei levéltárak őriznek. Miután az egyház és a helyi közigazgatás képviselői jórészt azonos közegben működtek, így nem ritkaság az, hogy a községi jegyzőkönyvekben találunk az egyházi iskolák fenntartási problémáival, a rektor, a tanító megélhetési gondjaival stb. foglalkozó utalásokat, nemegyszer konkrét intézkedést jelentő beírásokat. Felhívom arra is a figyelmet, hogy sok olyan egyházközség, plébánia van az országban, ahol az iratok mellett a könyvek is fennmaradtak. Ne sajnáljuk az időt attól, hogy belelapozunk ezekben, mert gyakran az iskolai oktatás során használt tankönyvre bukkanhatunk.

Minden kutatás egyik alaptétele, hogy ne elégedjenek meg soha egy adattal, törekedjenek arra, hogy egy bizonyos ismeretet több oldalról is megerősítsenek. Saját tapasztalatomat szeretném megosztani Önökkel: a Tiszántúli Ref. Egyházkerület levéltárában, az 1970-es években a visitációs jegyzőkönyveket tanulmányoztam, illetve azokat a jelentéseket, amelyeket a XIX. század első felében a helyi papok, rektorok, iskolatanítók beküldtek az egyházkerületi főhatóságnak. Az esetek többségében azt tapasztaltam, hogy kitűnő adatok vannak csaknem minden községre vonatkozóan: a gyerekek csak kis része nem jár iskolába, a tanulmányi eredmények elfogadhatóak stb. Amikor aztán elmentem a községbe és a parókián tanulmányoztam az iskola korábban már megismert időszakára vonatkozó iratokat, azt tapasztaltam, hogy ezek az adatok sokkal siralmasabb képet tártak fel, mint az egyházkerületiek. Hiába, az emberi gyarlóság nincsen korhoz kötve! Jó, ha az ebből az esetből levont tanulság mindig ott lebeg a szemünk előtt.

Szükséges, hogy a levéltári kutatómunkát megelőzze a könyvészeti feltárás. Elődeink, a XVIII. század végétől kezdődően jelentős forráspublikációs munkát végeztek, az okmánytárak tömegeit tették közkinccsé. Elég, ha csak a Thury Etele által a XIX. század végén, XX. század elején közzé tett hatalmas feltárási munkára utalok, vagy Barcsa János XX. század eleji, a partikuláris iskolák tiszántúli elterjedésére vonatkozó összeállítására hivatkozom. Az előbbi a Dunántúli, az utóbbi a Tiszántúli iskolatörténetét tárta fel. De a szegedi egyetem munkatársainak témánkra vonatkozó közleményeire, vagy Tonk Sándor erdélyi professzor munkásságára is szeretném felhívni a figyelmet, aki az erdélyi peregrinusok adatait tette közé. Ezek a munkák hatalmas segítséget adhatnak minden helytörténeti kutatással foglalkozó számára. Alapos bibliográfiái feltárással tehát sok olyan adathoz juthatunk, amelyek megkönnyítik a levéltári kutatást, a szakmunkákban feltüntetett jegyzetek pedig segítenek a levéltári anyag könnyebb megtalálásában. Az is a kutatás egyik sajátossága, hogy ne higgyük azt, csak az iskolákra vonatkozó adatok nyújtanak számunkra információkat. Nem! Különösen nem a XVI-II. század utolsó harmadáig. A középkori oklevelekben is elő-előfordul utalás arra, hogy ennek vagy annak a főúrnak a birtokán magistert foglalkoztattak. De ugyanígy találkozunk a különböző korokból származó összeírásokban is a ludi magisterekre utaló adatokkal. Gyakori a XVIII. századtól, hogy a fennmaradt anyakönyvek tartalmaznak áruló adatokat az iskola történetére vonatkozóan. A születési anyakönyvekben gyakran találunk a rektor, a tanító nevével, akit keresztszülőnek kértek fel, vagy éppen a gyerekeiket tartották keresztség alá. A halotti anyakönyvek is beszédesek. Régebben voltak az úgynevezett énekszós temetések, ahol az iskola tanítója egyúttal a kántor szerepét is betöltötte, és néhány krajcárért énekszóval kísérte a halottat utolsó útjára. Az esketési anyakönyvekben is találkozhatunk a tanítók nevével: vagy úgy, hogy tanúként jelentek meg az esküvőn, vagy úgy, hogy maguk fogadtak örök

hűséget a pap előtt. A Magyarországon fellelhető valamennyi bevett vallásra vonatkozó anyakönyvekről készült mikrofilmek az Országos Levéltárban megtalálhatók, és jól kutathatók.

Az egyház által fenntartott iskolák történetének kutatásához fontos adalékokat kínálnak a Historia Domusok, amelyek egy része az egyházi levéltárakban, más része a helyi egyházközségekben található. Ezekben a könyvekben részletesen leírták a rektor, a tanító fogadás körülményeit, bevezették a könyvbe a díjleveleket, azok változásait, az iskolával, a tanítókkal vagy a tanulókkal kapcsolatos, jelentősebb problémákat. De ezekben a historiákban található a felsőbb hatóságoktól érkezett rendeletek, utasítások másolatait, illetve a felsőbb hatóságoknak küldött jelentések másolatait is.

A Ratio Educationis előtti időkből jól ismerjük a különböző, jelentősebb iskolák működését szabályozó törvényeket, a tanítás mikéntjét előíró metódusokat. Ezek ismerete elengedhetetlen az iskolatörténeti kutatásokban, mert nemcsak az úgynevezett anyaiskolákra (Pápa, Debrecen, Sárospatak református iskoláira), hanem az ezeknek a hatókörébe tartozó kis falusi iskolákra (partikulákra) is jelentős részben vonatkoztak. Ezek az iskolák ugyanis nemegyszer adtak papot, tanítót végzett növendékeik közül a falusi iskolák számára, és mi sem volt természetesebb, hogy az anyaiskolában megismert szabályozási rendszer, tanterv lett az irányadó a községi iskolában is.

A községi, városi fenntartású iskolák csak a Ratio Educationis kiadása után terjedtek el a hazai gyakorlatban. A nyelvújítási törekvésekkel egy időben, úgynevezett nemzeti iskolák létrehozásán fáradoztak, amely a latin oktatási nyelv felváltását tűzte ki célul. Kézzel fogható az e témára vonatkozó iratokban az, hogy a német és a magyar oktatási nyelvre való áttérésért és az ellen, milyen erőteljes harcot vívtak egymással, csaknem iskolatípustól függetlenül a pedagógusok, a fenntartók a felsőbb hatóságokkal. Ennek a harcnak az eredménye a magyar nyelvű tankönyvek nagymértékű megírása és használata lett. A híres-neves Hármaskör több tucatnyi változata már magyar nyelven is szólt a kisiskolásokhoz. Maróthi György magyar nyelvű Arithmetikája vagy a négy szolamú éneklést bevezető énekeskönyve a XVIII. sz. közepén, Dugonics András természettudományokat taglaló tankönyve (a XVIII. sz. vége) és Budai Ésaiai magyar nyelvű és Magyarország történetét feldolgozó tankönyve (a XIX. sz. első évtizede) csak a legnevesebbek közül valók a számtalan, végre magyar nyelven megjelent tankönyvek közül. Ekkor már megkövetelték a „testreszabott”, az iskola helyzetét, adottságait, lehetőségeit figyelembe vevő tantervek elkészítését, a statisztikai jelentések összeállítását, a vizsgák rendjének kialakítását, stb. Ezekre mind találunk levéltári adatokat egy-egy község, vagy megyei hatóság iratait kutatva. Az iskolai tanulók névsorában pedig gyakran találkozunk olyan személyekkel, akik később a falu előljárói lesznek, tehát megjelenik az értelmiségi képzés lehetősége is a községi iskolákban.

Az egyházi és községi fenntartású elemi iskolák és a középfokú képzést nyújtó gimnáziumok mellett a XIX. század második felében tűnnek fel a kisdédvők (egyenlőre még magánkézben), az ún. ismétlő iskolák, a vasárnap iskolák, a különböző kézműves iskolák, majd az iparos tanonciskolák, az alsó fokú képzés folytatását lehetővé tevő, de a gimnáziumnál alacsonyabb szintű képzést nyújtó polgári iskolák. E magasabb szintű iskolai formák szükségessé tették, hogy ne csak az egyházak, a községi, illetve megyei előljáróságok, hatóságok foglalkozzanak az iskolák ügyeivel, hanem az országos hatóságok is. Magyarországon 1848-ig ez a Helytartóság és kisebb mértékben a Kancellária intézményét, majd 1848/49-ben és 1867 után a mindenkori Vallás- és Közoktatásügyi (és még sok-sok néven szereplő) minisztériumot jelentette. De amíg csak az elemi iskolák, egyházi fenntartású gimnáziumok működtek, addig csak a helyben, illetve a megyénél el nem intézhető ügyek kerültek a Helytartóságra, később, amikor megjelent a Ratio Educationis, majd megindult a harc a nemzeti iskolákért, már a mindenre figyelő főhatósággal találkozunk az iratokban. A Magyar Országos Levéltárban nagyon sokoldalú, az esetek egy részében részletes repertóriumok állnak rendelkezésre a kutatás megkönnyítésére és jól felkészült levéltárosok nyújtanak tájékoztatást az iratok közötti eligazodásban. Szinte minden gyűjteményben előfordulhatnak adatok az egyes iskolákra, személyekre vonatkozóan, de leginkább a különböző felterjesztések és bizottságok irataiban. Az 1700-a évek utolsó harmadától az ügyosztályok, illetve a tanulmányi alapítványok irategyűjtéseiben található a bennünket érdeklő iskola történetére vonatkozó, és esetleg korábban feltáratlan anyagot. Csak példának említem az Acta religionaria (1724–1783), az acta studiosorum acatholicorum (1743–1779), az acta fundationalia (1724–1783), scholarum nationalium (1776–1848) iratait, vagy a későbbi időszakból a Departamentum religionare Augustinae et Helveticae confessionis (1783–1785) iratsomóit. A Departamentum scholarum

natioanaliom irataiból pl. igen jól nyomonkövethetőek a nemzeti iskolák körül forrongó ügyek, köztük egy – egy települést illetően is. Nem hanyagolnám el a helytartótanács, a cancellária alá tartozó szervek iratait sem. A kutatók hajlamosak arra, hogy a gazdasági iratokat figyelmen kívül hagyják, pedig a XVIII. században is éppen olyan fontos volt a kapott pénzzel való elszámolás, mint napjainkban. A Számvevőséghez tartozó alapítványi ügyosztályok iratai fennmaradtak. Ezek átvizsgálása is segítheti iskolatörténeti munkánk mind teljesebbé tételét. Különleges gyűjtemény a helytartótanácsi irategyüttesen belül az ún. Departementum revisionis librorum (a könyvek vizsgálati osztálya) és a Acta revisionis librorum (a könyvfelülvizsgálati akták), amelyek 1731–1779, illetve 1783–1848 közötti időszakról nagyon sok olyan könyvjegyzéket tartalmaznak, amelyeket kezdetben egyházellenességük, később a felvilágosult eszmék terjesztése miatt koboztak el. Az ilyen könyveket Magyarországra behozó személyek zöme külföldi tanulmányairól hazatért diák volt, akik elsősorban a hazai anyaiskola könyvtárának a gyarapítására szállították ládászámra a könyveket. Ezeket a hatóságok átnézték és a nekik nem tetszőt elkobozták. Ez a gyűjtemény nemcsak eszmetörténeti szempontból érdekes, hanem azért is, mert tartalmából következtetni tudunk a korabeli haladó gondolatok elterjedésére, felhasználására a hazai oktatásban.

A helytartóság a XIX. század közepén foglalkozott a nagyszombati, a budai egyetem, a kassai, a pozsonyi, a nagyváradai tankerületek főigazgatóságainak ügyeivel. Érdemes áttekinteni az országgyűlések (diéták) iratait is, különösen a követi iratokat, mert ezekben is előfordulhatnak témánkra utaló adatok.

Mielőtt a következő korszak iratait említeném, szeretném felhívni a figyelmet a családi levéltárak rendkívüli gazdagságára. Főnemeseink nemcsak saját vagyonuk gazdagításával, gyarapításával törődtek, hanem a falu szebbé tételére, a templomok, iskolák, gazdasági épületek meglétére, fenntartására is gondot fordítottak. Érdemes a kutatóknak ezekbe a levéltári iratokba is beletekinteniük.

1848-ban alakult meg az önálló felelős magyar minisztérium, köztük a Vallás- és Közoktatási Minisztérium. Iratanyaga többé-kevésbé megmaradt. Kutatásához kitűnő segédlet készült, és Fábiánné Kiss Erzsébet jóvoltából forrásgyűjtemény is napvilágot látott.

Hihetetlenül gazdag az abszolutizmus korának iskolai anyaga. Ez az a korszak, amikor mindent, mindenkiről és mindenről tudni akartak a Habsburgok, és rengeteg irat született, amelyek hozzáférhetőek, jól kutathatók. Mind a központi, mind a kerületi és megyei iratok az Országos Levéltárban találhatóak. Ez az irategyüttes azért is izgalmas, mert sok, az 1848/49-es események rekonstruálására alkalmas iratot őrzött meg.

1867 után, amikor a kiegyezés lehetővé tette az önálló magyar tanítási nyelvű iskolák létrejöttét, és az önálló kultuszterárc megszületését, az iratoknak csak egy kis töredéke maradt fenn 1918-ig. A II. világháborúban ugyanis ez az irategyüttes jelentős részben elégett. Erre az időszakra vonatkozóan tehát azt tanácsolom, hogy elsősorban a megyei és az egyházi levéltárak gyűjteményeire hagyatkozzanak.

1918–1948 között és az utána következő államosítási időszakból az iratok nagyobb részét fennmaradtak és hozzáférhetőek. Mind a minisztériumi, mind a megyei levéltárakban őrzött közigazgatási, tankerületi stb. iratok jelentős számban maradtak fenn és a legzadagabb, leg-sokoldalúbb információit ezekből szerezhetjük. Csak a mennyiség érzékeltetésére említem, hogy 1862 és 1951 között a minisztériumi anyag összesen 820 iratfolyóméter. Külön egységek őrzik a felsőfokú képzésre, a középiskolákra, a polgári iskolákra, a tanítóképző- és óvónőkép-ző intézetekre, kereskedelmi, iparostanonc- és iparszakiskolákra, a gazdasági és mezőgazdasági iskolákra, a gyógypedagógiai intézetekre, a tanügyigazgatásra vonatkozó iratokat. Hasonló gazdagság jellemzi az 1945 utáni minisztériumok gyűjteményét is.

Az általam korábban megismert iskolatörténeti dolgozatok mutatják, hogy elkészítőik jól ismerik a megyei levéltárak anyagait, hogy a levéltárak minden segítséget megadnak a színvonalas munkák elkészítéséhez. Előadásommal arra szerettem volna a teljesség igénye nélkül a figyelmet ráirányítani, hogy érdemes az egyházi, országos és szaklevéltárak irataiban is búvárokodni; illetve arra, hogy iskoláink és településeink megérdemlik, hogy minél szélesebb körben és minél mélyebben tárjuk fel az iskolák történetét. Magunkat, nemzetünket becsüljük meg jobban, ha szeretettel emlékezünk egykori iskolánkra, ha egy település, egy közösség tudatába vessük a generációk sorát oktató és nevelő tanító bácsik és tanító nének neveit. Az iskolákra vonatkozó ismeretek terjesztése is hozzájárul ahhoz, hogy a településükhöz jobban kötődő, azt szépíteni és építeni kívánó nemzedéket neveljünk.

Tóth Béla

HAGYOMÁNY

Deáki

A Csalóköztől északra fekvő területet Mátyusföldnek hívják. Nevét egy híres magyar oligarchától Csák Mátétól kapta. Ennek a vidéknek csaknem közepén van egy magyar falu: Deáki (Diakovce). Még a műveltebb magyarok sem nagyon ismerik, pedig három dologról is híres. Mindhárom a templomhoz kötődik.

A legjobb, ha megkeressük a templomszolgát, Ambrus bácsit. Ha megkérdezzük családi nevét, huncutul mosolyog, s azt mondja: nem egy van, hanem száz. Száz Ambrus a becsületes neve. Tőle mindent megtudhatunk.

Amikor *Szent István* elrendelte, hogy minden tíz falu köteles egy templomot emelni, itt is építettek egyet. S ez az *ős-templom* ma is megvan. Ma már persze csak kis kápolnának látszik, mert 1228-ban bencés szerzetesek hozzáépítettek egy *kolostor-templomot*. Akkoriban a padlástérben laktak a barátok. Fülkéik ma is megvannak. Sőt a padlástér oltárán felfedezhetők a régi freskók nyomai is.

A kéttornyú, téglából épült, román stílusú templom gyönyörű egységet alkotott. De az idők során – a hívők szaporodásával – ez is kicsinek bizonyult. A múlt század végén Schulek Frigyes (ő építette – többek között – Budapesten a Halászbástyát és a János-hegyi kilátót is) tervei alapján még egy újabb részt építettek hozzá. Így alakult ki a mai *Szűz Mária templom*. Ám az ősi, több mint ezer éves kápolna az évszázadok során lepusztult. Felújítása halaszthatatlanná vált.

Az 1940-es években ez a vidék újra Magyarországhoz tartozott. S – milyen szerencse! – az esztergomi érsek, *Serédi Jusztinián* bíboros e falu szülötte volt. Ő összefogván a pannonhalmi

bencésekkel, szerzett rá pénzt. Neki köszönhető, hogy a templomot új padokkal látták el, freskókat festettek s elvégezték a legszükségesebb javításokat. S áll ma is egyedülálló építészeti értéket képviselve. Bár a vizesedés miatt most újra költeni kellene rá...

Vágsellyétől délre egy 20 km-es szárnyvonal ágazik el Negyed felé. Ezen a vonalon ... Deáki a számunkra érdekes község. I. István király 1001-ben bencéseket telepített ide, akik egy régebbi templomuk helyén 1228-ban építették föl azt a román stílusú, háromajtós, két-tornyú templomot, amely Dél-Szlovákia igen értékes műemléke ma is. A deáki bencés kolostorban használták a XIII. század elején azt a később Pozsonyba, majd 1816-ban a Magyar Nemzeti Múzeumba került latin szertartáskönyvet, amelyet ma Pray-kódex néven ismerünk és a 154. lapja a halotti Beszédet és a Könyörgést tartalmazza. (Szombathy Viktor: Cseh-szlovákia útikönyv Második, javított kiadás 391. oldal Panoráma 1976)

Deáki, a budapest-bécsi vasútvonal közelében fekvő magyar nagyközség, 478 házzal és 2825, nagybárá római kath. vallású lakossal. ... Ősi neve *Wag*, majd *Vágfölds* volt. Az előbbi néven már Szent István királynak a pannonhalmi apátságot alapító oklevelében van említve 1001-ben 1261-ben *Sala*, majd *Salafölds* néven szerepel. Mai néven csak 1296-ban találjuk *Diaky* alakban. ... Szűz Mária tiszteletére szentelt egyházát már II. Paskál pápa említi 1103-ban, de mai, híres román stílusú temploma az ősi, kisebb templom helyén, a XIII. század első negyedében épült a monostorral együtt, mely utóbbinak azonban már nyoma sincsen. E románstílusú templomnak ún. felső temploma, vagyis felső hajója is van, melyben a legrégebb freskófestészet nyomai látszanak. Az a misekönyv, melyben a legrégebb magyar nyelvemléket megtalálták, a deáki plébániáé volt. ... Szakértők határozott állítása szerint, e nevezetes kódex a XIII. század harmadik tizedéből való lehet és így egyetlen magyar nyelvemlékünk, mely az Árpád-házi királyok korából reánk maradt. (Magyarország vármegyéi és városai /Magyarország monográfiája/ Pozsony vármegye 48-49. old. Apollo Irodalmi Társaság /időpont nélkül/)

De, hát mi az a harmadik dolog, amiről híres Deáki?

Egy *misekönyvről* van szó. Valamikor az 1100-as évek vége felé írták. A deáki papok ezt olvasgatták s vitték magukkal faluról-falura. Ebből miséztek. A tatárjárás idején – mikor menekülni kellett – sem váltak meg tőle. Így jutott el a kódex Pozsonyba. Itt lapozgatta, tanulmányozta a kötetet 1770-ben Pray György, egy, a történelemmel foglalkozó szerzetes. S a latin miseszövegek között, a 154. lapon különös szöveget talált. Nem latinul volt írva. Betűzgetni kezdte: „*Latiatuc feleyrn zumtuchel mic vogmuc...*” A *Halotti beszéd* volt ez, a ma ismert legrégebb összefüggő magyar nyelvemlék.

Ezeket köszönhetjük Deákinak, ennek a több mint ezer esztendőszlovákiai magyar falunak.

Romhányi András

A deáki bencés plébániatemplom
Szent István kápolnájának vaskapuja

Szovátafürdő története*

Amikor 1999. kora őszén Szováta lakossága a református templom felszentelésének 60. évfordulóját ünnepelte, a megemlékezés egybeesett egy, a köznek élő adományozó személy tiszteletére felállított kopjafa-avató és emléktábla-leleplező ünnepséggel. Mindkettőn Veress József neve olvasható. A hagyományápoló utókor tisztelete rejtett a megemlékezésben. Fürdőalapító volt, mégpedig nem egyedül. Alkalmat kell találniuk a ma élőknek a két fürdőt egyesítő Ilyés Lajos tevékenységének, ténykedésének, értékének méltatására is.

Szovátafürdő legelső írásos említője idős Halmágyi István, aki a zsigódi származású Wesselényi család egyik tagjának volt a titkára 1711 és 1715 között. A beteges titkár szomorú hangú írását idézem: „1715. Azon úriember maga szolgálhatja mellől meg el nem bocsátott volna de skorbutus nevű nyavalya mindkét lábamon erumpálván, szüntelen terjedett és rajtam erőt vett. Melynek mindegy két esztendő alatt sem orvosát, sem orvosságát nem találtam... Parajdi sós vizeket, marosszéki híres hasznú vizeket s forrásokat mindent, elpróbáltam, hol több, hol kevesebb időt töltvén.” A marosszéki fürdőt Szadeczki Kardos Lajos Szováta tészi. A beteg meggyógyult, mert 1718-tól Szilágysomlyón aljegyző, majd 1720-tól Kraszna főjegyzője és 1730-tól főispánja. Élete utolsó éveiben a Sepsiszentgyörgy melletti Árkoson gazdálkodik.

Később 1780-ban Johann Fichtel említi, hogy a szováta tavak... nem fagynak be, és nyáron a meleg napfény mellett olyan melegek, mint egy közepesen forró kénés fürdő... Ő említi először azt is, hogy a tavak nem állandóak. Mint írja, nem messze Parajdtól egy sós tó gátja átszakadt, és a lefolyó víz a Kis-Küküllőben hosszú helyen elpusztította a halakat.

Szováta meleg sósvizei a XIX. század elejétől egyre ismertebbé válnak, főleg a gyógyulást kereső marosszéki emberek látogatták. Orbán Balázs is a Székelyföld leírásában szívesen emlíkezik vissza gyermekkori fürdőélményére.

Szovátafürdő első két állandó villáját 1844-ben báró Simén Györgyné és Tolnai János építtette, valószínűleg a Fehér-tó partján. Kővári László 1847-ben csak azt említi a tavakról, hogy „... egyet használnak különösen, minek melegsége érezhető”. 1850-ben valószínűleg egy nagy eszést követően, átszakadt a Fehér-tó gátja és vize lezúdult a Sóárokban, vele együtt pusztult a szomszédos hideg vizű tó is. Nagyobb heliotermikus tó hiányában az érdeklődés, látogatottság megcsappant. Jellemző, hogy az 1853. május 20-án az átutazó Jókai Mór feljegyzéseiben nem említi az itteni fürdőt, a természeti szépségeket.

Szováta Veress József kísérli meg a fürdőélet feltámasztását, akit méltán nevezhetünk a fürdő alapítójának. Mesterségesen próbált egy tavat létrehozni 1860-ban, cölöpgátat építtetett a Sóárokba, amelynek maradványai ma is láthatók. 1872-ben tovább bővíti vállalkozását, felépíti a Géra-fürdőt. Szovátafürdő alapítását hitelesen írja le dr. Agyagási Károly, Maros-Torda vármegye tisztí főorvosa: „Rendes fürdőzészről azonban csak a múlt század ötvenes éveitől kezdve lehet szó. Ezen időben, mint az öreg emberektől megtudtam, a mostani (1908) első fürdőtelep északi részén két sós patak volt (egyik a föld alól bukkant fel). Ezen patakok vizét megdugták és az így keletkezett sós tócsák partjára ideiglenes sátrakat állítottak és így feredtek már messzebb vidékről odautazottak is, például néhai Vályi Pál esperes, nyáradszentbenedeki lakos, néhány év múlva az akkor Makkfalván lakó Dósa Dániel és a Torboszlóban lakó Bereczki Sándor nyaranként fel-fel rándultak Szováta tóra fürödni, s mint nagyobb látókörű emberek, hamar rájöttek azon ideára, hogy itt fürdőtelepet kell létesíteni. Veress József szováta jómódú birtokosnak több fekvősége volt a sóspatak táján. Dósa Dániel őt szólította fel egy kis telep létesítésére. Hogy kellő tájékozottságot szerezzen Veress, Dósa Dániel elvitte magával a közelfekvő Korond fürdőre, hogy az ottani építkezéseket megtekintve és annak mintájára építkezzék. Így létesítette Veress József a most meglévő alsó fürdőjét 10 lakószobával (1872).”

A Géra-fürdő négy részből állt: a női és férfi uszodából, a népfürdőből és a hat kabinos meleg kádfürdőből. 1876-ban kincstári engedélyt szerez a sósvizek fürdésre való felhasználására.

* Elhangzott Szováta 2000. május 27-én a Medve-tó kialakulásának 125. évfordulója alkalmából rendezet tanácskozáson.

Sajnos, a mesterséges heliotermikus Jordán-tavat egy felhőszakadás szétrombolta. Veress József ekkor a Fekete-tó partjára épített fürdőkáabinokat.

A fürdőtelep kialakulása a Medve-tó körül 1893-ban kezdődött, amikor Ilyés Lajos felfedezte a benne rejlő hatalmas értéket. Megvásárolja a tó által elöntött kaszálókat és a szomszédos területeket, így kizárólagos tulajdonosává válik. 1894-ben saját villát épített a tóparton. Miután megszerezte a birtokjogot, megszerzi a fürdőengedélyt is.

A fürdő jó hírének megalapozásához hozzájárult László Polykár, a mikházi kolostor házfőnöke, aki „...a nép részére búcsújáró helyé tette a Medve-tavat azáltal, hogy Isten dicsőségére kápolnát és barátházat épített a tó közelében, ...amely építésénél maguk a barátok végeztek minden ács- és asztalosmunkát.”

Ilyés Lajos 1900-ban hivatalosan is megalapítja „Felső-Szovátát”, ahol „A fürdő egyelőre szerény, 14 szobás szállóval és egy, a Medve-tavon berendezett nyílt fürdővel kezdődik... A következő évben megszerzi a gyógyfürdői minősítést is, ezután 1902-ben felépíti a 18 szobás Bercsényi-szállót, tovább bővíti a kádfürdőt. Miután 1902 márciusában megvásárolja a Géra-fürdőt is a református egyháztól, kialakítja az egységes Szováta-fürdőt, és ezzel elindítja azon az úton, amely kiemeli a kis, helyi jelentőségű fürdőhelyek sorából. A fürdő népszerűsége ezután rohamosan nő és a századforduló békeéveiben Erdély egyik leglátogatottabb gyógy- és üdülőhelye lesz. Itt töltötte nyarait 1905–1907 között Jászai Mari színésznő, aki az idelátogató pesti színészekkel többször is fellépett a fürdővendégek szórakoztatására. Az előadások bevételéből építette a Mária-forrást, amely az ivóvíz-szolgáltatást javította. A nyaraló irodalmi hajlamú vendégei alkalmi lapot is adtak ki „Szováta és Vidéke” címmel.

A fejlődés lendületét megtörte a világháború, amely véget vetett a „hosszú XIX. századnak”. A fő hatalomváltás, a földreform nyomán új gazda foglalja el a telepet. A Román Nemzeti Parasztpárt 1925-ben megveszi a fürdőt és kezelésére a kolozsvári Agrár Bankon keresztül, létrehozza a Szováta Fürdővállalat Részvénytársaságot. Egészségügyi felügyelő dr. Marius Sturza, adminisztratív vezető Teodor Pascu lesz. Az intézkedések nyomán a vállalat fellendül. Szováta Románia egyik legnépszerűbb, legreklámozottabb fürdője lesz, például 1930-ban itt tartották a Miss Románia országos döntőjét. Az éjszakai élet központja a kaszinó. Új villák sora épül, köztük a legmonumentálisabb, a dr. Papp János javaslatára az erdélyi Ügyvédi Kamara által épített „Bírák Villája”. Földszintjén rendezte be dr. Marius Sturza fürdőorvos – a hajdani híres bécsi balneológus, aki sokat tett a fürdőért is –, a legmodernebb és

leghigiénikusabb berendezésű víz- és villanygyógyintézetet, ahol a kezelés orvosi felügyelet alatt történik, okleveles fürdőmesterekkel és ápolónőkkel, a kor legmodernebb berendezéseivel.

A legnagyobb reklámot a román királyi család nyaralásai jelentették. Mária királyné 1923-ban a Sándor János villában szállt meg. Későbbi nyaralásaik a „Lăsași-mă în pace” (Hagyjatok békén) nevű villában kapott szállást, ahol fogadta az angol és görög királyi család tagjait is. A tó keleti részén elkülönítve külön fürdőház (cabana) állt a királyné és kísérete rendelkezésére.

A telep egyik legdíszesebb villáját Bernády György marosvásárhelyi polgármester építtette fel 1930–1934 között. A család csak két nyarat töltött a villában, Györgyike lányuk elvesztése után 1938-ban a családfe is elhunyt.

A Medve-tavat ma is uraló fürdőépületet a melegvizet kezelővel, a nyílt vizű stranddal dr. Marius Sturza tervezte és építtette fel. Az építkezéseket 1940-ben fejezték be.

A háború után a fürdőt 1948. április 12-ig a Szováta Fürdő Rt. működtette, ekkor szerezte meg rész tulajdonjogát a Belügyminisztérium, a magánvillák államosítása 1947 szeptemberében és 1948 májusa között történt meg. Az épületek egy másik része az Egészségügyi Minisztérium tulajdonába ment át. A romániai jelentősebb fürdőhelyek, köztük Szováta is, 1952-ben városi rangot kaptak.

A Géra-fürdőt az 1970-es árvíz elpusztította.

A Medve-tó strandját 1971-ben a tó dél-nyugati partján modernizálták, a Mogyorósi-tó strandjával együtt.

A nagy, modern szállodák építése 1972-ben kezdődött el, 1974-ben adták át a Szováta szállót és az új kezelőrészeletet, amely napi 800 beteg kezelését tudta ellátni. A Bükk szálló 1977 nyarán kezdte el működését. 1983. május 1-én adták át a Fenyő szállót, ezután már a romló általános gazdasági helyzet, a megszorító intézkedések következtében több építkezésre nem került sor, sőt a meglévő épületek, berendezések állaga is egyre romlott.

Népességük gyarapítására a gólyák a tojó és a hím egymást váltva, ösztönösen összefogva kiköltik fészükben fiókájukat. A gólya s a Medve-tó a szaporodás jelképe a nép tudatában. Gyarapodni, szaporodni, mi európai emberek is csak úgy tudunk, ha válllvetve, közösen tesszünk valamit fejlődésünkért, előrehaladásunkért. Fürdőtelepünk régóta halódik. Mindenki vegye elő fél kezét és ujjain kezdje összeszámolni azt a keveset, amit a szováta népességért tett. A világon egyedülálló Medve-tóból nem csak profitálni kell. Uraim, kiáltok fel! Szováta a Sóvidék gyöngyszeme. A Medve-tó fürdőtelepünk dísz. Ékszere. Heliotermikus tavunk velünk együtt az ország trianoni öröksége. Csakhogy kétféle nyaraló volt itt, s nem egyformán élték meg ezt az időszakot. Egyik „üdülte”, a másik átvészelte ez elmúlt 80 évet. Új „örökös” utódai nagyobb gondot kellene fordítsanak a megszerzett örökségre.

Fekete Árpád

Hiedelem-elemek a templomos mondákban

A templomos monda periférikus helyzetét az amúgy is elhanyagolt történeti mondanakutásban jól mutatja, hogy e mondanakör megnevezésére kénytelenek vagyunk a német nyelvből kölcsönözött Templomersage kifejezés magyar fordítását használni. Alig született ugyanis feljegyzés – elemzés pedig egyáltalán nem – arról a XIX. században még Európa-szerte ismert mondanakörrel, amely – napjainkig is – a templomos lovagrend történetéhez fűződő számos motívumon keresztül hagyományozódik.

E monda Európa első koncepció peréből merítette fő motívumait, amikor a XIV. században a templomos rendet koholt vádak alapján perbe fogták és kegyetlen módszerekkel felszámolták. Mint ismeretes, az évszázadok folyamán a rend valós történetére ráakódott egyfajta okkult-misztikusság, a Frigyláddával, a Szent Grállal vagy a torinói halotti lepellel kapcsolatos elképzelésekről. Az ismeretterjesztő műveket nem olvasó, tudását döntően a szájhagyományból merítő paraszti réteg körében azonban ezek az elemek nem tudtak meghonosodni, annál

inkább nyertek teret a per vádpontjaiból kiinduló profán vonatkozású történetek, a szerzeteshez nem méltó életet élő templomos lovagokról.

Hazánkban ma már az is vitára ad okot, hogy a templomosok valóban azonosak-e a magyarul *vörös barátoknak* nevezett szerzetesekkel. A XX. század elején ez aligha lehetett kérdéses, hiszen a történeti feldolgozásokban és irodalmi művekben szinonim használták a templárius és vörös barát kifejezést, és a legelterjedtebb lexikonok címszavai is feltüntetik, hogy a templomos rend tagjait nevezték így hazánkban.¹ E név annyira közismert lehetett a Kárpát-medence területén, hogy a német és szlovák lakta vidékeken tükörfordításban terjedt el (*Rote Pfaffe, červený mnich*).

Talán a kifejezés eredeti jelentésének elhomályosulása is közrejátszott abban, hogy a történelmi hősközhöz fűződő mondahagyományon belül a templomos rendhez kötődik az egyik Európa-szerzte legfragmentálisabb mondatok napjainkban. További jellemzője a templomos-mondáknak, hogy bár alapvetően a *történeti mondák* közé soroljuk őket (az azonos főhős alapján), valójában ma már inkább a *hiedelemtörténetek* felé közelítenek. E jellemzőjük három ponton mutatkozik meg a legmarkánsabban: hiedelemleányekkel azonosítják őket (kísértet, boszorkány, ördög, kobold stb.), a legkülönbébb kincseik után kutat a nép, végül a bűn és bűnhődés típusú mondák sorolhatók ide, amelyek szerint a templomos lovagok valamilyen megszokottól eltérő (negatív jellegű) tettet hajtanak végre, emiatt a legtöbb esetben elsüllyed a kolostoruk.

Európa-szerzte gyakori a templomosok *kísértéként* való megjelenése a mondákban. A kísértetek típusai változatosak. Visszatérhetnek fejetlenül, ijesztgetve a járó-kelőket, de felbukkanhatnak méltóságteljesen, régi, dicsőséges alakjukban, mint mártírok. Néhány esetben bántalmazták a közelükbe kerülőket, vagy csak vitetik magukat egy darabon. Arra is van példa, hogy meggyilkolt áldozataik kísértének egykori kolostoruk romjai között. Esetenként e zárda-omladékok csupán meghatározhatatlan, de félelmetes kísértetek tanyái.

A templomosok *fejetlen kísértéként* való megjelenése a Kárpát-medencében nem túl gyakori, annál inkább jellemző a német nyelvterületen. Hazánkban azokon a vidékeken találjuk a nyomait, ahol a korábbi századokban német telepések jelentek meg. Pilisszentkereszten például a következő töredékes történet él: „...ezt régen akkor szokták mesélni, mikor mentek lovas kocsival Pest irányába és akkor látták éjszaka a fej nélküli lovast. És állítólag fölszállt egy öregnek a kocsijára hátul és utazott vele egy darabon”.² A Balaton-felvidéken, Válluson közismert a fej nélküli barát motívuma: „Aszt beszéték, hogy Szemiklósba lakó vörös barátokat a törökök lefejezték, és azok éjjelenként azon a tájon bolyonganak. A komám gyűtt haza a hegyrű este, a hátán vót a permetező, és emiatt az árnyékát úgy látta, fejetlenül. Nagyon megijedt, hogy a fejetlen barátokká találkozott, uffutott hazáig féttébe.”³

A Dél-Dunántúlról két példát lehet említeni. Az egyik a Mezőföldről, Dunaföldvárról származik: „Néha muzsikaszó hallatszik az Alsó-Öreghegyen, hol a bűnös barátok táncolnak. Mások sirást hallanak, amit a fejetlen barátok tesznek a várban a leszedett keresztért a török basának.”⁴ A muzsikaszó, a tánc és a leszedett kereszt említése a templomos-per vádpontjaira emlékeztet. A másik változat Göcsejből, Babosdöbrétéről való. Eszerint: „...a kolostor-kút körül karácsonykor kísértetek járnak bivalybikák és fejetlen barátok képében...”⁵ Egy másik változat szerint éjfél tájban feljönnek a barátok és fej nélkül táncolnak a kastély helyén.⁶

¹ Például: Pallas Nagy Lexikona. II. kötet. 1893. 629. old. (Barát címszó: „vörös B. a templomos”); Magyar Értelmező Kéziszótár, 1987. 1522–1523. old.; (vörös címszó: „régiesen vörös barát = templomos”); *Jósika Miklós: A két barát* (1900) című történelmi regényében említi például, hogy „vörös barát néven léteznek hazánkban templomosok” (114. old.); *Krúdy Gyula: A templárius című regényében* (1960) szinonim használja a templomos és vörös barát kifejezéseket (pl. 137. old.)

² Adatközlő: Havelka József, Pilisszentkereszt, Saját gyűjtés, 2001.

³ *Petánovics Katalin: Az elfeledett örökség. Vállus summásfalu népköltészete.* Bp., 1991. 115. old.

⁴ *Berze Nagy Ilona: Dunaföldvár mondái.*, 1. old., Dunaföldvár (Fehér megye), 1925., MTA Néprajzi Kutatóintézet, Magyar Történeti Mondaarchívum 11369

⁵ *Gönczi Ferenc: Göcsej s kapcsolatosan Hetés vidékének és népének összevontabb ismertetése.* Kaposvár, 1914. 57. old.

⁶ *Landgraf Ildikó (szerk.): „Beszéli a világ, hogy mi magyarok...” Magyar történeti mondák.* Bp., 1998. 283. old.

A Vág völgyének déli részén fordul még elő a fejetlen barát-kísértet. Vághosszúfalun a közelmúltban gyűjtötték ezt a változatot: „Öregapám úgy éjé tájbo kiment, aggyig a gunyhóba foszott. ... Látto, hogy fehér lovon gyün egy ember, előtte megy két fehér kutya. Mire odaírt elejbe, a kukoricák között eetűnt. De feje nem vót az embernek, csak féllig vót.”⁷ Egy évszázaddal ezelőtt még közismert lehetett itt ez a motívum. Vágvecsén ekkor úgy tudták, hogy „Hosszúfalun régente szokás volt, hogy a nép böjti esteken eljárt a templomba imádkozni. Egy ilyen alkalomkor a templom közepén lefüggő csillárról egy fejetlen barát lépett le s előre menve megkerülte az oltárt és a csillár alatt ismét eltűnt. Azóta nem megy a nép a templomba böjti esteken.”⁸

Csehországban van némi történelmi alapja is az élénken élő fejetlen lovag-mondáknak. A rend felszámolása folyamán ugyanis itt állítólag lemészárolták azokat, akik lakásaikat elhagyni vonakodtak.⁹ Így aztán fej nélkül kísértő templomos lovagokról a prágaiak is beszélnek. Ezt örökítette meg Václav Cibula monda-gyűjteményében „A Liliom utcai templárius” címmel:

„Mondják, hogy egyszer a templomosok klostromában az egyik ifjú lovag súlyos bűnt követett el. A krónikások nem jegyezték föl mit tett, a fólíánsok megsárgult lapjain mindössze aannyi olvasható, hogy bűne miatt halálra ítélték, és lefejezték. A történet azonban nem ér itt véget: vagy túlon túl nagyon találtatott a lovag bűne, vagy még élete utolsó percében sem akarta beismerni, hogy vétkezett, s bűnbánat nélkül halt meg. Egy azonban biztos: péntek éjszakánként a templárius máig is megjelenik a volt klostrom közelében a Liliom utcában. Ül hatalmas fehér lován, s a ló idegesen táncol az utca kövezetén, hogy szikrák röpködnek a patája alól. A paripa nyugtalan, rángatja gazdag veretű kantáriját, s tüzet fúj az orrlyukain. Lovasa vállán ott van a templomosok hosszú fehér köpenye, rajta vörös kereszt. Egyenes, büszke tartással ül a lovon, de fej nélkül. Fejét a kezében tartja nyeregkapája mellett...”¹⁰

Luxemburgból van még egy mondaváltozatunk, amelyben a fej nélküli lovast említik, a templomosok Greisch melletti, Griéfchen nevű várával kapcsolatban. A vár megtámadásakor „A griéfcheni kastély egyik szolgája a lovával együtt lezuhant a patakba és kitörte a nyakát. Azóta a szolgál minden éjjel megjelenik. Fejetlenül ül a lován, melyre az aranypatkók fordítva vannak felverve. Mindig azon az úton közeledik, amely a hegyre felfelé vezet, egészen addig a helyig, ahol a kastély állt.”¹¹

Egyébként az elfogott templomosokat a per után rendszerint máglyán égették el, lefejezésükre nem utalnak a történelmi források. Egyedül Mohl Adolf írja – tévesen –, hogy a nagymestert lefejezték.¹² Mohl információja talán egy XVIII. századi fametszetről származik, amely a „Jacques de Molay sírja” címet viseli, és rajta a templomos nagymester fej nélkül fekszik egy barlangban lévő kötömbön, miközben mellette gyilkosa a levágott fejet kezében tartja. E kivételes illusztrációtól eltekintve minden ábrázolás Molay máglyahalálát jeleníti meg.

A kísértetek másik típusa, amikor a templomosok évente egyszer „életre kelnek”, váruk romjaiból felépül, közös mulatozásra jönnek össze, mely után elsiratják rendjüket. Többnyire a föld mélyén pihennek az év többi napján, mégsem sorolhatjuk őket a halhatatlan és visszatérő hősök közé, hiszen funkciójuk más. Itt nem várja őket vissza a nép, csupán tudomásul veszi, hogy a mártírhálált halt templomos lovagok időnként megjelennek, hogy emlékezzenek egykori rendjük virágzására. Ez esetben indifferens vagy szálnalmat ébresztő hősként jelennek meg a mondákbán. A Kárpát-medence német lakta vidékeiről vannak ilyen példák, illetve a mai német nyelvterületről.

A burgenlandi Léka várát említhetjük elsőként. Nagyon sokszor és sok helyütt idézték fel az elmúlt csaknem kétszáz évben a lékai templomosok történetét, amely a német változatokkal rokon, és a legcsekélyebb hasonlatosságot sem mutatja a magyar vörös barát mondákkal.

⁷ Molnár Piroska: Tánccalkalmak és hiedelemmondák Vághosszúfalun. Utánpótlás. 1991. 2. sz. 39. old.

⁸ Szentkereszty Tivadar: Nyitramegyei népmondák. Ethnographia, 1895. 418. old.

⁹ Pesty Frigyes: A templáriusok Magyarországon. Pest, 1861. 63. old.

¹⁰ Cibula, Václav: Prágai regék. Bratislava, 1979. 122. old.

¹¹ Gredt, Nikolaus (gesammelt): Sagenschatz des Luxemburger Landes I. Esch-Alzette, 1963. 540–541. old.

¹² Mohl Adolf: Nyugatmagyarországi mondák és mondafélék. Győr, 1926. 50. old.

Ennek egyik legtömörebben összefoglalt változata Ipolyi Arnoldtól származik: „Vasban a lékai templomosok zárdája csarnokában, hol a rend utolsó vitézei leölettek, öt század óta, még mindig s friss vér foltok láthatók, ha olykor megkisérelték azokat nagy fáradsággal lesíkálni, a következő éjszakán rémletes szélvész kerekedik, a vár megrázkódik, fegyver csörögés és búz nyögés hallatszik; a csarnokokban halovány alakok, fehér lepelbe burkolva, s vérző sebeikre mutatva, járnak fel s alá, s a reggelen a vérfoltok újra még élénkebben láthatók.”¹³

A Vág völgyében fekvő Pöstyénben egy lékaival rokon mondát jegyzett le Mednyánszky Alajos: Pöstyén mellett egy régi templom romjai állnak. Egykor a templomos lovagoké volt. A templom közelében van egy forrás, amelyből a vörös keresztet viselő rendbéliek is ittak. Itt még ma is kísérteni szoktak fenséges óriás alakjaik éjféle órákon és elsiratják dicső törzsüket, amelyet bős galádság döntött le.¹⁴

Németországban, az Észak-Rajna-Vesztfália délnyugati részén fekvő Aachenban őriznek még a lékaihoz motívumaikban hasonló változatokat: „Annak a napnak az éjszakáján, amikor a templomosok mártírhaltak, minden évben éjfélkor három lovag jelenik meg vörös keresztű fehér köpenyben a róluk elnevezett templomos sír fölött, és a helyet siratják, ahol egykori templomuk állt. Amikor az óra egyet üt, csak akkor tűnnek el.”¹⁵

A másik változat szerint a lovagok szintén életre kelnek: „Néha még most is látható a tó fenekén a templom, összes tornyával együtt, és itt évente egyszer egy éjféle órán a lovagok megemlékeznek a rend összeomlásáról. Mikor a harang a tizenkettőt üti, a föld megremegek és egy mennydörgő hang így szól: »Templomosok ébredjétek és gyertek elő!«, – ekkor felemelkednek a lovagok a tó mélyéről, színültig telt serleggel a kezükben, egy csarnok von ívet föléjük, és lakomához készülődnek hosszú asztaluk körül, nagymesterükkel az asztalfőn, és mulatoznak. Erre a többi kísértet is megjelenik, akikkel megküzdenek, majd az ebédlőasztal eltűnik, a tó mélyéről felemelkedik egy templom oltárral és karzattal, és a templomosok imádkozva, párosával, rendezett sorokban bevonulnak a nyitott ajtón keresztül, és alighogy beérnek, a tó felszíne morajlani kezd, az ég beborul és a villámok keresztet vetnek, a templomból kardcsatogás és halálkiáltás hallatszik, egészen addig, míg az óra egyet nem üt, utána újra a tóba süllyed a templom és vele együtt a templomosok csapata is, csak a nagymester emelkedik ki véres köpenyében közülük, a kezében lévő fegyverrel fenyegetőzve így kiált: »Bosszú, bosszú!«”¹⁶ Ez utóbbi változat emlékeztet leginkább a lékai mondára.

A luxemburgi Rollingenben is azt tartják, hogy az ehni templomosok időnként megjelennek, a fentiekhez hasonlóan: „Minden évben egyszer, éjfélkor újra felépül a vár omladékai-ból, és régi fényében tündököl a sziklaormon. A lovagok is életre kelnek és kezeikben zászlókkal és kardokkal lóra pattannak, fönt a levegőben fényes körmenetet tartanak, közben a siratóénekek hallatszik, egészen addig, amíg végül nagy robajjal és lármával újra eltűnnek.”¹⁷

Hazánkban a pilisi mondák mutatnak némi rokonságot a fent leírtakkal. Itt tudni vélnek az egykori kolostorok, templomok romjai alatt megtalált helyiségekről, azok berendezéseiről, és az asztalok mellett ülő élettelen barátokról.¹⁸ Pilisszentkereszten „A gyerekek papot is láttak a romok helyén. Integgett a gyerekeknek, de azok elszaladtak. Az egyik virágvasárnap az iskola lányok virágot mentek szedni, s három papot láttak misézni. ... A pilisszentkeresztiiek úgy tudják, hogy valaki az Ördöglyukon keresztül bejutott az egykori klostrom föld alatti részébe, amely teljesen be volt rendezve, s a barátok is ott ültek az asztalnál, de nem éltek.”¹⁹

Pilisszentkereszten ma is lehet hasonló változatokat hallani: „Valamikor még, amikor úgy vitték az ebédet, nem vót szalonna, se kóbasz, aztán volt egy néni, aztán ahogy jött be a klostromba, látta, mikor a pap misézett ott. Két ministráns meg csengett, és pont delet harangoztak akkor. Azt mondja, hogy rögtön letette az ebédet, mert annyira megijedt, aztán úgy kez-

¹³ Ipolyi Arnold: Magyar Mythologia. Bp., 1987. 363. old.

¹⁴ Mednyánszky Alajos: Regék és mondák. Bp., 1983. 97. old.

¹⁵ Petzoldt, Leander (herausgegeben und erläutert): Historische Sagen II. München, 1977. 115–116. old.

¹⁶ Uo. 116. old.

¹⁷ Gredt, Nikolaus: i. m. 541. old.

¹⁸ Manga János: Magyarországi szlovákok. Népi Kultúra-Népi Társadalom. 1973. 227. old.

¹⁹ Uo. 228. old.

dett remegni. És aztán abbahagyták a harangozást, a delet, aztán azok is elmentek. Vége lett a misének. Ez nagyon régen történt, mer legalább husz éve, hogy meghalt, akivel ez történt.”²⁰

A magyar és német nyelvterületen elterjedt változatok szerint a vörös barátok hajdani várainak, kolostorainak helyén tanyázó *kísértetek ijesztetik vagy bántalmazták* az arra járókat. A főhős többnyire még az úti célját is feladja félelmében, és visszafordul. A számos variáns közül itt csak két jellemző, rövid példát említek. A Vág-völgyi Vágvecsnén a bántalmazó barát-kísértet alakja jelenik meg egy változatban: „A Vág-Vecsnén szokás volt valamikor, hogy a bakter az éjszaka minden óráját énekelve kiáltotta ki. Vagy ötven év óta azonban egy bakter sem meri kikiáltani. Oka pedig ennek az, hogy meghalt ott egy kolduló barát, aki nagyon csalta a szerzetet. Ennek a lelke minden éjjel tizenkét óraker megjelent és pofon ütötte az éneklő baktert. Miután ez minden éjjel ismétlődött, most egy bakter sem meri a tizenkét órát énekelni.”²¹

A gömöri Rimatamásfalván gyűjtött monda szerint a kísértet csupán megijeszti a járókelőt: „B... János tamásfalvi lakos lakodalomból ment haza éjjel 12 óraker, egyszerre csak az úton maga után hall valami suhogó léptekeket. Visszanéz, hát látja, hogy egy ősz hajú ember követi barátruhába öltözve. Megijedt, sietett hazafelé, de minden lépésnél gyengébbnek érezte magát s teljesen kimerülve érte el a házát. Mikor az ajtó kilincsére tette a kezét, az ajtó kitárult s ő beesett és – meghalt.”²²

Németország területéről két példánk van a tárgyalt kísértet-típusra. Aachenban az elsüllyedt templomos rendi templom helyén lévő tórol például „Az beszélik, hogy ha a fiatal lányok a tóban mossák ingeiket, a templomosok lehúzzák őket magukhoz. Valószínűleg innen ered az a aacheni közmondás is, hogy aki nem magához illő férjet választ, olyan, mintha egy templomos lovaghoz (Tempelherr: szó szerint templomos férfi) ment volna, és itt a »tempeln« kifejezés verést jelent (tehát »verő férfit«), mert ahogy sok aacheni állítja: aki éjjel a tó mellett sétál, azt megverik.”²³

Bajorországi mondaváltozatunk, az Iller folyó völgyéből, Dietheimből származik. Az itteni elsüllyedt templomos vár egykori helyén „Még most is látható a mélyedés, ha az öreg hegyről lefelé megyünk. Egy úgynevezett »papgazdaasszony«, ahogy a nép a kísértetet nevezi, a hegyen bolyong, és az arra tévedő emberekkel néha cipelteti magát.”²⁴

A kísértetekon kívül a templomosokat *ördögökkel* és *boszorkányokkal* is kapcsolatba hozza a hagyomány. A per vádpontjai szerint a rend átadta magát az ördög imádatának és szolgálatának.²⁵ Ezeknek a híreszteléseknek lehet a maradványa, hogy Nyugat-Európában több helyütt a mai napig ördög-szövetségesnek vélik a templomosokat. Magyarországon viszont inkább a vörös barátokhoz kötődő helyneveken fordul elő az ördög vagy boszorkány kifejezés, például Pilisszentkereszten az Ördöggluk vagy Ördögbarlang, Kővágóórsön az Ördögszikla, Bak mellett az Ördög Gyurkó vára, vagy Sátoraljaújhelyen a Boszorkánytető. Jellemző motívum, hogy a barátok lakhelyét elátkozottnak tartják.

Németországban már elterjedtebbek a templomosokat az ördöggel kapcsolatba hozó mondák. Gottfried Henßen írja például, hogy „Egyes személyek mellett embercsoportok is összekötésben álltak az ördöggel. Jülich környékén, az Eifel-hegységben, és a túloldalon, a Rajna-vidék határán, illetve Luxemburgban is, általánosan érvényes a templomosokra, hogy ördög-szövetségesnek tartják őket.”²⁶

Észak-Rajna-Vesztfáliában a templomosokhoz Jülich környékén kapcsolódik például a „Bockreiter” (baklovas) képzete, aki az ördög szövetségese. Arrafelé tudnak egy XVIII. századi rablóbandáról, amelynek fő székhelye az aacheni hercegi tanácsban volt. Az ördögtől kapták a képességet, hogy kecskebak alakjában a levegőben száguldottak. Azért gondolják ezt ró-

²⁰ Adatközlő: Papucsek Istvánné, Pilisszentkereszt. Saját gyűjtés, 2001.

²¹ Szentkeresztly Tivadar: i. m. 417. old.

²² Elek Zoltán: Gömörmezei népmondák. Ethnographia, 1896. 4. szám, 382. old.

²³ Petzoldt, Leander: i. m. 116. old.

²⁴ Birlinger, Anton-Buck, M. R. (gesammelt und herausgegeben): Volksthümliches aus Schwaben I. Freiburg im Bresgau, 1861. 234. old.

²⁵ Read, Piers Paul: A templomosok. Bp., 2001. 248. old.

²⁶ Henßen, Gottfried: Rheinische Volksüberlieferung in Sage, Märchen und Schwank. Rheinisches Volkstum/2. Düsseldorf, 1947. 11. old.

luk, mert másként az emberek nem tudnák megmagyarázni az egymástól távol fekvő falvakon való, szinte egyidejű rajtaütéseket.²⁷ Itt az ördöghöz kapcsolódik az egyébként boszorkányokhoz és vámpírokhöz kötődő motívum.

Franciaország német-lakta vidékein, például Lotaringiában, szintén az ördög szövetségeseinek vélik a templomosokat. Egy siercki adatközlőtől származó monda főszereplője egy Arnold nevű templomos lovag, aki kastélyának felépítését nem tudja anyagilag megoldani, ezért az ördöggel szövetkezik. Az ördög segít, de végül magával viszi a lovagot.²⁸

Spanyolországban, Tiermes templomában ma is őriznek egy kis Ámor-szobrot, amely az itteni nép szerint Jézust ábrázolja fekvő helyzetben. Csodálatos erőt tulajdonítanak neki. A hagyomány szerint a közeli várban tartózkodó templomosok egyszer elrabolták a szobrot és sáttánkultuszra használták fel. A tiermesiek szerint a szobor eredetileg egy párnán feküdt, de a campisábalosi templomosok sáttánista szertartásaikon eltávolították a párnát, és egy halálfejet raktak a helyébe. Azt várták, hogy az ördög majd ebből a koponyából szól hozzájuk. Azonban az ég megbosszulta a hitehagyott rendházat: villám csapott bele, és valamennyi gonosz lovag a romok alatt lelte halálát. Másnap reggelre a szobor csodálatos módon visszakerült Tiermes templomába.²⁹

A különféle gonosztetteket elkövető vörös barátok büntetése – kivált Európa nyugati régióiban – gyakran kolostoruk, vagy váruk *elsüllyedése*. Az elsüllyedés motívumát tartalmazó mondaváltozatok a bűn és bűnhődés mondafőcsoporthoz kapcsolják a vizsgált mondakört. Erre nemcsak hazánkból vannak példák, de a német nyelvterületről is (pl. Vesztfália, Bajorország, Észak-Hollandia, Limburg).

Emellett hosszan lehetne sorolni a templomosok elrejtett *kincseihez* és azok kiásási kísérleteihez fűződő mondákat. E történetek terjedéséhez az is hozzájárulhatott, hogy a források Európa bankáraiként emlegetik a templomosokat, akiknek „pénzügyi konzernje” fiókvállalatoikat tartott fenn Írországban, Skóciában, Angliában, Hollandiában, Dániában, Németországban, Olaszországban, Spanyolországban és Portugáliában. Kapcsolataik révén a kezük elért Ausztrián, Csehországon, Magyarországon és Dalmácián át egészen a Közel-Keletig.³⁰

Sosem derült ki, mi lett a templomosok legendásan sok kincsével, de a mondák szerint ma is a rejtékhelyek mélyén lapulnak. A kincsmondákhoz alapot adhattak bizonyos „leletek” is, melyekre építkezés vagy mezei munkák során bukkantak rá. Ilyenek a talált feliratos téglák és kövek, edény- és cserépdarabok, az aranytárgyak, a kocsonyás bor, illetve a különféle pénzek és érmék. Az élménytörténetek legtöbbször utal a vörös barátok által elrejtett kincsekre, és azt sikeresen vagy sikertelenül kiásó emberekre. Ezek a variánsok nem tipikus kincsmondák: nagyon ritkán fordul elő, hogy a kincset őrzi valami, és a kiásáshoz sem kötődnek próbatételi feltételek. Általában csak mellékesen említik az adatközlők a kincset, amelyet véletlenül talált meg valaki (például szántás közben), az ásás körülményeinek elmesélése során pedig – nagyon kevés kivétellel – hozzáfűzik, hogy a próbálkozók nem jártak sikerrel. Ez esetben jellemző, hogy egyszerűen csak feladják a keresést, mert nem találnak semmit.

Az egész Kárpát-medencében elterjedtek ezek a mondák, így e példák felsorolása és elemzése meghaladná a tanulmány kereteit. Nyugat-Európában a leggyakoribb, templomosokhoz kötődő kincsmondák Stájerországban, Sziléziában, Rajna-vidék-Pfalzban, a Nyugat-Eifel hegységben, Észak-Franciaországban, Ó-Kasztília területén és Skóciában ismeretesek. Ezek közül a most Lengyelországhoz tartozó Felső-Sziléziában élnek speciális kincsmondák a templomosok hajdani házaikhoz kötődően. A hagyomány szerint több ilyen kastély alatt alagút húzódik, amelynek végén egy föld alatti tó van. A tóban egy arany kacsa ül arany tojásokon, amelyet már többször próbáltak kiásni, sikertelenül.³¹ Németországi mondák szerint a templomosok váraikba rengeteg kincset hordtak össze, sőt aranyból készült karosszékeik is

²⁷ Uo.

²⁸ Petzoldt, Leander: i.m. 116–117. old.

²⁹ Kirschner, Gottfried: A templomos lovagok kincse. A nyomok Kasztíliaba vezetnek. In: TERRA-X. Az ismeretlen föld. Kincskeresők, lovagok, kihalt népek. (Szerk.: Gottfried Kirchner). Bp., 2000. 22–23. old.

³⁰ Uo. 26. old.

³¹ Kühnau, Richard: Schlesische Sagen III. Leipzig und Berlin, 1913. 588–589. old.

voltak.³² A luxemburgi Rollingenben gyűjtött monda szerint az ehneni templomos lovagok kincsei közül egy-egy szegény völgylakó még pár évtizeddel ezelőtt is talált néha a romok alatt arany karosszékét, aranymarkolatú kardot és hasonlókat.³³

A fenti példák jól érzékeltetik a történeti és hiedelemmondák sokat emlegetett műfaji érintkezését. Bár a felsorolt motívumok és motívumcsoportok a hiedelemtörténetek felé közelítik a templomos-mondát, alapvetően a történeti monda jegyeit viseli magán, hiszen a különböző cselekményű narratívákat az azonos főszereplő fűzi egybe, és a történetek funkciójuk alapján is a történelmi tényekhez közelítenek: alapjuk nemcsak egy valós esemény, hanem a mondák mesélői is történeti tényként, valóságos eseményként fogadják el e történeteket, és úgy hagyományozzák, mint a szűkebb hazájuk történetével kapcsolatos fontos ismereteket.

Edelényi Adél

A sümegi római katolikus temető

Történelme folyamán Sümeg négy pontján temetkeztek. Ez idáig ismert adataink szerint, legkorábban az ún. tizenháromváros nevű városrészben álló, egykor Szent Katalin tiszteletére szentelt, koraközépkori eredetű templom körül volt a város temetkezési helye. A mára nyomtalanul eltűnt temető kiterjedését nem ismerjük. Csak feltételezni lehet, hogy a középkorban alig pár száz lelket számláló Sümegnek temetője sem lehetett túl nagy. Nehezíti ennek tisztázását az is, hogy a török hódoltság ideje alatt a lakosság szinte teljesen kipusztult, az egykori templom is gazdátlan maradt, s amikor 1756–1759 között, Padányi Bíró Márton püspök, a régi, romos templom helyébe a mai Plébániatemplomot felépítette, ennek környéke, azaz a város középkori eredetű temetőjének területe, elhanyagolt állapotban, részben már be volt építve. Erről az egykori temetőről – mostanáig – egyetlen írásos adatot ismerünk 1746-ból, amikor egy latin nyelven felvett vizitációs jegyzőkönyvben azt írják, hogy „Tartózik a templomhoz egy teljességgel romos temető, minden kerítés nélkül. A temető helyén kereszt látható, de Krisztusalak nélkül”. (Püspöki Levéltár. Veszprém. Visitatio Canonica Comitatus Szaladiensis 1746. A 8/5. 16. old.)

Sümeg második temetője a Ferences templom és rendháztól észak-keletre, az egykori városfalon kívül, mára szintén teljesen beépített, Tokaj városrész területén feküdt. Ezen a területen manapság is santonokra bukkannak azok, akik itt házalaphoz, vagy pincéhez szükséges gödröket ásának. A város második temetőjének megnyitása Széchenyi György püspök nevéhez fűződik, aki miután 1649 és 1652 között felépítette a ferencesek templomát és hajlékát, kijelölte az új temetkezési helyet is. Erről az eseményről 1746-ban így emlékezett az „akkor 60 évesnél idősebb Ferenczy Anna úrnő, Szigethi János hátrahagyott özvegye”, aki a történetet apósától, a száz évet megélt, Szigethi Pétertől hallotta: „...A város falain kívül elhelyezkedő temetőt a Nagy-érdemű és boldog emlékezetű veszprémi püspök, Széchenyi György áldotta meg 1650 év körül, amikor a plébániái templom melletti és körüli temető tele volt a pestisben meghaltak holtestével annyira, hogy mikor egy bizonyos gazdag vendég fia meghalt, nem jutott hely a temetésre a köztemetőben, azért először őt temették oda. ...A keresztet ugyanabban a temetőben Telekesy Adorján hitszónok atya szorgalmazására jólelkű hívek kegyes adományaiból emelték 1923-ban.” (Püspöki Levéltár. Veszprém. Protocollum Eppale 1746. Tom. 2. 285. old. – A 39 b/2.) Mára a kőkereszt elpusztult, a temető helyén lakóházak sorakoznak.

Sümeg harmadik, ma is használt temetője a településtől délkeletre, nagy területen elterülő, igen értékes sírjelekkel, a 84-es műút és a Tapolcára vezető országút által közrezárt háromszögben fekszik. Megnyitásának pontos évét nem ismerjük, bár bizonyos, hogy ez Padányi Bíró Márton (1696–1762) veszprémi püspök nevéhez köthető. 1778-ban Bíró püspök halálát követően ugyanis, egy vizitációs jegyzőkönyvben azt olvassuk, hogy „A halottak temetésére van alkalmas, megáldott hely – a lakott területen kívül”. (Püspöki Levéltár. Veszprém. Visitatio Canonica Archidia. Szaladiensis 1778 A 8/14. 93. old.) A temető legrégebbi része a temetőká-

³² Zaunert, Paul (hrgs.): Deutscher Sagenschatz. Rheinland Sagen I. Jena, 1924. 269–270. old.

³³ Gredt, Nikolaus: i.m. 541. old.

polnáig terjedő északkeleti rész. Itt áll a temető legrégebb emléke, az 1871-ben állított kőkereszt, amely megjelenik Sümeg legkorábbról való, 1782-ben készített hadmérnöki térképen is. A legrégebbi síremlék – az 1998-ban felszámolt (!), s a sümegi Városvédő Egyesület által a ravatalozó mellé újra felállított, s így megmentett – Entz Ferenc Zala megyei főorvosé, aki harminckét éves korában, az akkor dühögő pestisjárvány áldozataként, 1806. január 6-án hunyt el. A XIX. század első évtizedeiben már kizárólag ide temettek. Az 1810-es években Libay Lajos által készített sümegi látképen, amely éppen a temető irányából örökíti meg a várost, már több sírjel látható ezen a területen, ahová 1816-ban megépült a késő barokk stílusú kápolna is. A temető délnyugat felé történt bővítését az 1823-ban Franz Witman „sömester” német nyelvű felirattal ellátott kőkeresztje jelzi, amely 1995-ben, szintén a ravatalozó mellé lett átköltöztetve. Sümeg 1854-ben készült második katonai térképén már pontosan fel lett tüntetve a temető is, ahová az akkor még a város határát jelentő Petőfi és Balogh Alajos utcák találkozásától egy gyalogút vezetett. Az 1885-ben kiadott harmadik katonai térképen, már a kórház területén egykoron átvezető kálvária-sor is megjelenik. A temető legrégebbi ábrázolása Halász István kiadásában, 1872-ben kiadott „Kisfaludy Sándor Emléknap”-on jelenik meg, ahol a temetőt a költő emlékművétől nézve, a kápolna irányában örökítette meg a művész. Ezen a színezett metszeten több, máig megőrzött síremlék azonosítható. A temető újabb, délkeleti irányban való bővítésére 1911-ben került sor, amikor ide helyezték át azt az impozáns méretű kőkeresztet, amely 1818-ban Ábrahám Katalin adományából, a keszthelyi Zitterbarth által készítettett, és eredetileg a plébánia templom előtt állott. Szintén ezekben az években alkotta meg Pentz sümegi kőfaragó azt a kálváriacsoportot, amely a kápolna mögötti oldalbejáró mellé került. Az ettől délkeletre eső, a kápolna mögötti részben a második világháború éveiben kezdtek temetkezni. A kápolna mögötti temetőrésznek korabeli állapotát örökíti meg Györgyfy György (1896–1981) festménye, amely a sümegi Polgármesteri Hivatal tulajdonában van. A modern, a temető hangulatától idegen ravatalozót az 1960-as évek végén emelték. 1968-ban a Tihanyból eltávolított kálváriacsoportot állították fel Sümegen. A bronzból öntött remekművet az erdélyi származású, Ditrói Siklódi Lőrinc (1876–1945) szobrászművész készítette, míg a temető északi útvonala mentén felállított kálváriastációk sora Simon Béla (1923–1976) helybéli kőfaragó-szobrász munkája. A temető északnyugati sarkában leválasztott protestáns temetőt az 1840-es évek végén, Kecskeméthy Albert akkori főbíró közbenjárásának köszönhetően nyitották meg.

Az 1800-as évek első feléből fennmaradt sírjelek – formai szempontból – négy csoportra oszthatók. Talán a legszebben, az ún. *hegedű-alakban*, copf stílusjegyeket mutató sírkövek, amelyek készítője a neves keszthelyi kőfaragó, Zitterbarth József volt. Jelenleg hat ilyen sírkő található a temetőben. Legrégebb egy bizonyos Catharinae sírjele 1809-ből, őt követi Magdalena Nosek (+1821) Kisbarnaki Farkas László (+1825 k.), Szüts Éva (+1843), Ramasetter Leopold (+1844) és neje, született Krausz Erzsébet (+1846) síremléke. A másik csoport a nagyméretű *kereszttel koronázott*, alkalmakként korpusszal díszített sírjelek. A legrégebbi a már említett Entz Ferenc megyei főorvosé (+1806). A harmadik csoportot az ún. *hasáb alakú* kövek alkotják. Legrégebbi emlékünk a „köztünk tisztességet nyert” Babos György (+1820), kronosztikonnal írt sírjele, a klasszicista modorban művészen kidolgozott Holzheim Theresia (+1830) emléke, Zacharias Pummer, máltai keresztel koronázott sírjele (+1830 után), az 1806-ban elhunyt nemes Mikola Mihály, akinek síremlékét csak felesége Pest Éva halála után, 1839-ben emelték. Ebbe a csoportba tartozik Funt Mihály (+1849), Nikola Ádám (+1854) stb. sírköve is. A negyedik csoport, az ún. *vállas sírkövek*, amelynek legkorábbi példánya egykor Szegedy Róza (+1832) sírján állott, s mely emlék 1903-tól Kisfaludy Mór (1814–1893), az 1848/49. évi szabadságharcban jeles szerepet vállalt dandártábornok, illetve családja emlékét őrzi. Ide sorolható még Horváth Pál (+1834) „sümegegyház kerületi esperes és csehi plébános” sírja, továbbá Mójzer György (+1842), Mójzer Imre (+1843), Joos Ferenc és Vlasits Juliánna (+1845) közös síremléke. Érdekes, hogy ezt a síremlék-formát még húsz év múlva is használták. Ezt igazolja az 1866-ban elhunyt Dabronyi Cseh József sírjele.

A XIX. század második felétől kezdődően egyre inkább elterjedt a romantikus jeleket mutató síremlékek állítása, amely egyben a műfaj eliparosodását is jelenti. Egyre jelentősebb a távolabbi műhelyekből, Pápáról, Győrből, Budapestről stb. megrendelt emlékek száma, s a helyi kőfaragók munkái is egyre inkább az országosan terjedő modellekhez igazodnak. Kivétel az alig három éves korában, 1853-ban elhunyt Lukonich Ferenc vörös mészkből faragott,

gótizáló díszítőelemeket mutató síremléke, a hasonló anyagból készített Skotty-Meyer sírkert öt sírjele, amelyek az 1860-as években a győri Birkmayer műhelyéből valók. Az újabb divat szerint készítették legimpozánsabb példáját jelenti Kisfaludy Sándor (1772–1844) emléke, amelyet a budapesti Gerenday-műhelyben gyártottak 1872-ben, a grazi Kocianic által készített Mayer Josephine (†1872) szürke obeliszkje, illetve az 1878 után felállított három Ramasetter sír: Ramasetter Vince (1806–1878), neje Kompanik Zsófia (1821–1876), és a még gyerekkorban elhunyt egyetlen fiuk, Ramasetter Károly (1837–1843) szürke gránitból faragott, nagyméretű obeliszkje.

A XX. század első évtizedeiben az obeliszk formájú sírjelek a legelterjedtebbek. Fekete gránitból készítette Krausz pápai kőfaragó Bogyay Kálmán (1832–1913) földbirtokos, 1848/49-es honvédhadnagy, és az Eitner-család sírjelét, akárcsak a Mójzer Józsefét (1833–1917) és dr. Lukonich Gáborét (1853–1922). Hasonló formát mutat Szüts Pál (1822–1876) kir. körjegyző, honvédszázados és Takács János (1811–1887) orvostudor szürke gránitból faragott sírjelei, míg Cseh László (†1893) Sümeg utolsó táblabírájának, és dr. Kellemen Károly (1859–1918) iskolaigazgató, valamint családjának fehér mészkőből készítették hasonló sírköveket.

A XIX. század második felében, illetve a századforduló utáni évtizedek emlékei közül külön ki kell emelni a Ramasetter Vince sümegi szobrát készítő Istók János szobrászművész által 1903-ban készített Szegedy Róza magas művészi szinten mintázott bronz emléklapját, illetve a Lujster-család sírja felé, fehér márványból mintázott érzéki nőalakját, amely a sümegi temető legjelesebb emlékei közé tartozik. E síremlékek mellett a Darnay-család mauzóleuma első-sorban impozáns méreteivel hat a szemlélőre, míg az 1920-as évek végén, fekete gránitból emelt Hetey-, és Hidasi-családok jelentős anyagi ráfordítással, klasszicizáló jelleggel emelt emlékei, az eddig felvázolt, többé-kevésbé sajátos jegyeket mutató síremlékállítás gyakorlatának a végét jelentik. Ami ezután következik betonból-műkőből, ritkábban természetes anyagokból emelt, jobbra karakter nélküli emlékek sorába tartoznak.

A legrégebb síremlékek és keresztek többsége Keszthely környéki homokkőből készült, s a keszthelyi temető mellett ez a keszthelyi kőfaragás a XIX. század első feléből való emlékeink legjelentékenyebb együttese, ahol a típus és stílusfejlődés folyamatosan nyomon követhető, állapítja meg Lővei Pál műemlékvédelmi szakember egy 1898-ban készített tanulmányában.

A sümegi temetőben az 1950-es évekig dolgozó mesterek közül többeknek nevét sikerült azonosítani. A győri Birkmayer János, illetve örökösétől 1836. és 1927. között ismertek sírkövek; Egerszegről Sipos (1915 k.); Keszthelyről Zitterbarth József (1819–1846), Harnásch F. (1885), Kutasi István (1904–1922); Páparól Fellner J. (1879–1891) és Krausz (1936); Reziből Tános Gyula (1888); Budapestről Gerenday Antal és fia (1893); Grazból Kocianic (1872); míg Sümegről Pentz Mihály (1882–1913) és fia, Pentz U. (1915–1929); Kovács József (1928–1941), valamint az 1623 és 1675 között élt Simon Béla munkáit sikerült azonosítani.

Miklósi-Sikes Csaba

Sorskérdések Holló László festészetében¹

Holló László művészete egyedi jelenség a magyar festészet történetében. Végvári Lajos művészettörténész 1990-ben megjelent monográfiája végén azt írja, hogy a festő valódi értékeit egyelőre nem észlelik, s Hollót a kései utókornak kell felfedeznie. Érzékeltetni kell továbbá azokat a különleges szálakat, amelyek őt az egyetemes európai művészethez kötik, megértve Holló kategórián kívüliségét is, ami az „egyszerre romantikus, expresszionista, realista és valóságfeletti”² meghatározásban fogalmazható meg.

Holló László művészetének alakulása jól példázza a magyar alkotói sorsot, a Debrecenben élő művésznek gyakran kijutó számkivetettséget, ami nem elsősorban a mellőzésben nyilvánult meg – hiszen idősebb korára szinte minden lehetséges elismerést megkapott. Kisebb-nagyobb hiátusokkal az 1923-as, Belvedere-ben való bemutatkozástól kezdve az Ernst Múzeumig és Műcsarnokig, ahol többször is kiállított, az ország legjelesebb galériáiban találkozott a közönség műveivel, s többször is reprezentálta a magyar képzőművészetet úgy Kelet-, mint Nyugat-Európában, eljutva Brüsszelbe, Párizsba és Londonba is. A számkivetettséget inkább alkotói énjében élte meg. Napi megélhetési problémákkal küszködve, más tényezők mellett a város és a művésztszerek, a műpártolók oda nem figyeléséből vont le olyan következtetéseket, hogy miközben a legmagasabb rendű festői minőség elérését tűzte ki célul, több időszakában is az alkotás céltalanságán, a művészettel való felhagyáson töprengett.

De példázza azokat a sorskérdéseket is, melyek a nemzeti és személyes kötődések, kötelezettségek nyomán rajzolhatók meg. Holló László életművének már számos publikáció állított értékelő emléket,³ terjedelmi korlátok miatt is lehetetlen most teljes művészi portré készítése, így alább – néhány példával illusztrált – az életműben nyomon követhető nemzeti és szemé-

¹ Ezzel az írással a 115 évvel ezelőtt, 1887. március 6-án Kiskunfélegyházán született és a 25 éve, 1976. augusztus 14-én Debrecenben elhunyt Holló László festőművészre, Kossuth-díjas Érdemes és Kiváló Művészre emlékezünk. A szerző e kettős évfordulóra fejezte be „Szent Antal megkísértése” címmel Holló László monografikus hitelességű életregényét, ami a Csokonai Kiadó gondozásában jelent meg.

² Végvári Lajos: Holló László. Debrecen, KLTE, 1990. 97. old.

³ E sorban idézhető Koczogh Ákos kismonográfiája (Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata, Bp., 1962), az ugyancsak Koczogh által írt, a hajdú-bihari, a debreceni, a kiskunfélegyházi tanácsok és a Kossuth-egyetem néprajzi tanszékének közreműködésével kiadott, nagyalakú, számos reprodukciót tartalmazó album (Debrecen, 1987), Tóth Ervin (Debrecen Megyei Jogú Város Tanácsa, Debrecen 1965) és Végvári Lajos (Kossuth Lajos Tudományegyetem, Debrecen 1990) monográfiája, Tóth Ervin Holló grafikáiról és akvarelljeiről írott nagyobb tanulmánya, mely album formájában is megjelent (Alföldi Nyomda, Debrecen, 1969), a Bényei József által szerkesztett és előszóval ellátott, Holló László

lyes sorskérdéseiről a mítoszteremtés és az alkotói én tükrében kívánok rövid vázlatot adni, melyből nem hagyhatók ki a festészeti problémákra utaló megjegyzések sem.

Holló László többször is nyilatkozta – úgy az írott sajtónak, mint a rádióknak –, illetve ismerősöknek és barátoknak mondta el a következőket: „Művészi elveimet és magatartásomat mindig az vezérelte: a mű az emberről szóljon az embernek. Arról az emberről, aki küzd, harcol, örül, történelmet csinál, alakít. És az ember környezetéről, melyet naponta formál. Úgy érzem, magyarul festek, és mégis megértik mások is, s lehetek nemzetközi. Mint ahogy Sibelius a zenében, úgy ragaszkodom én a festészetben a néphez. De a mában élve, azzal azonosulva tettem és tehetem mindezt.”⁴

A mában élve és azonosulva a néppel tulajdonképpen modern mítoszákat teremtette meg a festészetben a magyar ember kitartásának, szenvedéseiben is megőrzött lelki nemességének, példaként állítva elének parasztsorsokat. Az 1942-ben festett *Tisza néni* című olajképén egy botjára támaszkodó fehér kontyos öregasszonyt egyfajta „paraszti fejedelemasszonnyá”⁵ nemesített. Az 1931-ben készült kisméretű *Angelus*-ában a földműves ember helyét jelölte ki „a nemzedékeken át öröklött paraszti élet- és munkarend mélységes nyugalma pillanatában”⁶, mintegy szakrális helyzetet teremtve: az áhítatba merült parasztember mitikus dimenziókba nő, s a földtestvérek sorsát szentséges magasságokba emeli. Ez az „angyal” önmagát őrizve véd égi országokat is, a kitartás hírnöke ő.

Szimbolikus a kép, expresszionista karakterrel megfogalmazva. A kontrasztos színhasználat, a faktúra kiemelt szerepe a formaképzésben vagy a dinamikus tömegalakítás és a groteszk felé mutató formatorzítás, a szuggesztív festőmodorban megnyilatkozó drámai művészi alak⁷ már az 1920-as évek végére kialakultnak tekinthető Holló László művészetében. *Naplóját*⁸ 1929-ben kezdte el írni, s ebben szól arról is, hogy felkészültnek érzi magát művészi programjának megvalósításához. Ez pedig nem volt más, mint a lehető legközelebb kerülni a tökéletességhez. „Alkotni nagyot csak könnyen lehet, de nem hamar. Az út hosszú, míg elérkezel magadhoz. Rembrandt megöregedett, míg végre magára talált” – írta, s nem véletlenül. Rembrandt példakép volt, példasors.

A mítoszteremtés már működött – pontosabban: a már meglévő mítoszok újragondolásával szerzett Holló megfelelő muníciót ahhoz, hogy a huszadik századi magyarság sorsát is a mítosz költészetének magasságába emelje úgy, hogy közben véleményt is mondjon –, s ebből a bibliai, illetve az európai mitológiából dolgozott fel motívumokat. *Menekülés Egyiptomba, Szent család, Bűnbánó Magdolna, Zsuzsanna és a vének, Sámson és Delila, Danae, Olympia, Bacchanalia...*, de foglalkozott már a magyar mitológiával is Holló: a többször feldolgozott *Fehér ló áldozása* motívumnak maradandó remekei születtek az 1920-as évek végén, az 1929-es *Kérészszedők*-ben pedig a három Párkával is azonosítható, három tiszadadi asszony, illetve lány a szépség problémáját is felveti. A nyomortól lázítóan csúnya hölgyek a nap minden örömet élvezik.

A szépségtől való eltaszítotttságot Holló több akt tanulmányában, illetve „fürdőző” képén érzékeltette, s reflexió volt ez arra, hogy átértékelődjön világlátása. A szépség helyett már a

³ életművét feldolgozó forrásgyűjtemény (Ethnica Kiadó, Debrecen, 1986), a Holló László Emlékmúzeum állandó kiállításához készített vezető (Déri Múzeum, Debrecen, 1986), a Holló által illusztrált Szállj el, fecske madár című balladagyűjtemény (Debrecen, 1977) és a születésének százötödik évfordulójára megjelent, visszaemlékezéseket is tartalmazó, Holló László a művész és az ember című album (Ethnica Kiadó, Debrecen–Kiskunfélegyháza, 1997). De számosan sorolható a többi cikk is olyan folyóiratokból, mint a Művészet, az Alföld, a Forrás és a Kortárs, a Múzeumi Kurír, továbbá a katalógusok és különlenyomatok gazdagítják az összeállítást.

⁴ Holló Lászlót mások mellett idézi: Sz. Kürti Katalin: Holló László és a nemzeti festészet. In: Forrás, 1987/2. 94. old.

⁵ *Bíró Katalin* (szerk.): Vezető a Holló László Emlékmúzeum állandó kiállításához. Debrecen, 1986. 50. old.

⁶ Im.: 43. old.

⁷ Vö. Im.: 34. old.

⁸ Holló László 1929-ben elkezdett naplójeljegyzései mindaddig nincsenek publikálva. Részleteket közöl: *Koczogh Ákos*: Holló László. Debrecen, 1987., valamint a regényfikciós feldolgozásban az 1930-ra egyre ritkuló bejegyzések olvashatók: *Vitéz Ferenc*: Im.

sebeket, a hiányt kereste, az eredeti kapcsolatot az igazsággal, arra a Rodin-élesztette gondolatra is rímelve, hogy a művészetben minden szép, ami igaz. Az ekkori Holló-festményeken ábrázolt alakok „csúnyasága” nem más, mint az igazság szépsége. S ennek az alapelvnek a jegyében születtek Magdolnás képei és önarcképei is.

A fenti probléma jóval távolabb mutat, de egy évtized múlva megsokasodtak a magyar sorskérdések dilemmáiról szóló képek is, nem a szépség, hanem az igazság keresésének irányába haladva. A Szent István-év apropót kínált a művész számára a korábbi kísérletek folytatására és újragondolására. Megrázó kép *A Szent Korona felajánlása* című, melyen Szent István és Koppány viszonyának érzékeltetése az örök, mának szóló üzenet.

A történelmi témákkal Holló már 1927-ben elkezdett foglalkozni. A *Koppány leverése* című kép (illetve sorozat) történelmi érdeklődésének egyik vezérmotívuma. Koppány és István szinte egyenrangú ellenfelei egymásnak, mindketten hősi karakterrel rendelkeznek. De ellentétük már egyfajta erkölcsi dilemmaként jelentkezik: István valóban történelmi nagyságúvá emelkedik, mégis magányos hős marad, az etikus magatartás terhével is megrakottan. A Szent István által létrehozott magyar állam nem jött volna létre idegen segítség nélkül, s ezzel azt is üzeni, hogy mindig szét kell néznünk a világban. Tanulni kell és átadni. Mert nincsen győztes, csak életben maradás van.

A mitologikus és biblikus képek a húszas évek elejétől végigkísérték művészetét, a történelmi léggörrel évtizednyi kihagyás után a Szent István évben kezdett foglalkozni erőteljesen Holló, s a téma hívása öregkoráig tartott. Ám nem egyszerű múltba menekülés volt ez a háborús fenyegetettség elől, hanem a fiatal magyar állam függetlenségét megteremtő és megvédő király vált jelképpé alkotásában. Felfogása szerint Koppány bukása tragikus és szükségszerű, István pedig legalább annyira győztes uralkodó, mint fájdalmat érző, mert nemcsak vérrokonát, de önmagát is le kellett győzni. Azzal a mondatával, hogy „én vagyok Koppány és én vagyok István is”, valamint képeivel szintén utalt arra az alapvető felismerésre, hogy nincsenek győztesek, csak életben maradás van. De büntudat és önmarcangolás is van, ami ezer éven át tartó lelki örökség.

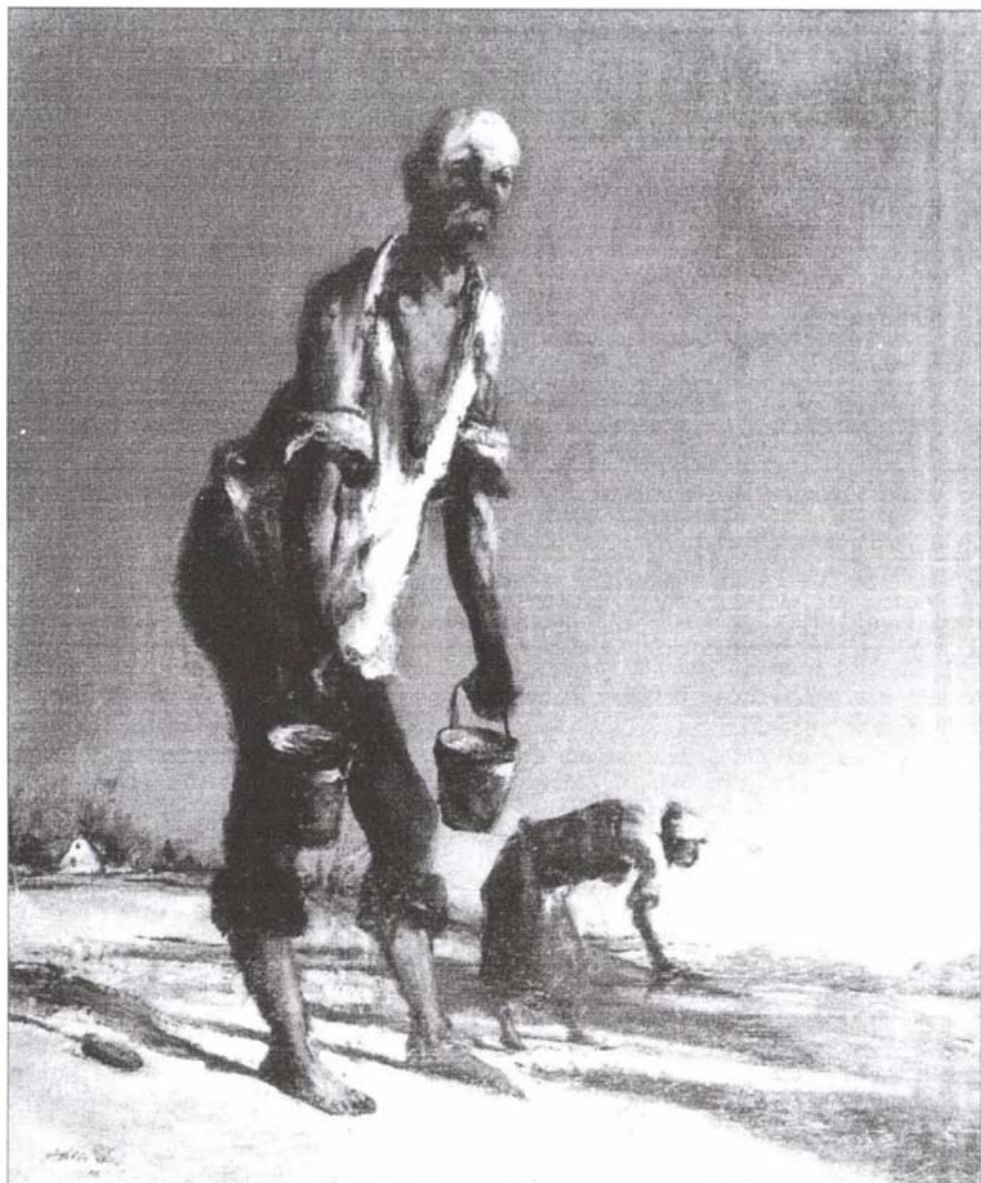
Holló tehát saját mitológiájában nem a győzelmet tekintette a legfontosabb értékelvnek, hanem az életben maradás képességét. Erre utalnak más alkotások mellett önarcképei is. Megfelelő, pontos dokumentáció híján⁹ csak a nyilvántartott képek alapján következtethetünk arra, hogy önarcképeiben szintén ezt a sorsproblémát kívánta megfogalmazni. Az életben maradás kihívását és az erre való képességet. Az önarcképek az önismereti folyamat fontos állomásai, de tulajdonképpen belső képet igyekezett festi számos más alkotásával is. Valószínűs értékű a *Szent Antal megkísértése*, a „mennyi ördöggel kell szembenézni” felismerés jegyében. Szükségünk van szembenézni a csábítással, hogy megtudjuk, kik vagyunk, mennyi bennünk az erő.

Holló László az erőkeresés mítoszát festette. Motívumsora és – kölcsönös megszabottságban – lírai expresszionista stílusa az erőfelmutatás jegyében értelmezhető. Egész életében és művészetében minden az erőtlenség ellen szólt. Európai öröksége, a müncheni és párizsi iskolák, Rembrandt, el Greco, Leonardo, magyar mesterei, akik és amelyek közül kiemelt jelentőségű volt Hollósy Simon és a művészi életminőséget is példázó zenei elődök-társak, Beethoven, Sibelius és Bartók, akik végig kísérték a kiteljesedés útján. Mindvégig jellemző maradt a dráma, a feszültség, s akár portrét vagy csendéletet, akár mitologikus vagy történelmi, akár paraszti jelképet festett, mindig a megfelelő témában beszélt ember, föld, ég színeibe zárt feszültségéről.¹⁰

Holló paraszti életképei, aktjai, tájképei és csendéletei, Tisza-parti jelenetei, portréi, önarcképei, de grafikai, akvarelljei, tanulmányai, freskótervei, a tematikus és motívikus vonzódásokat illetően szintén a legfontosabbak közé sorolt biblikus, mitologikus és történelmi festményei egyaránt bizonyítják a művész állandó és folyamatos fejlődését, s utóbbi tárgycsoportban is felfedezhető, mennyi kapcsolat fűzte az európai festészet természetükből fakadóan expresszív vonalú, szuggesztív erejű látomásaihoz ugyanúgy, mint a magyar szellemi, lelki és

⁹ Holló Lászlónak mintegy kétszáz festett önarcképet tartják nyilván, de számos alkotása ismeretlen gyűjtőknél van, több művét dokumentáció nélkül elajándékozta, és meghatározhatatlan azoknak a rajzoknak autportré-tanulmányoknak a száma, melyektől baráti gesztusként vagy az önfenntartáshoz szükséges „áruccsereként” vált meg.

¹⁰ Vö.: *Koczogh*: Im: 35. old.

H. Csongrádi Márta felvételei

festői hagyományokhoz. Nem egyszer idézett, Sibeliusra utaló feljegyzése nyomán – „Romantikus vagyok, mert a természet minden megnyilatkozását szívembe zárom és muzsikává formálom. Modern vagyok, mert célkitűzésemben a haladás fontos szerepet játszik. Újító vagyok, mert magam szabom meg utam irányát, és kifejező eszközeim egyéniek. Konzervatív vagyok, mert ragaszkodom a zene lényegesebb céljához, a széphez” – szintén a legösszetettebb világú magyar festőművészek között tarthatjuk számon Holló Lászlót.

Pedig sokszor igyekeztek skatulyázni művészetét, alföldi festőnek kiáltva ki őt,¹¹ hiába jelentette ki maga Holló is, hogy „nem vagyok alföldi festő, csak a vér az”. A legbensőbb mó-

¹¹ Az 1968-ban Paris-Montreuil-ben rendezett „Öt magyar alföldi festő” című kiállításon Holló László Baranyó Sándorral, Bényi Lászlóval, Berényi Ferencsel és Félégyházi Lászlóval együtt szerepelt.

don élte meg a mindennapos létküzdelmeket úgy egyéni, mint közösségi szinten. A látványt látomássá formáló festészetében az a napról napra megújuló dráma jelent meg, ami figyelemzetetett az alföldi szegénység keserves sorsára. Bár festői mozgalmassága, élénk merészsége, heves nagyvonalúsága nem alakulhatott volna ki a francia iskolázottság nélkül, stílusa elsősorban élményanyagától vált egyénivé. A létküzdelmek nyomán fakadó megrendültségtől és őszinte együttérzéstől, humanista erkölcsű művészetet hozott létre, megtalálva az érzelmi szenzibilitás, a romantikus kedély és az igazságérzet formai megfelelőit koloritban és kompozíciós dinamikában egyaránt.¹²

Ugyanakkor az indulatok magába fojtásában kereshető a belül izzó nyugtalanság, a belső viharok okozta feszültség expresszív képeken való megnyilvánulásának¹³ festőszándékú gyökere. A belső feszültségek és indulatok eruptív felfogásmódja eredhet a fiatalkori s időről-időre mindig megjelenő magányosságából. Mindezt erősítette az alkotás vajúdo kínjainak naponkénti újraélése, azt kívánva teljesíteni a képzőművészetben, amit a zenében Bartók és Kodály, a lírában Ady Endre: európaivá emelni a magyarságot, összekötni a keleti kultúrákból táplálkozó „veréshez szokott fajtát” az egyetemességgel.¹⁴

Holló magyarsága, a sorskérdések kulcsa nemcsak festményei témakörében jelenik meg, a történelmi képek mellett megalkotva a magyar paraszt mitikus erejű világát is. A múltat és jelent átélő-láttató tragikus életérzés csomósodik színben és indulatban festményeiben,¹⁵ a belső vívódásokat pedig önarcképei érzékeltetik megrázó erővel.

Vitéz Ferenc

Holló László 1887. március 6-án született Kiskunfélegyházán, itt érettségizett 1904-ben, majd beiratkozott a fővárosi Mintarajziskolába, ahol 1909 júniusában kapott rajztanári oklevelet. A félegyházi ösztöndíjnak köszönhetően négy évet töltött Münchenben (Hollósy Simonnál), Párizsban, néhány hónapot Itáliában és Spanyolországban – 1912-ben Párizsban az Union Internationale de Beaux Arts et des Lettres tagja lett. 1914-ben Debrecenbe érkezett, itt feleségül vette Hrabéczy Annát.

Első önálló kiállítását 1923-ban rendezte meg Budapesten, a Belvedere-ben, amit az Ernst Múzeumban követtek önálló tárlatai; 1927–1942 között többször szerepelt Debrecenben és a Déri Múzeumban az Ady Társaság kiállításain. A Szinyei-díjat 1941-ben kapta meg, beválasztották a KUT tagjai közé, 1946-ban köztársasági elnöki életjáradékot kapott, rendszeresen szerepelt a Déri Múzeum csoportos kiállításain, 1948-ban Londonban, a magyar képzőművészek tárlatán vett részt. Munkácsy-díjat kapott 1956-ban, ugyanebben az évben halt meg felesége, ezt követően hazai és nemzetközi (Brüsszel: világkiállítás, Antwerpen, Párizs, Varsó, Drezda, Moszkva) önálló és csoportos tárlatokon mutatkozott be. A Múcsarnokban rendezett gyűjteményes kiállítását követően 1961-ben Kossuth-díjjal tüntették ki; ugyanebben az évben vette feleségül Maksa Olgát. Az ezt követő években országos gyűjteményes kiállításokon szerepelt, első díjat kapott Debrecen 600 éves fennállásának jubileumi pályázatán. Vándorkiállítások és gyűjteményes tárlatok követték az 1964-ben megkapott Érdemes Művészi elismerést, nyolcvanadik születésnapján a Munka Érdemrend arany fokozatával tüntették ki. A Francia Képzőművészeti Szövetség által rendezett „Öt magyar alföldi festő” kiállításon szerepelt Paris-Montreuil-ben 1968-ban. Egy év múlva állandó kiállítása nyílt meg Kiskunfélegyházán, a Kiskun Múzeumnak ajándékozott festményeiből és rajzaiból. Kiváló Művész kitüntetést kapott 1971-ben, Kiskunfélegyháza díszpolgárává választották 1974-ben. Ugyanebben az évben feleségével közösen adományozott kétszáz festményt és öt freskót Debrecen városának – az anyagból 1975-ben rendeztek életmű kiállítását, s Holló Debrecen díszpolgára lett. Debrecenben halt meg 1976. augusztus 14-én.

¹² Vö.: Pogány Ö. Gábor: Öt magyar alföldi festő – katalógus előszó. Paris-Montreuil, Galeria Municipale M. T. Drouet, 1968.

¹³ Vö.: Bényei József: Holló László titkai. In: Bényei (szerk.): Holló László életműve. Ethnica Kiadás, Debrecen, 1993. 7. old.

¹⁴ Uo.

¹⁵ Holló grafikáival és akvarelljeivel a jelen tanulmány keretei között nem foglalkoztam, bár az egyenértékű festői életművével. A grafikák és akvarellek sora szervesen illeszkedik festészetéhez, az eszközhasználat s a belőle adódó, láttatásbeli eltérések figyelembe vételével ugyanaz az intenzív totalitás, művészi és emberi teljesség jellemzi, mint piktúráját.

Töltési Imre 85. születésnapjára

Azt az embert köszöntjük itt és most, akinek neve és munkássága összefonódott a honismereti mozgalommal. Azt az embert, aki a nehéz időkben is létre tudta hozni az évszázadok nemzeti önvédelmi reflexeiben gyökerező honismerettel foglalkozó emberek számára a tevékenységükhöz szükséges politikai háttérrel. Aki hadrafogta a történelem, a néprajz, a nyelvtudomány, a népzene-kutatás és a magyarságtudomány számos kiváló szakemberét, akik tudományuk művelését a honismereti mozgalom keretei között összekapcsolhatták a magyarság sorsa iránti felelősségükkel. Hozzávetőlegesen négy évtizede támadt fel és állt csatasorba az országban az a misszionáriusi elhivatottságú, a nemzet élni akarását kifejező *szekértábor*, amely egészséges patrióta ösztönével, vonzó haza- és szülőföld szeretetével, *Töltési Imre* szervezésében, a honismereti mozgalom keretei között kialakította a magyarság önmegvalósításának egyik leghatékonyabban működő szervezetét. Ezt a századok óta érlelődő mozgalmat a hon bensőséges megismeréséért dolgozó munkásai arra készítették, hogy még a „fű alatt is” dolgozzék a nemzet történelméért és annak igazáért.

Amikor a kaposvári levéltár méteres falai között a második világháború után újra megindult az élet, az intézmény kezdetektől fogva arra törekedett, hogy térségét az ország egyik rangos honismereti bázisárává fejlessze. E munka közben kereste fel személyemet a Hazafias Néprfront Országos Központjából *Töltési Imre*, hogy tanácskozzunk a mozgalom jövő-

Az adonyi Somogyi Imre emlékháznál (*Halász Péter, Székely György, Morvay Péter, Töltési Imre, Timaffy László*)

jéről és izmosodásának feltételeiről. Tevékenységünk ettől kezdve kapcsolódott össze, s folyamatosan mind többen álltak a mozgalom mellé, nemzet tudatos munkája hasznára és a haza üdvére. *Illyés Gyula* szépen fogalmazta meg a munka lényegét, a „*haza magasba emelésének*” programját látta benne, amit a nemzet nagy színésze, Sinkovits Imre, halála után a médiák segítségével *programmá is tett és magasba is emelt.*

Miután 1985-ben, Töltési Imre felkérésére, a Honismereti Bizottság elnöke lettem, a hamupipóke sorsú mozgalmat lassan tudományos kutatási tevékenységgé alakítottuk. A honismereti munkások tehetséges és elkötelezett gárdájával honismereti adattárakat hoztunk létre, életrajzokról szóló tanulmányokat írtunk és szerkesztettünk, számtalan megyei és regionális honismereti folyóiratot bocsátottunk újtárra az egész országban. Töltési Imrével és a honismeret sok jeles személyiségével, pártfogójával védjük és növeltük a mozgalmat, melyet utóbb – javaslatomra – *nemzet tudatunk környezetvédelmének neveztünk el.* Nem tudom melyik hazai mozgalomnak van annyi kiadványa, mint a honismeretinek?

Később, amikor erre lehetőség nyílt, létrehoztuk a honismereti mozgalom civil szervezetét, Bél Mátyás – *Notitia Hungariae* Emlékéremet alapítottunk, amivel az elsők között Töltési Imrét tüntettük ki a honismeretért végzett munkája elismeréseként.

A megyei egyesületek szövetségévé válása óta a mozgalom egyre jobban kiterjedésszerűsödött. Hőseink és vértanúink szobrainak és emléktábláinak emelésével, temetőink, dűlőneveink, műemlékeink védelmével, országos pályázatokkal és határainkon is túlmutató vetélkedőinkkel, tudományos anyaggyűjtésünkkel – szép és felemelő munkát végezve. A „*templom és az iskola*” gondolat jegyében a történelemoktatás országos szempontjait is támogathattuk a Nemzeti Alaptanterv ügyében. A hazai iskolák ezerszázados ünnepségeinek programjaiban is részt vettünk. Eközben mindig a Töltési Imre által elindított folyamatokat igyekeztünk – immáron sokkal kedvezőbb politikai és társadalmi feltételek között – teljesebbé tenni és megvalósítani. Jómagam a hazai levéltárakkal, múzeumokkal és könyvtárakkal való kapcsolatainkat erősítettem, amelyeket mindig a *honismereti mozgalom fellegrárainak és a honismeret-történelem katedrálisainak tekinttem.*

Mindnyájunk számára szerencsés adottság volt, hogy a mozgalom országos keretei között Töltési Imre mindig rendelkezésünkre állhatott hivatástudatával és nemzeti önismeretével. Központi irányító tevékenysége révén *értékes irányító szakemberek* kerültek a mozgalom ügyintézésébe és vezetésébe.

Kedves Imre! Nemzetet felemelő szép munkádban – nyolcvanötödik születésnapodon – mi is örömmel köszöntünk. Kívánunk jó egészséget és örömeinkben gazdag, hosszú életet. Kívánjuk, hogy sokáig gyönyörködhess szeretteidben, valamint áldásos, szép honismereti munkád eredményeiben.

Régi barátként és eszmei fegyvertársként e szép évfordulón családdal egyetemben szeretettel köszöntelek jókívánságainkkal elhalmozva, és megköszönve egyúttal a magyarságért végzett, történelmi nemzetnevelő munkádat.

Kanyar József

Ujváry Zoltán köszöntése

Amikor tíz esztendővel ezelőtt a hatvanesztendős Ujváry Zoltánt ünnepeltük, Gunda Béla professzor úr egyebek között a következőket mondta: *azt üzenem Shakespeare-nek, ha egyszer gondolj a lesznek valamely írásának kiadásával, forduljon nyugodtan Ujváry tanár úrhoz, írása meg fog jelenni!* Tíz év múltán, ezek a humor túlzásával megfogalmazott szavak még találóbbnak tűnnek, hiszen, mint Balassa Iván az ünnepelhez küldött írásos köszöntőjében megfogalmazta, a Debreceni Néprajzi Tanszék évente annyi szakmai kiadványt jelentet meg, mint az összes hazai néprajzi terület együttvéve.

Nagyszabású, a nagy előadót színültig megtöltő, mégis bensőséges, baráti hangulatú születésnap ünnepség részesei lehettek azok, akik 2002. január 26-án eljutottak a Debreceni Tudo-

mányegyetemre, ahol tisztelői és barátai köszöntötték a néprajzi tanszék korábbi vezetőjét, az egyetemen folyó néprajzi kutatómunka mindmáig meghatározó személyiségét, Ujváry Zoltánt. Az ünnepségnek voltak tudományosan elmélyült, művészien felemelő és barátián meghitt percei, kacagtató és megható pillanatai.

Az ünnepi rendezvény tudományos ülésként kezdődött, melynek fő témája „Régiók és kultúrák találkozása” volt. Ennek keretében *Selmecei Kovács Attila*, a Néprajzi Múzeum munkatársa tartott előadást a népművészetben megjelenő nemzeti jelképeinkről, mint a címer, a huszár, a hazafias feliratok, a betyár, a nemzeti hősök, a nemzeti színek és az 1848-as évszám. Elmondta, hogy a történelmi Magyarország területéről nyilvántartott, csaknem három és fél-ezer, nemzeti jelképet hordozó tárgynak több mint egytizede Debrecenből származik. Közülük is felhívta a figyelmet a diákepek vetítése során arra a fokra, amin a magyar címer és a következő felirat látható: *Ne bántsá a magyart, mert pórul jár sz!* Végezetül az előadó Ujváry Zoltán Kossuth Lajosról szóló szavait idézte: „Róla szól a legtöbb népdal, történet, monda. Alakja már-már mitikussá vált, s kultusza az egész nemzetre kihatott...” „E kultuszban nagy szerepe volt a népművészetnek is. A Kossuthot ábrázoló kerámiák, faragások, neve szötteken, tányérokon, poharakon, valamint a festménylenyomatok, korabeli képek, a falusi és a mezővárosi parasztság lakóházainak méltó díszei voltak.”

A tisztelő tanítványokat *Keményfi Róbert* a Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszékének adjunktusa képviselte, aki a térben elhelyezkedő népi kultúra tudománya megközelítésének elméleti kérdéseivel, a térbeliség néprajzi és földrajzi elemeivel foglalkozott, jórészt az Ujváry Zoltán által irányított Gömör-kutatások példái és eredményei alapján.

Az idősebb barátok és munkatársak részéről az ünnepi összefoglalóra *Balassa Iván*, a Magyar Mezőgazdasági Múzeum nyugalmazott igazgatóhelyettese küldte el a gömői magyarság néprajzi kutatásával foglalkozó előadását, amit Balassa M. Iván olvasott fel. Ebben hangsúlyozta, hogy Ujváry Zoltán munkásságában megvalósult a gyűjtés, az anyagfeltárás, valamint a szintézis egysége, ami egyben tudományos és érzelmi alapját is jelenti annak a kapcsolatnak, ami a volt tanítványok évtizedek múltán is kötődnek a tanszék műhelymunkájához. Ezt a tudatos szervezőmunkát igazolja a Gömör Néprajza sorozat 55 kötete. Ennek a több évtizedes gyűjtő- és szervezőmunkának az eredménye a *Gömői magyarság néprajza* című vastkos, hét tanulmányt tartalmazó gyűjtemény is, amelynek első kötete 2001-ben jelent meg az ünnepelt szerkesztésében. Balassa Iván kiemelte továbbá, hogy a Gömörrel foglalkozó kiadványok hosszú sora egyrészt azt jelzi, hogy Ujvárynak a tanszék oktatóin és kutatóin kívül a térségben élő „önkéntes” gyűjtőket is sikerült hadra fognia, másrészt pedig azt, hogy Gömör magyarságát az ünnepelt nem csupán kutatása tárgyának tekinti, de megmaradásukért is felelősséget érez.

Végezetül *Szilágyi Miklós*, az MTA Néprajzi Intézetének osztályvezetője beszélt Ujváry Zoltán munkásságának társadalomnéprajzi összefüggéseiről. Hangsúlyozta a professzor népszokás-vizsgálatainak módszertani jelentőségét, valamint a dramatikus játékokról szóló tanulmányokban szereplő zsánerek társadalmi vonatkozásait. Kitért arra is, hogy a folklorista Ujváry figyelme munkája során a népelet milyen sok más területére kiterjedt. Érzékelhető ez

Viga Gyula igazgatóhelyettes és Veres László igazgató (Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Múzeumi Igazgatóság) átnyújtja Ujváry Zoltánnak az ünnepi kötetet (Hála József felvétele)

különben abból a lenyűgöző méretű, nem kevesebb, mint 2660 gr súlyú kötetből is, amelyet Ujváry Zoltán gömöri témájú írásaiból *Veres László és Viga Gyula* szerkesztett és Gömöri magyar néphagyományok címmel a miskolci Herman Ottó Múzeum jelentetett meg az ünnepi alkalomra.

A tudományos előadást követően a társintézmények, a munkatársak, a kortársak és pályatársak, valamint az egykori diákok köszöntőivel folytatódott az ünnepség. Őszinte megbecsülés, szívből jövő szeretett és eredeti humor színesítette a jókívánságokat, s a ténylegesen vagy képletesen átnyújtott ajándékokat, amelyek közt volt ének, volt vers, voltak – aligha üres – kulacsok, hordócskák és butéliák, de volt műves kidolgozású faedény is, a professzor úr munkásságának egyik kedvenc témájára utaló – fallikus díszítéssel.

Ujváry Zoltán meleg szavakkal köszönte meg hetvenedik születésnapjának ünneplését. Szülőfalujáról, a Gömör megyei Hétről beszélt, s arról, hogy a szülőföld mindenki, így az ő számára a legkedvesebb, de az elmúlt fél évszázad alatt Debrecent is nagyon megszerette. Sajtát érzéseire fordítva, Mikes Kelemen sorait idézte: *úgy szeretem már Debrecent, hogy el nem felelhetem Gömört.*

A Honismeret folyóirat szerkesztő bizottsága, az olvasók nevében is, jó egészséget, további töretlen alkotókedvet kíván Ujváry Zoltán tanár úrnak, s máris elfogadjuk meghívását: ott leszünk tíz év múlva is, nyolcvanadik születésnapjának ünnepségén.

Halász Péter

A katonai hagyományörzés napjainkban¹

Mai előadásom témája a katonai hagyományörzés, s amiről az elmúlt két évben csak beszéltem, azt most igyekszem napjaink keretei közt is bemutatni.

Először is feltennem a kérdést, ki mit gondol a katonai hagyományörzéssel kapcsolatban? Általánosságban erről a szóról minden embernek az 1848-as lovas huszárok jutnak eszébe, de nemcsak őket lehet látni a felvonulásokon, hanem történelmünk más korainak katonáit is. A Horthy-korszakon kívül – amit képviselünk – még számos más csapat is megfordul egy-egy rendezvényen. Aztán, hogy a adott ünnepségen milyen hagyományörző csapat jelenik meg, azt az ünnepség történelmi háttere határozza meg!

Csapatunk még elég fiatal a többi tekintetében, ugyanis csak a kilencvenes évek közepén nyílt rá lehetőség, hogy egy merőben más, az eddigiektől eltérő korszakot, illetve alakulatot képviselhessünk. Magam és csapattársaim a pápai 7. Huszárezred tagjai vagyunk, én immár harmadik éve. Bár Pápan a huszárok múltja inkább az I. világháborúra korlátozódik, azért akadtak húsz évvel később is szép számmal lovassági katonák.

Elsőként csapatunk feladatait említeném meg. Az emberek többsége azt hiszi, hogy amikor egy felvonulás alkalmával lát minket, ez amolyan „operetthuszárság”. Nos, a kívülálló nem igazán tudhatja, mi folyik egy csapat életében azon kívül, hogy „szépen menetelünk, no meg a fegyverfogásokat is tudjuk”! A rendezvényeken szívvvel lélekkel való részvétel mellett számos más tevékenységünk is öregbíti csapatunk hírnevét. Ebben a körbe tartozik például a 2000-ben megrendezett „Doni Emléktúra” is, ahol tábori körülmények között januárban teljes menetszereléssel egy 30 km-es gyalogtúrát teljesítettünk a doni harcokban elesettek emlékére. Az éjszakákat istállóban töltöttük, ami nem igazán sorolható luxuskörülmények közé! Ha valaki megkérdezi, miért tesszük ilyen nagy odaadással, annak általában azt válaszoljuk, hogy ha már ezt az egyenruhát viseljük, igyekszünk méltók lenni hozzá. Tudjuk jól, hogy amit nagyapáink és dédapáink akkor véghezvittek, embertelen, s kegyetlen volt és mi csak kis töredékét tesszük ennek, de ezzel is őrizzük emléküket, s méltóbbakká válunk a mundér beszületéhez!

¹ Elhangzott Csornán, 2001. szeptember 21-én, a VI. Országos Ifjúsági Honismereti Konferencián. (Szerk.)

Csapatommal a múlt esztendő májusában Budapesten, a Hősök terén felesküdtünk a hagyományörzés ápolására, s úgy gondolom, ez ettől kezdve már életformává nőtte ki magát, túllépve az ünnepek keretén. Legalábbis a magam számára ezt jelentette életem eme nagy fordulópontja.

Hogyan lehet bekerülni a csapatba? Elsősorban fontos a fegyelmezett viselkedés, hisz ez elengedhetetlen a katonai fegyelem terén! Legalább ugyanilyen jelentőségű az is, hogy az adott történelmi korszak, melyet képviselünk, érdeklődést keltsen a jelöltben! Továbbá – nem feltétlen szükséges, de ajánlott – a sorkatonai szolgálat, ugyanis az alapkiképzés némely része megegyezik a hatvan évvel ezelőttivel. Sorainkban számos csapattársam a civil életben is katoná, vagy történész, netán ezek egyikét tanulja.

Fontos az is, hogy bennünk hagyományörzőkben, egy kis történelmi megszállottságnak is kell lennie, e nélkül nem tudnánk teljes meggyőződéssel véghezvinni feladatainkat. Sokszor kérdezik azt, hogy mit fizetnek ezért nekünk, s hogy mások csak pénzért, juttatásért öltenének magukra ilyen egyenruhát. Bevallom, engem már az is egyfajta elégtétellel tölt el, ha egy rendezvény alkalmával látom, hogy a régi hadastyánok szemében felcsillan: egykor ők is ilyenek voltak bajtársaikkal. Juttatások terén pedig bőven beérjük azzal, hogy részt vehetünk, s netán szállást és kosztot is biztosítanak számunkra!

Folytatván a csapatról való mondandómat, a bekerülés mellett ott van az is, hogy ki milyen rangot viselhet, s miért. Nálunk valamilyen korabeli dokumentációval (fénykép, iratok stb.) kell igazolni valamely felmenőnk rangját, ha viselni akarjuk azt. Jómagam, Saáry Móricz dédapám rangját és érdemrendjeit „örökölttem”, aki huszár hadnagyként szolgált a keleti fronton. Jelenleg még őrzetőként szolgálok, ezt megelőzően egy éves próbaidő alatt honvéd voltam, a további előléptetésről feletteseim döntenek, ezt általában ki kell érdemelni. Ez nem máról holnapra megy, az idő múlásával és a tapasztalat növekedésével léphet előrébb az ember. A tapasztalatra nagy szükség van néha, hiszen egy-egy ünnepség alkalmával rögtönözni is kell, s a vezényszavak stb. ismerete nélkül csak a bizonytalanság tűnne ki igazán.

Felszereltségünkről csak elismerően nyilatkozhatom, hiszen minden tagunk szívügyének tekinti a korhű megjelenést! Egyenruháinkat általában eredeti anyagból, és szabásminták alapján készítjük, mivel igen ritka az eredeti jó állapotú öltözék! Másrészt

a családból megmaradt felszereléseket használjuk öröklés útján, s a régiségkereskedőknél is számos eredeti felszerelésre tehetünk szert. Vannak olyan régi katonaszolgált emberek, akik szívesen bízzák gondjainkra féltve őrzött ereklyéiket, tudván, hogy azok jó kezekbe kerülnek. Sajnos, egyetlen hátránya van a valódi felszereléseknek, mégpedig a borsos áruk! Számtalan hagyományörzőt ismerek, akik pénzt, időt és energiát nem sajnálva fáradoznak azon, hogy egy rendezvény alkalmával korhű megjelenésük kifogástalan legyen. Ezen dolgok finanszírozása támogatás híján, a csapat tagjaira hárul, azonban egyetlen zokszót sem hallottam az ottlétem alatt.

Mindezeket egybevetve meg vagyok róla győződve, hogy ezzel is hozzájárulunk a honismerethez, hiszen történelmünk megismerése nem elhanyagolható semmilyen körülmények között.

Bízom benne, hogy csapatommal és az ország más katonai hagyományörzőivel együtt eszünkhez méltóan adhatjuk tovább e gyönyörű elhivatottságot unokáinknak, akik majd ugyanilyen lelkesedéssel, kötelességtudóan viszik tovább hagyományainkat.

Végezetül engedjenek meg egy ideillő Mannó Miltiadesz tartalékos tiszttől (1880–1935) való idézetet:

*„A zengő kürtszó régen elviharzott...
S legendák őrzik már a hősi harcot,
Amelynek híre szájról-szájra jár,
Hogy tűzben, vérben virtusában égve,
Ezer csatából egyenest az égbe
Száguldott egykor a magyar huszár!”*

Cseh Balázs

Várostarténeti vetélkedő Nyíregyházán

A Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Honismereti Egyesület nevében Nyíregyházával kapcsolatos, középiskolásoknak szóló várostarténeti vetélkedőt hirdettünk meg 2001 szeptemberében *Márványba vésett történelem* címmel.

A verseny céljával azt tűztük ki, hogy a város emléktábláinak, szobrainak és emlékműveinek felkutatásával a tanulók élményszerűen szembesüljenek annak a városnak a múltjával, ahol tanulmányaikat végzik, ahol mindennapjaikat élik.

A megyeszékhely mind a tizenhét középiskolájába eljuttattuk, de más fórumokon is közzétettük a vetélkedő felhívását. Hat intézményből huszonhat háromfős csapat jelentkezett. A résztvevőket először két előzetes írásbeli feladatsor tette próbára. A feladatok részben könyvtári kutatómunkára épültek, amelynek gerincét Margócsy József: Utcák, terek, emléktáblák című négykötetes, egyéni hangvételű várostarténeti munkája alkotta. Emellett a diákoknak a térképen megjelölt útvonalon kellett az emléktáblákat, emlékjeleket megfigyelniük.

A november 24-én megrendezett döntőbe a hat legjobb csapat jutott be – érdekes és szerencsés módon minden iskolából egy-egy. A döntőben nyolc feladat várt a legjobbakra. Ezek közül kiemeljük az *emléktábla-puzzle*-t, amelyben a városháza falán lévő emléktáblák soronként összekevert szövegeinek helyreállítása volt a feladat. A *Ki vagyok én?* kérdésre a várossal kapcsolatos híres személyek néhány jellemző adatából lehetett a helyes választ megadni. Az utcai megfigyeléseket kamatoztathatták a diákok annál a feladatnál, amelynél arra szólítottuk fel őket, hogy *tervezzenek emléktáblát*: alkossák meg feliratát, adják meg a tábla anyagát, méretét, és írjanak forgatókönyvet, hogy hol, mikor és milyen körülmények között lepleznék le.

Az egyébként magas színvonalú döntőbe véletlenül betévedt egy *ügyetlen idegenvezető*, aki a város központját több tévedéssel mutatta be. A hibák felfedezése és a kijavítása is egy-egy pontot ért. A vetélkedő végén a *képfelismerő* feladat növelte az izgalmakat. Akik az épület vagy szobrot egy kis részlet alapján felismerték a diaképen, azok három ponttal lettek gazdagabbak, akik viszont csak a harmadik után, azok egy pontot kaptak.

A háromtagú zsűrit a város történetének kiváló ismerői alkották: Margócsy József, Kujbusné Mecsei Éva és Bene János. A vetélkedő gondolata Ilyés Gábornak, egyesületünk elnökségi tagjának fejből pattant ki, ő állította össze és javította ki a feladatlapokat, vezette a döntőt. A döntőbe jutott csapatok és felkészítő tanáraik szép könyvcsomagot kaptak a megyei múzeum és a levéltár legújabb kiadványaiból. Az első három helyezett csapat tagjai pedig ezen felül még könyvtulványban is részesültek, köszönhetően a Pro Renovanda Cultura Hungariae Alapítvány 30 000 forintos támogatásának. Az első helyet a Vasvári Pál Gimnázium csapata meggyőző fölényrel szerezte meg. A csapat tagjai: *Halász Eszter, Hepp Krisztina és Szabó Nóra*. Felkészítő tanárunk *Szűcs Csabáné*.

Galambos Sándor

Borsod-Abaúj-Zemplén megye V. Honismereti Tábor*

A 2001. évi Megyei Honismereti Tábor a csodálatos ikonosztázzal rendelkező miskolci ortodox egyház 200 éves sírkertjében zajlott. A tábor célja a föld alatt 30-40 cm-re rejtő sírkövek felkutatása és dokumentálása volt. Nem a sírok feltárása volt a fő indok, amiért ezt a tábort megszervezték, de nem is lehetett volna, hiszen a sírok felnyitására már külön engedélyekre van szükség és régészeti felügyeletnek kellett volna lennie. A munkánkat segítették a Megyei Levéltár, az Ortodox Múzeumért Alapítvány és a Herman Ottó Múzeum szakemberei.

* Előadásként a 2001. szeptember 20–22 között Csornán megrendezett Országos Ifjúsági Honismereti Konferencián hangzott el.

A tábor résztvevői

Ez a Honismereti Tábor már ötödik alkalommal kerül megrendezésre. Egymás után 3 évig Csinse községben falukutatást végeztünk, mivel a tervek szerint 2003-ra a Mátrai Erőmű Rt. bükkábrányi lignitbányájának terjeszkedése miatt a település megszűnt volna, de a Mátrai Erőmű Rt. az elkövetkezendő években biztosan nem fog terjeszkedni, mivel a pályázatokat nem nyerték meg. Ezután a IV. Honismereti Tábor Edelényben volt, ahol a csincsei kutatásainkat összegeztük.

A mostani kutatások 2001. július 15–27-e között zajlottak, ahová 34 diák kapott meghívást, 21 tanuló Miskolcra, 11 a megye kistelepüléseiről, két tanuló Budapestről érkezett. Hét általános iskolás, tizenegy a Zrínyi Ilona Gimnázium és hét egyházi iskola diákja. Nagy örömünkre szolgált, hogy nem csak fiúk jelentkeztek erre a feladatra, hanem lányok is.

Minden nap reggel 8 órától a szervezők elméleti : órás előadást tartottak a kutatáshoz felhasználható ismeretekről. A házigazda *Boleszka László* atya beszélt az ortodox vallásról, bemutatta a csodálatos ikonosztázzal rendelkező templomot és a múzeumot, ismertette a magyar ortodox egyházmegye és a miskolci egyházközség történetét. *Patai Róbert* a Herman Ottó Múzeum (HOM) régésze, a feltáró munka érdekességeivel ismertette meg a diákokat, valamint segített a terület cellákra osztásában. *Dr. Kárpáti László*, a HOM művészettörténésze több előadást tartott a metabizánci művészetről. *Dr. Uttry Attila*, a miskolci Rónai Művelődési Központ igazgatója a kereszténység és kultúra közvetítő szerepéről beszélt. *Dr. Gyulai Éva*, a HOM történésze, a miskolci történelmi feliratokat, emlékhelyeket mutatta be. *Dr. Dobrossy István*, a B.-A.-Z. Megyei Levéltár Igazgatója és *dr. Rémiás Tibor*, a HOM történelmi osztály vezetője a görög dinasztiák gazdasági és társadalmi szerepét taglalták Miskolc XVIII–XIX. századi történelmében. *Titkos Sándorné*, a B.-A.-Z. Megyei Honismereti Egyesület titkára a történelmi pályázatokat, az Országos Középszintű Tanulmányi Verseny tartalmi, módszertani vonatkozásait ismertette.

A diákok 5-6 fős csoportokban 9-13 óráig „régészkedtek” a templomkertben ásóztak, lapátoltak, furikoztak. A táborban tevékenykedők egyik csoportja a sírköveket tárta fel, a másik csoport dokumentálta, lerajzolta, leírta a rajta látható szövegeket és vasporos levonatokat készített róluk. Minden sírkövet, amely nem teljes egészében látszott ki a földből, a felszínre hoztuk.

Az egyik sírkövet körbenőtték egy több száz éves fa gyökerei és onnan szedtük ki. Kutatóárkokat is készítettünk, 50-60 cm mélyen a föld felszínétől, mert érthetetlen volt, hogy miért hiányoznak sírkövek a sírok közül. Majd visszaáztuk a köveket, és az utolsó két napon tereprendezés volt a feladatunk.

Igen sikeres volt ez a kéthetes tábor. 50 évvel ezelőtt, 1951-ben volt itt az utolsó feltárás. Azóta teljesen benőtte a gaz a területet, ezért a tábor megkezdése előtt egy héttel megkértük a Városgondnokságot, hogy takarítsák ki a területet. Tíz teherautónyi szemetet vittek el. Az utolsó feltárás szerint 17 sírt dokumentáltak, de ekkor csak a felszín felettieket tudták figyelembe venni. Most megtaláltuk többek között a görög iskola alapítójának a sírkövét is. A mostani feltárás 37 sírkövet dokumentált. Boleszka atyától tudtuk meg, hogy az utolsó temetés 1996-ban volt. A feltáró munka mellett megtekintettük Miskolcon a Galériát, a Herman Ottó Múzeum kiállításanyagát, a Megyei Levéltár raktárépületét, a Diósgyőri Várat, az avasi templomot és temetőt, Tapolcán a sziklakápolnát és felfrissülésképpen a tapolcai Barlangfürdőben és a selyemréti strandon úsztunk és fürödtünk. Hétfévi kirándulás is volt a programban, nyíregyházi városnézés. A tábor végére mindenki kellőképpen elfáradt, de ahogy a többiekkel beszélgettem azt mondták, hogy megérte. Volt olyan nap, amikor a sajtó, a rádió és a regionális TV képviselői, riporterei egymást követték, így sokan értesültek a táborunkról és személyesen jöttek el megtekinteni, hogy mit csinálnak a diákok.

A zárónapon felmerült az a kérdés, hogy jövőre hol legyen a most már hagyományosnak mondható Honismereti Tábor. Valószínűleg az avasi temetőben lesz a következő tábor, ahol a sírkövek dokumentálása lesz a fő feladat, ugyanis ez év nyarán nagy gyakorlatra tettünk szert e munka elvégzésében.

Rémiás Szabolcs

Miklya Jenő (1927–2002)

Még alig múlt két esztendeje, hogy feleségével Mara névvel, korukra való tekintettel, elhagyták Szeghalmot, hogy rokonaikhoz közel, Szegeden telepedjenek meg.

Január harmadikán telefonon érkezett a hír, hogy Miklya Jenő eltávozott közülünk. Jelen sorok írója először fel sem tudta fogni, hiszen negyedszázados ismeretségük során mindennapivá vált közöttük a kapcsolat, hogy „Jenő bácsi” kortalanná, mindent meghatározóvá, egyszerűen alapfogalommal vált. „Vele nem történhet semmi” – gondoltuk, az élet azonban rácaffolt erre... eltávozott. Még voltak tervei, számtalan fel nem dolgozott jegyzete, csiszolásra váró kézirat és természetesen az elkezdett „memoár”... Még a távolból is figyelemmel kísérte a Sárrét és Szeghalom kulturális életét, igyekezett tanácsaival segíteni, s nem egy időszerű témára hívta fel a figyelmet.

1927-ben, Tótkomlóson született. Édesapja kántortanítóként kereste a család mindennapi kenyerét. A család az apa szolgálati beosztásából adódóan a Nógrád megyei Ósagárdon is lakott, majd végül Gerendáson telepedett meg. Természetes volt, hogy a fiú is az atya nyomdokaiba lép. Az elemi iskolai tanulmányokat befejezve Békéscsabára került, ahol elvégezte a gimnázium első négy osztályát, utána pedig a miskolci Evangélikus Líceum- és Tanítóképző Intézet hallgatója lett. Tanáraitól, így Lajos Árpádtól (1911–1976) – akire mindig példaként tekintett – a nép szeretetét, ezen túlmenően pedig a néprajz iránti érdeklődést kapta útravalóul. Tanítói oklevelét a háború következtében csak 1947-ben vehette át.

Első állomáshelye Csanádapáca volt, ahol kántortanítói beosztást nyert. 1949 és 1952 között az Esztergom megyei Keszthelyre rendelték, ahol a tanítói beosztása mellett az ottani népkönyvtárat vezette és lelkes szervezője volt a falu műkedvelő kulturális életének, végül pedig átmenetileg igazgatói feladatokat is ellátott. Életének következő állomása ismét Csanádapáca lett, ahová a megüresedett tanítói állásra kérte magát. Itt kezdett behatóbban foglalkozni a múlt emlékeivel és kapcsolódott be az újrainduló monográfiáirói mozgalomba. Már a gyula-remetei gyermekotthon nevelőtanára volt, mikor 1960-ban az orosházi Szántó Kovács János Múzeum Évkönyvében – megjelent Csanádapáca történetét ismertető írása. Innen keltezhetjük életének azt a korszakát, mikortól tudatos múltkutató lett.

1961-ben a szeghalmi Halas-pusztára került tanyasi tanítónak. Ekkor már a gyermekekkel tervszerűen gyűjtötte a nagyapák és nagymamák mindennapi használati tárgyait. A termelő-

szövetkezet útépítéseit és a vízvezeték kiépítését figyelemmel kísérve számos régészeti leltre hívta fel a megyei múzeumi szakemberek figyelmét. Tevékenysége felkeltette a megyei honismereti vezetés figyelmét és az akkor szerveződő honismereti szakhálózat munkatársává lépett elő. 1963 augusztusában Szeghalom előljárói folyamatos honismereti gyűjtőtevékenységgel, valamint egy később alakuló gyűjtemény megalapozásával bízták meg. Lelkesedését jól példázza, hogy még mint tanító, 1965-ben megszervezte a Sárréti Írások első kötetének kiadását. Az antológiában a Sárrétről elszármazott irodalmárok közül Sinka István, Szabó Pál és Kónya Lajos vállaltak szerepet, a néprajzban Szűcs Sándor, a történeti részben pedig Karai Antal munkái jelentek meg.

1965 és 1972 között a járási művelődési központ előadójaként, nemcsak honismereti szakkört vezetett (gyarapítva egyúttal a kis gyűjteményt), hanem mint járási honismereti szakreferens az észak-békési régió néprajzi és helytörténeti kutatásának is meghatározó szervezője lett. 1967-től indult meg a Sárréti Napok kulturális és honismereti rendezvénysorozat, alakult meg fél évszázados szünet után a Sárréti Közművelődési és Régészeti Társaság (elnöke 1968-tól Esztergály Szörény orvos), és kezdődött meg a Helytörténeti Közgyűjtemény alapjainak lerakása (melynek fő támogatója Dér László, akkori megyei múzeumigazgató volt). A majd' évtizedes lelkes munkálkodás eredményeként a szeghalmi gyűjtemény önállóvá válhatott és vezetésére Miklya Jenő vállalkozott. Új cél hajtotta már ekkor: a nagyközségi múzeumszínről az egész Sárrétre kiterjedő reprezentatív tájmúzeum létrehozása lebegett a szeme előtt. Egy értetlen környezetben akarta megvalósítani Szeghalmy Gyula hajdani álmát. Intézményszervező munkáját, költségvetésileg a szeghalmi könyvtárhoz csatoltan kellett végeznie. Miután önállóan tevékenykedhetett, rohamosan fejlődött a történeti és néprajzi gyűjtés, amiben nem kis szerepet kapott – az immár új célkitűzésre átalakult járási egyesület – a Sárréti Múzeum Baráti Kör (elnöke dr. Nagy Zoltán), mely a gyűjtemény támogatásán kívül a természeti környezet védelmét, irodalomtörténeti kutatásokat és végtelül kiadói tevékenységet folytatott. Egymás után jelentek meg a Sárrét és Szeghalom múltját feltáró kiadványok. Többek között: a Sárréti Írások (1975), az Írások Szeghalom múltjából (1976), a Szeghalom (1979) stb.

Fáradozásának köszönhetően 1979-ben megszűnt a Helytörténeti Közgyűjtemény kényszerű „társbérlete” a könyvtárral és megfelelően kialakított épületbe költözött a múzeum. Közben a Karácsonyi János Honismereti Egyesület (Békés megye) Irodalomtörténeti Tagozatának vezetője lett. A nyolcvanas évek első felében a múzeumi munkán kívül könyvírással és szerkesztéssel, TIT-előadások tartásával, helytörténeti táborok vezetésével foglalkozott. Neki köszönhető, hogy Szeghalom egyre többször szerepelt a televízióban és a rádióban kilépve a világ színpadára. A helyi könyvkiadást olyan művek jellemezték, mint Bertalan Ágnes (Szabó Erzsébet) Szabó Pál szivárványai és Sirató című munkái, vagy Miklya Jenőtől a Szeghalomtól Verőcéig (Dapsy Gizella költőnő élete) című műve és a könyvtárigazgató Borusné Vékony Ilona által szerkesztett Őseim tükre irodalmi antológia. Mindezen munkálkodásával már elismerések sora járt együtt: Kiváló Népművelő, Szeghalomért kitüntetető címek tulajdonosává lépett elő.

A legnagyobb sikert mégis akkor érte el, mikor 1984. január 6-án az általa vezetett intézményben átvehette a „Tájmúzeumi” működési engedélyt. Végül megvalósult legfőbb célkitűzése, múzeumot adhatott Sárrétnek. Az új ranggal, új kötelességek jártak együtt. Az eddigi félhivatalos sárréti gyűjtőmunkát immár tervszerű tevékenységgé kellett átszervezni. Ismét meg kell említeni, hogy ebben szerencsére ott állt mögötte az általa létrehozott Múzeumi Baráti Kör, kapcsolatrendszerével egyetemben. Külön problémát jelentett számára a múzeumi gyűjtemény végleges elhelyezésének kérdése. Az első lehetőség a volt D'Orsay kastély felhasználása volt, ahová (iparilag kiszipolyozott épület lévén) a felújítás komoly ígérete után az intézmény átköltözött. Az itteni működés egyik jelzőköve, hogy 1986-ban állandó jelleggel sikeülrt bemutatni (az akkor kemény pártpolitikai ellenállást leküzdve) a Doma Mikó István által létrehozott „Japán Gyűjtemény”, megemntve attól, hogy a feledés homályába veszne szétzilálódjon. Ma Füzesgyarmaton látható a Japán Múzeum. Ennek kapcsán 1986-ban az 1987-ben Szeghalom volt gazdája a „Tokió Fesztiválnak”, később a rendezvényt Békéscsaba „kisajátította”.

Miklya Jenő abban is elévülhetetlen érdemeket szerzett, hogy az országban elsőként merte felvállalni az Erdélyből áttelepültekkel (menekültekkel) a kulturális közösség gondolatát. Eb-

ben nem kis szerepet játszott az, hogy Szeghalom és a Sárrét mindig is szerves kapcsolatot tartott fenn a bihari részekkel a történelem során. Szintén az elsők közé emeli személyét az a tény is, hogy még csak néhányan próbáltak foglalkozni az országban a második világháború áldozatainak számbavételével, mikor Szeghalmon ez a munka már javában folyt, sőt rendszeresen maga tartott emlékbeszédet a hősökre és áldozatokra gondolva.

1989 júniusában vonult nyugdíjba, de ezzel nem fejezte be honismereti-, helytörténeti- és irodalomtörténeti munkásságát. Felszabadult idejében kutatómunkát végzett, múzeumának gyűjteményét tovább gyarapítva. Megírta a szeghalmi kórház és egészségügy történetét, (amely 2000-ben látott napvilágot) történeti antológiát adott közre 1996-ban, kéziratban elkészítette a sárréti és szeghalmi csendőrség működését feltáró munkáját. Munkásságáért a múzeumi gyűjtőmunkájának harmincadik évfordulóján 1993-ban, Szeghalom város vezetői és a Sárréti Múzeum Baráti Kör a Szabó Pál Emlékplakettel jutalmazta.

A honismereti, a múzeumi munka mellett – mint városi képviselő - sürgette a mindmáig megoldatlan épületgondok és szakmai nehézségek rendezését. Tevékeny szerep hárult rá a Millicentenáriumi Emlékbizottság elnöki székében, minek révén a város méltón ünnepelhet meg a honfoglalás ezerszázadik évfordulóját.

Munkásságát több száz cikk kíséri nyomon, melyeket az országos és megyei tudományos folyóiratokban és napilapokban jelentetett meg, de száznyi cikk szól tevékenységéről és személyéről is. Immár ránk, az utókorra hárul az a feladat, hogy mindezt számba vegyük, rendszerezzük és megőrizzük az elkövetkezendő korok számára. Ő elindult és kijelölte az utat, amin most mi haladunk tovább.

Befejezésül annyit, hogy egész életére büszkén tekinthet vissza és nyugodtan foglalhat helyet az előtte eltávozottak, Sinka István, Szűcs Sándor, Szabó Pál, Asztalos Miklós, Szeghalmi Gyula és Czine Mihály nagy asztalánál: „Nem üres kézzel jöttem” – mondással.

Kele József

Közhasznú beszámoló a Honismereti Szövetség 2001. évi szakmai tevékenységéről

Honismereti Szövetségünk az Alapszabályban megfogalmazott közhasznúsági célkitűzéseknek megfelelően végezte munkáját.

Szervezeti életünk folyamatosságát az Elnökség és a megyei egyesületek jól összehangolt munkája teremtette meg. A négy alkalommal összehívott országos elnökségi ülésen áttekintettük az országos és megyei szinten végzendő munkát, előkészítettük a tervezett rendezvényeket, folytattuk a már folyamatban lévőket, a megyei egyesületek munkájáról tartott tájékoztatókat. (Budapest)

A Szövetség **Küldöttgyűlése** február 13-án megvitatta és elfogadta a 2000. évről szóló közhasznúsági beszámolót és pénzügyi elszámolást. Július 2-i ülésén pedig újjáavasztotta a Szövetség Elnökségét és felügyelő bizottságát, valamint a Kuratórium elnökét.

A **Honismeret** folyóirat szerkesztőbizottsága hat alkalommal ülésezett. Előkészítette, megvitatta a tematikus számokat, az akadémiai hármas szám írásait, az évfordulókra való megemlékezéseket, a konferenciák előadásainak szerkesztett anyagát, a szervezeti életről szóló beszámolók közzétételét.

A **Tábori munkabizottság** megfogalmazta a kiírást a honismereti táborok támogatására, majd értékelte a beérkezett pályázatokat, ajánlást tett az Elnökségnek a támogatás összegére, amelyet az jóváhagyott. (500 e. Ft)

Az Ifjúsági bizottság közreműködött a VI. Országos Ifjúsági Honismereti Akadémia előkészítésében, megszervezésében. Megfogalmazta a Magyar Nemzeti Múzeummal és a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériumával közösen szervezendő „A tudás forrásai” című közgyűjteménytörténeti vetélkedő felhívását. Szakmai segítséget nyújtottak a feladatfűzet összeállításához.

Ad hoc szakmai testületek működtek közre ajánlásaikkal, észrevételeikkel a konferenciák programjának összeállításában, az előadók felkérésében.

A megyei egyesületek Alapszabályuknak megfelelően tartották üléseiket, közgyűléseiket.

Tagszervezeteink száma 22, emellett két hazai és három határon túli társszervezettel működünk együtt. Egyéni tagságunk a tagszervezeteken keresztül 7400 fő fölött van.

* * *

Országos rendezvényeink között:

- kiemelkedő helyen szerepelt a XXIX. Országos Honismereti Akadémia, amelynek ez évben Bács-Kiskun megye adott otthont Kecskeméten, július 2–6-a között. A millenniumi év jegyében *Társult nemzetek a Szent István-i államban* címmel a Szent István-i befogadó eszmerendszer hatását tekintettük át. A szervezésben együttműködtünk a házigazda Bács-Kiskun Megyei Honismereti Egyesülettel. Szervezőként, erkölcsileg és anyagilag is mellénk állt a Megyei Múzeumigazgatóság, a Megyei Közgyűlés és Kecskemét Város Önkormányzata. Jelentős anyagi támogatást kaptunk a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériumától, és a Nemzeti Kulturális Alapprogram Közművelődési Szakkollégiumától.
- Harmadik alkalommal szerveztük meg az Iskola és Honismeret Konferenciát *Felkészítés a honismeret-helytörténet tanítására a felsőfokú oktatási intézményekben* címmel, az Országos Pedagógia Könyvtár és Múzeummal, valamint a MKE Helyismereti Könyvtárosok Szervezetével közösen. A fő szervező munkát a Csongrád Megyei Honismereti Egyesület vállalta, végezte nagyszerű házigazdaként. Megrendezéséhez támogatást kaptunk az Oktatási Minisztériumtól.

Regionális rendezvény keretében két helyen szerveztünk konferenciát „Az olvasás évében”.

- Az Anyanyelvpolók Szövetségével, a MKE Olvasószolgálati Szekciójával és a Magyar Művelődési Társasággal közösen a szépirodalom és a szakirodalom hatását, olvasási szokásainkat tekintettük át jeles előadók segítségével a gyönyörűen felújított Szabó Ervin Könyvtárban.
- Zala megyében a helytörténeti kiadványok kérdéseit vitatták meg a szervezők és résztvevők, akik közül néhányan a szomszédos megyékből érkeztek.

* * *

Az ifjúságot mozgósító feladatok, rendezvények változatlanul megkülönböztetett helyet kaptak közhasznúsági feladataink sorában:

- Augusztus 15–23-a között – a nemzetközi táborral együtt – szerveztük meg Mesztegyenyőn első alkalommal az Országos Honismereti Tábor, ahol *Néphagyomány, iskola, egyháztörténet* témakörben ismerkedtek a diákok a gyűjtő- és feldolgozó munkával.
- A tagszervezetek által szervezett honismereti táborok közül 28 tábor pályázata alapján adtunk támogatást a program megvalósításához.
- Hetedik alkalommal szerveztük meg az Országos Diák Honismereti Akadémiát Csornán, a „Szülőföldünk” Győr-Moson-Sopron Megyei Egyesület nagyszerű szervezésében. Megyei szakemberek közreműködésével a népi építészet, műemlékvédelem kérdéseivel ismerkedhettek a résztvevő diákok, a szombati napon pedig a Hild József Építőipari Szakközépiskola diákjai tartottak gyakorlati bemutatót egy műemlék jellegű prészház felméréséről. A program zömében azonban a résztvevők saját kutatási eredményeikről számoltak be korreferátumaikban.

E rendezvény sikeréhez szintén jelentős összeggel járult hozzá a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma és a Nemzeti Kulturális Alapprogram Közművelődési Kollégiuma.

ma. Jelentős segítség volt Csorna Város polgármesterének személyes megjelenése, közreműködése a feltételek megteremtésében (szállás, étkezés stb.).

- Szeptemberben tettük közzé a felhívást a „Tudás forrásai” művelődéstörténeti vetélkedőre, amelyet a Magyar Nemzeti Múzeummal és a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériumával közösen hirdettünk meg a 2001–2002. évre. Az elődöntőket követően az országos döntő 2002. október 28-án lesz. Ez évben a feladatfüzet kérdéseiben dolgoznak a jelentkezett háromfős csapatok. (500 fő feletti hazai és várhatóan 80–100 határon túli csapat).

Megyei egyesületeink ez évben is nagyon sokrétű munkát végeztek. Valamennyi megyében közreműködtek a vetélkedő meghirdetésében – kamatoztatva a korábbi vetélkedők során kialakult jó kapcsolatokat is. Közreműködtek a konferenciák szervezésében, helyi rendezvényeket, honismereti napokat, megemlékezéseket szerveztek, összefogói voltak a pályázati kiírásoknak, táborok szervezésének.

* * *

Pályázatok terén:

- A Magyar Nemzeti Múzeummal közösen meghirdettük a hagyományos helytörténeti pályázatot, amelynek 2002-ben lesz az eredményhirdetése. Kiemelt témaként a közgyűjtemények történetét jelöltük meg.
- Az Anyanyelvápolók Szövetségével közösen pályázatot írtunk ki „Az olvasás éve” alkalmából *Szorítva könyvem kebelemre / Nevetve nézek ellenemre* címmel. Az értékelésre a konferencia napján került sor, ahol a legjobb pályázók részleteket olvastak föl dolgozatukból. Tizenhat ifjúsági és tizenegy felnőtt pályázat érkezett be, Csíkszeredáról külön kilenc ifjúsági. A díjazottak könyvjutalmat kaptak.

* * *

A **Honismeret-et**, Szövetségünk folyóiratát hat alkalommal jelentettük meg 1300-1500 példányban, 7 nyomdai ív terjedelemben. A 890 egyéni és közületi előfizető mellett számonként 70–80 példányt árusítunk könyvesboltok segítségével. A szerzői tiszteletpéldányok, a Bél Mátyás-díjasok tiszteletpéldányai mellett díjazásra, ajándékozáásra használtuk fel a megmaradt számokat.

Az országos, regionális és helyi rendezvényekkel, vetélkedőkkel, pályázatokkal mintegy tízezer emberrel kerültünk alkalmi vagy rendszeres kapcsolatba, nyújtottunk számukra szakmai, módszertani segítséget, ismereteket, élményeket.

Budapest, 2002. február 7.

Bartha Éva s. k.
titkár

A HONISMERETI SZÖVETSÉG KÖZHASZNÚ CIVIL SZERVEZET 2001. ÉVI GAZDÁLKODÁSA

I. 2001. évi nyitóegyenleg OTP számlán:	1.713.514	
házipénztár:	39.258	1.752.772
II. BEVÉTELEK:		
1. Támogatásokból:		
- Minisztériumok	5.693.774	
- Nemzeti Kulturális Alapprogram	2.200.000	
- Helyi önkormányzat, intézmény	420.000	8.313.774

2. Saját forrásokból:

- felajánlott tiszteletdíjak	236.380	
- SZJA 1 %-ának felajánlása	98.843	
- kamat	24.027	
- Honismeret előfizetési díj	840.531	
- rendezvények részvételi díja	<u>1.027.257</u>	<u>2.227.038</u>
Összesen:		10.540.812
Mindösszesen:		12.293.584

3. Társadalmi munka számlákon nem jelentkező összege:

- rendezvények nem számlázott támogatása (terembér, infrastruktúra stb.)	1.500.000	
	300.000	1.800.000

III. KIADÁSOK

1. Bér- bérjellegű kiadások:

- megbízási, tiszteletdíjak: - folyóirat járuléka	487.100	
	133.314	
- rendezvények járuléka	260.000	
	79.600	960.014

2. Dologi kiadások:

a) anyagköltség: - irodaszer, nyomtatvány	123.166	123.166
b) anyagjellegű szolgáltatások:		
- postaköltség, terjesztés	701.583	
- utazási költségek, szállítás	563.664	
- nyomdaköltség: - folyóirat	2.813.914	
- könyv	29.000	
- megyék működési költségéhez	400.000	4.508.161
c) nem anyagjellegű szolgáltatások:		
- honismereti táborok szervezése	470.000	
- OTP kezelési költség	41.749	
- rendezvények, továbbképzések költségei	2.200.119	
- vetélkedő előkészítése	500.000	
- szállásköltségek (rendezvény)	1.410.632	
- étkezési költségek (szervezeti élet, rendezvények)	338.632	
- bérleti díjak (terembér)	<u>180.000</u>	<u>5.141.213</u>
Összesen:		10.732.554

IV. A 2001. évi záróegyenleg:

- OTP számlán	1.546.221	
- házipénztár	<u>14.809</u>	<u>1.561.030</u>
Mindösszesen:		12.293.584

**A HONISMERETI SZÖVETSÉG ALAPÍTVÁNY
2001. ÉVI GAZDÁLKODÁSA**

I. 2001. évi nyitóegyenleg OTP számlán		3.479.592
II. Bevétel: – kamat		234.397
III. Kiadás: – OTP kezelési költség	7.440	3.706.543
IV. 2001. évi záróegyenleg – lekötött	2.000.000	
	1.096.591	
– szabad	609.952	3.706.543

**PÁLYÁZATI TÁMOGATÁSOK
2001.**

Támogató szervezet, intézm.	tevékenység	igény	tény
Parlamentari Bizottság	– működésre	2.000 e	–
Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma	– működésre	2.500	2.200
Közműv. Főosztály	– XXIX. OHA	800	600
	– vetélkedőre	600	500
	– honism. táborra	250	200
	– VI. Orsz. Ifj. Konf	300	300
	– Olvasás éve Konf.	100	100
NKA Közművelődési Koll.	– Honismeret folyóirat	2.600	2.000
	– VI. Ifj. Konf.	250	250
	– vetélkedő (2001-2002)	3.000	2.500
Oktatási Minisztérium	– folyóirat	900	600
	– Iskola és Honism. Konf.	100	100
Bács-Kiskun M. Önkorm.	– XXIX. OHA	500	400
Apátfalva Takarékszöv.	– III. Iskola és...	20	20
Mocsáry Lajos Alapítvány	– OHA határon túliak	120	–
Miniszterelnöki Hivatal	– számítógép	6.660	–
	Mindösszesen:	20.700	9.720

Bartha Éva s.k.
titkár

A Honismereti Szövetség Felügyelő Bizottságának jelentése a Szövetség 2001. évi munkájáról

A Felügyelő Bizottság tagjai részt vettek a Honismereti Szövetség elnökségi ülésein, 2001. év második felében szervezett rendezvényeken, látogatták a tagszervezetek és társult szervezetek összejöveteleit, vizsgálták a Szövetség gazdálkodását. A szerzett információk, tapasztalatok alapján a következőket állapították meg:

A Szövetség elnöksége a mozgalmat körültekintően, eredményesen irányította. Választott testületei, megyei egyesületei, ügyintéző szervei, munkabizottságai, a „Honismeret” szerkesztőbizottsága az Alapszabályt, a közhasznú szervezetekre vonatkozó rendelkezéseket, a törvényességet betartva működtek.

A Felügyelő Bizottsághoz bejelentés, panasz nem érkezett.

A Felügyelő Bizottság megállapításai a következő rendezvények tapasztalataira támaszkodnak:

a) Lebonyolította 2001. július 2-i Kecskeméten sikeresen rendezett **Tisztújító Közgyűlést**. Az eredeti elképzeléseknek megfelelően a Szövetség új tagokkal (fiatalokkal) bővült.

b) A Bács-Kiskun Megyei Egyesülettel együttműködve július 2. és 6. között sikeresen szervezte Kecskeméten a **XXIX. Honismereti Akadémiát**. Téma: Társult népek a Szent István-i álamban.

c) Szegeden került megrendezésre a **III. Országos Iskola- és Honismereti Konferencia**, közös szervezésben az OPKM-el, a Helyismereti Könyvtárosok Országos Szövetségével, a Csongrád Megyei Honismereti Egyesülettel. Téma: Felkészítés a honismeret-helytörténet tanítására a felsőfokú oktatási intézményekben.

d) Mésztegyőn került megrendezésre az **Országos Honismereti Tábor**, kapcsolódva a nemzetközi tábor programjához – az egyház-, iskola-, művelődéstörténet 1000 évének áttekintéséhez.

e) A megyei tagszervezetek által szervezett honismereti táborok közül – a megyék javaslati alapján – 28 tábor szervezését támogatta anyagilag a Szövetség.

f) Figyelem és érdeklődés kísérte a **VI. Országos Diák Honismereti Konferencia** munkáját, amely a Szövetség és a Szülőföldünk Győr-Moson-Sopron Megyei Egyesület közös rendezvénye volt Csornán. Témája: A népi építészet megismerése, védelme.

g) A tudás forrásai című, a Magyar Nemzeti Múzeummal és a Nemzeti Kulturális Örök Múzeumiával közösen meghirdetett művelődéstörténeti vetélkedő folyamatos feladat. Eddig 550 csapat kezdte el munkáját. Téma: A közgyűjtemények 200 éves története.

h) A Felügyelő Bizottság áttekintette a Magyar Nemzeti Múzeummal közösen meghirdetett helytörténeti pályázatokat. Kiemelt téma: helytörténeti közgyűjtemények létrejöttének története, anyagának bemutatása.

i) Megszokott, magas színvonalú tartalommal hat alkalommal került kiadásra a *Honismeret* folyóirat.

j) A Felügyelő Bizottság a Szövetség pénzgazdálkodásának ellenőrzése során a következőket tapasztalta:

A könyveket átvizsgálva megállapította, hogy a pénzgazdálkodás kezelői a vonatkozó rendelkezéseknek megfelelően látták el feladatukat. A munkatervben szereplő feladatok megvalósításához gondos körültekintéssel biztosították az anyagi fedezetet.

A 2001. évi könyvelés adatait figyelembe véve

a Szövetség összes bevétele az előző évi

pénzmaradvánnyal

összes kiadása (költség):

egyenlege:

12.293.584,- Ft

10.732.554,- Ft

1.561.030,- Ft

A könyvelést részletesen vizsgálva megállapította a törvényes rendelkezéseket, a bizonylati fegyelemre vonatkozó előírásokat betartották, a gazdálkodás áttekinthető, jól ellenőrizhető. Eredményesen hasznosították a közhasznú szervezetté minősítés előnyeit.

A Honismereti Szövetség gazdálkodása, eredményei a Magyar Nemzeti Múzeummal való hagyományos együttműködésnek köszönhetőek. Kiemelt köszönet illeti a szakmai és anyagi segítséget.

Az éves programok tartalmi kialakításáért, anyagi támogatásáért külön köszönet illeti a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériumát, a Magyar Művelődési Intézetet, az Anyanyelv-ápolók Szövetséget, a Magyar Könyvtárosok Egyesületét, az Országos Pedagógiai Könyvtárat.

A tervezett programok végrehajtásánál nélkülözhetetlen a megyei egyesületek szervező tevékenysége, segítsége. Köszönet illeti munkájukat.

Budapest, 2002. február 7.

Dr. Bolla Dezső s.k.

Kertész Tibor (1930–2002)

Gyászol a Kertész család, gyászolnak a kerületi közélet résztvevői, a Csepeli Helytörténeti és Városszépítő Egyesület tagjai. Kegyelettel és tisztelettel emlékeznek a 2002. március 2-án – hosszú szenvedés után – elhunyt Kertész Tiborra mindazok, akik ismerték, tisztelték, munkáját nagyra értékelték.

Évtizedeken át szolgálta a helytörténet, a honismeret és a városszépítés nemes ügyét.

Előbb a budapesti Józsefvárosban, majd a Jászságban végzett helytörténeti gyűjtőmunkát munkálkodott a múlt értékeinek megőrzésén, a környezet szépítésén. Alkotó tagja volt a Budapesti Városvédő Egyesületnek, a Budapesti Honismereti Társaságnak.

Csepelre az 1990-es évek első felében költözött. Minden kerületünkben otthonra találnak példát adóan először új lakóhelyének megismerésére törekedett, majd átfogó, alapos ismeretek birtokában bekapcsolódott a közéletbe. Előbb a Csepeli Helytörténeti Gyűjtemény munkáját támogatta, majd egyik kezdeményezője és megalapítója lett a Csepeli Helytörténeti és Városszépítő Egyesületnek. Az 1995-ben létrejött egyesület titkáráként – fáradságot nem ismervé, egészségét nem kímélve – munkálkodott. Vezetésével az egyesület rövidesen – e lelkes tagság közreműködésével – a kerület egyik legeredményesebb civil szervezetévé fejlődött.

Nagy gondot fordított a kerület értékeinek feltárására, azok megőrzésére. Elkészítette emlékműveink, szobraink, emléktábláink jegyzékét. Kezdeményezésére létrejött 4000 darabból álló fotógyűjtemény, melyen megörökítette Csepel jelenét és múltját. Az elmúlt hét év alatt számos kiállítást, történeti vetélkedőt, városszépítő munkát, fa- és növénytelepítést, városnéző sétát, múzeumlátogatást, ismeretterjesztő előadást, megemlékezést, ünnepélyt szervezett. Segítette az oktatás, a közművelődés ügyét, az önkormányzat munkáját. Sokat tett a civil szervezetek együttműködése, összefogása érdekében. Önzetlensége, hihetetlen munkabírása, kitartása céltudatossággal, szerénységgel, megbízhatósággal, alapossággal párosult.

A neves és közmegbecsült lokálpatriótát 2002. március 13-án kísértük utolsó útjára a csepeli temetőben.

Bolla Dezső

KÖNYVESPOLC

Kalotaszeg bibliográfiája és kutatása

Kalotaszeg, ez a jellegzetes történeti-néprajzi táj az összmagyarság egyik legismertebb és legkutatottabb területe. Kalotaszeg magyar népe páratlanul gazdag művészeti örökséget hozott létre, mely közel másfélszáz éve kiváló alkotási és kutatási lehetőséget kínál a művészetek és tudományok művelőinek.

A Kalotaszeg-kutatás egyik legfontosabb feladata évtizedek óta a kalotaszegi szakirodalom összegyűjtése, rendszerezése és publikálása. Ennek az elvárásnak tett eleget most a kolozsvári Kriza János Néprajzi Társaság *Kalotaszeg bibliográfiájának* megjelentetésével (Kolozsvár, 2001). A szakirodalmat Hála József, Váczy Ilona, Murádin László, Péntek János, Vasas Samu és Fülemlé Ágnes gyűjtötte, amelyet a szerkesztő Ercsi Judit egészített ki. E hasznos munka lehetővé teszi a kalotaszegi irodalom könnyű áttekintését, a táj múltjában és jelenében való tájékozódást, eredményesen forgathatja kutató szakember és egyszerű érdeklődő egyaránt. Egy bibliográfia összeállítása azonban nehéz feladat, mert az anyag nagy terjedelme miatt a teljesség igényére aligha tarthat számot, emiatt a Kriza Társaság is csupán Kalotaszeg válogatott néprajzi könyvészetének publikálására vállalkozott.

Kalotaszeg bibliográfiájának volt egy előzménye: 1973-ban Váczy Leona a Korunk kalotaszegi számában közölte a táj „helyismereti könyvészetét”. Az úttörő munka több mint 330, tematikusan és időrend szerint csoportosított címet tartalmazott. Váczy tájbibliográfiája a teljes kalotaszegi anyag feldolgozására törekedett, ami azonban az irodalom rendkívüli gazdagsága miatt csak részben sikerülhetett. Később a Korunk hasábjain *Sebestyén Kálmán* (1974. 3.) és *Végh Olivér* (1974. 2.) kiemelt részeket közöltek és több mint 130 címmel gazdagították az eredeti anyagot.

Az új bibliográfiában a szerkesztő elképzelése szerint szerepelnek Magyarország és Erdély történetéről és művészetéről szóló nagy összefoglaló művek: *Balogh Jolán*, *Bunyitay Vince*, *Csánki Dezső*, *Entz Géza*, *Györffy György*, *Jakó Zsigmond*, *Makkai László* stb. munkái. Kalotaszeg múltja és jelene iránt érdeklődők figyelme azonban elsősorban a táj kutatást megalapozó művekre irányul: *Jankó János*: *Kalotaszeg magyar népe* (1892) című munkájára, mely az egész magyar néprajztudomány első tájmonográfiája. Ezt követte *Malonyay Dezső*: *A kalotaszegi magyar nép művészete* (1907) című kötet, mely a magyar táji népművészet összegzését adta. Malonyayék a népművészetben ismerték fel azt a tiszta forrást, amelyből a magyar művészet megújulhat. A nagy monográfiák után jelentős

résztanulmányok születtek, köztük *Bátky Zsigmond* munkái, amelyek megalapozták az anyagi kultúra tudományos igényű vizsgálatát.

Az impériumváltás után, a kisebbségi időszakban a Kalotaszeg-kutatás jelentős mértékben visszaesett, amit a publikációk számának rohamos csökkenése is jelzett. A kalotaszegi táj iránti érdeklődést a szépirodalom igyekezett fenntartani, elsősorban *Kós Károly*, akinek *Kalotaszeg* című kötetét (Kolozsvár, 1932) sokan Kalotaszeg eposzájának nevezték, valamint *Szentimrei Jenő*: *Csáki bíró lánya* (Kolozsvár, 1936) című műve, amely a színpadon is nagy sikert aratott.

Az 1940-es évek táján a Kalotaszeg-kutatásban a fellendülés időszaka következett. A bibliográfia tanúsága szerint az új kutatónemzedék egy-egy település néprajzi anyagának feltérképezésére vállalkozott: *Nagy Jenő* Magyarvalkón, *Kresz Mária*, *Csete Balázs* Nyárszón, *Faragó József* Kiskapuson, *Kovács Ágnes* Ketesden kutatott. Többen témaközpontú vizsgálatokat folytattak: *Tárkány Szűcs Ernő* a kalotaszegi jogszokásokról, *Tombor Ilona* a táj festett asztalosmunkáiról publikálta kutatási eredményeit.

Az osztályharcos, proletkultus időszakban a tudományos publikációk száma újra elapadt, a szakemberek, tudományos műhelyek, közlési lehetőségek hiánya szinte lehetetlenné tette a kutatást. Új fellendülést az 1968 utáni esztendőök hoztak, amikor időlegesen enyhült a Ceausescu-féle rendszer nemzetiségellenes politikája. Ekkor jelent meg *Almás István-Olosz Katalin*: *Magyaryerőmonostori népköltészet* (1969) kiemelkedő munkája, *Faragó József-Nagy Jenő-Vámszer Géza*: *Kalotaszegi népviselet* (1977) című műve és *Péntek János*: *A kalotaszegi népi hímzés és szőkecsipke* (1979) című modern szemléletű monográfiája. Összehasonlító néprajzi kutatásokra irányították a figyelmet: *iff. Kós Károly* a muszaj erdélyi tipológiájának vizsgálatával és *Palotay Gertrúd* a török elemek felfedezésével a kalotaszegi díszítőképzésben.

1983-ban a román hatalom kiharcolta a könyvkiadók terveiből, a folyóiratok és újságok hasábjairól a kisebbségek identitását erősítő műveket és írásokat, a publikációs tevékenységnek újra vége szakadt. *Vasas Samu-Salamon Iláikó*: *Kalotaszegi ünnepek* (1986) című értékes munkája már csak Budapesten jelenhetett meg.

Az 1989-es romániai változások megteremtették a tudományos kutatás fellendülésének lehetőségét: megszűnt az ideológiai diktatúra, a művelődési életet béklyóban tartó cenzúra, de a publikálásnak az ország gazdasági zülaltsága, az infláció növekedése, az anyagi hiánya hátráltat. A munka azonban folytatódik: 1990-ben *Bánffy-hunyadon* megjelent az új *Kalotaszeg* folyóirat,

mely a vidék honismeretének és a népi hagyományok közreadásának fóruma lett. Új kutatók jelentkeztek, *Várady Pál* és *Borbély Anikó*: Kalotaszeg kötetivel (1989, 1990) a népi öltözet legszebb képi bemutatását nyújtották át az érdeklődőknek, *Fülemile Ágnes* és *Balogh Balázs* pedig a vidék jelenkori társadalmát tették vizsgáldásuk tárgyává.

Érdekes következtetéseket vonhatunk le, ha Kalotaszeg bibliográfiáját a számok tükrében vizsgáljuk. A könyvészet 140 újságra és folyóiratra vonatkozik, 341 szerző írását közli és összesen 1230 tételt tartalmaz (az írások száma valamivel kevesebb, mert néhány munka több helyen is szerepel!). A szerzők műveik száma szerinti felsorolása a következő képet mutatja (zárójelben a művek száma): *Gyarmathy Zsigáné* (163), *Vasas Samu* (84), *Nagy Jenő* (41), *Jankó János* (40), *Herrmann Antal*, *Kós Károly* (23), *Sebestyén Kálmán* (22), *Szabó T. Attila* (21), *ifj. Kós Károly*, *Ricci József* (18), *Buzás Pál* (16), *Hála József* (14), *Boldizsár Zeyk Imre* (13), *Faragó József* (12), *Kresz Mária*, *Czuczsa János* (11). A szerkesztő egyes szerzők esetében bizonyára teljes anyag feltérképezésére törekedett, közölve a kisebb írásokat is, ez lehet az oka a felsorolásban mutatkozó aránytalanságoknak.

A bibliográfiát lapozgató olvasónak több esetben hiányérzete támadhat, ugyanis *Morvay Pál* 1, *Debrezseni László* 2, *Miklósi-Sikes Csaba* csak 3 írással szerepel, néhány név, mint *Bazsó Zsigmond* újságíróé vagy *Ferencci István* egyetemi tanaré, akik pedig számos cikket közöltek Kalotaszegről, hiányzik a könyvészetből.

A néprajzi bibliográfia lehetővé teszi a Kalotaszeg-kutatás hiányosságainak felismerését, az új kutatói feladatok kijelölését. Szembetűnő a korszerű kalotaszegi falumonográfiák hiánya, valamint a tudományos kutatás terén az Almás-völgye falvainak – Farnasnak, Ketesednek, Kispetrinek, Középlaknak, Nagypetrinek stb. elhanyagoltsága. A Kolozsvári Állami Levéltárban feldolgozásra vár a Gyarmathy-családnak sok új adatot tartalmazó hagyatéka. Hiányzik a pompázó, ünnepi Kalotaszeg bemutatása mellett a mai kalotaszegi hétköznapok bemutatása, a falvak mai életének megajzolója. Adós a társadalomtudományi kutatás Kalotaszeg történeti és demográfiai változásainak feltérképezésével: közismert, hogy az „egykezés” problematikájával sokan foglalkoztak, de a jelenségre elfogadható magyarázatot mindmáig nem adott a szaktudomány. Feltáratlan a kalotaszegi varrottások jelenkori helyzete: egyrészt a kereskedelmi érdekeknek kiszolgáltatott varrottások elsilányulása, másrészt a régi motívumokat, esztétikai értékeket megőrző templomi hímzések megjelenése stb.

Az új kutatónemzedékre vár a feladat, hogy ezeket a fehér foltokat eltüntesse, a gazdag örökséget új szempontok szerint feldolgozza, értelmezze, a korszerűbb Kalotaszeg-kutatást megteremtse.

Sebestyén Kálmán

KÁPOLNAI IVÁN-SZLOVÁK SÁNDOR:

Képviselőválasztások és képviselők a mezőkövesdi térségben, 1848–2001.

A rendszerváltás ideje óta egyre többen kíváncsiak arra, kik voltak választókerzetükben az országgyűlési képviselők 1848-tól, kik voltak azok a politikusok, akik kötődtek falujukhoz, városukhoz, tájegységükhöz. Az azonban még egyedül álló, hogy 150 évet áttekintve az országgyűlési választásokról, valamint a térség képviselőiről könyv is született.

Kápolnai Iván és *Szlovák Sándor* két év szorgos munkával hiánypótló munkát alkottak, mely ötvözi az országgyűlési választások országos történetét a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei választások történetével, valamint a mezőkövesdi képviselők életrajzát és munkásságát is feltárja. Különösen fontos, hogy a kötet úgy tárgyalja a helytörténeti vonatkozásokat, hogy beleilleszti az adott kor Magyarországának történetébe, társadalomtörténeti és politikátörténeti párhuzamokat tár az olvasó elé, sőt alakilag is megkülönbözteti egymástól, az országos vonatkozásokat dől, a helytörténeti vonatkozásokat álló betűvel szedve.

A szerzők vizsgálták a választókerületek – változó – földrajzi elhelyezkedését, a választásra jogosultak és a teljes lakosság arányát. A választások adatait településenként részletezik, bemutatják a választási aktivitás településenként eltérő mértékét és a régió politikai magatartását. A megválasztott képviselők személyének bemutatásakor a születési hely, a társadalmi környezet, az iskolai végzettség és a foglalkozás, a politikai pártállás és annak esetenkénti változtatása, valamint a választókerzetükben végzett tevékenységük bemutatása, értékelése követik egymást. A választások történetének szakirodalmán kívül tanulmányozták valamennyi történeti országgyűlési almanachot (1886–1945), a képviselő parlamenti felszólalásait (1848–2001), és végigböngésztek a következő helyi és a regionális sajtóorgániumok közül a Borsod, Észak-Magyarország, Miskolci Hírlap, Mezőkövesd és vidéke valamint a Mezőkövesdi újság évfolyamait. Felhasználtak választási statisztikai köteteket, elolvastak kéziratokat, felkerestek egykori és jelenlegi képviselőket, valamint – ha ez lehetséges volt – a már elhunyt képviselők hozzátartozóit, akik szemtanúi voltak egy-egy kornak, és szóbeli vagy írásbeli visszaemlékezéseiket is felhasználták. Felkutatták a múzeumokban és könyvtárakban lappangó képviselői arcképeket, összegyűjtötték választási tematikájú fotókat.

A kötet négy fejezetre oszlik. Áder János, az Országgyűlés Elnöke előszava után, a szerzők rövid bevezetőben ismertetik munkájuk politikátörténeti, jogtörténeti, földrajzi, szociológiai, népességtudományi, statisztikai alapjait, vizsgálódási szempontjait, majd ismertetik a felhasznált, választástörténettel foglalkozó köteteket és megadják kutatási (könyvtári, levéltári) helyeiket is. A bevezető tanulmány végén bemutatják a mezőkövesdi tér-

ség tájföldrajzi elhelyezkedését, közigazgatás-történeti, valamint területi változásait is.

Az első fejezetben 1848-tól az első világháború végéig 16 képviselőválasztást, valamint 3 időközi választást mutatnak be. Nehéz ennek az időszaknak a felkutatása, hiszen megbízható képviselői almanachok csak 1886-tól állnak rendelkezésünkre.

A második fejezet a két világháború közötti időszak 6 országgyűlési választását és 2 időközi választást mutat be. Ebben a fejezetben az országgyűlési választások szavazatainak pártok szerinti megoszlását is megadják a szerzők. A képviselők parlamenti felszólalásainak említése mellett a szerzők a korabeli helyi újságokból összeszedték, felkuttatták a képviselők helyi tevékenységét is. Így megtudhatjuk, hogy mely képviselő hogyan tudott a térség fejlesztésére hatni. A képviselők közül különösen meghatározó volt a település fejlődésében az 1930-as években két cikluson keresztül képviselősiklóda, ma is köztisztviselőként álló Zsóry Lajos munkássága.

A harmadik fejezetben az 1945 és 1985-ös választások közötti időszak kapott helyet. Az említett 40 évben e könyv tanúsága szerint is jól elkülöníthetőek az 1945 és 1949 közötti választások, melyben több pártra lehetett szavazni, az 1949 utáni időszakról. 1967-ig nem voltak választási körzetek sem, így különösen nagy utánjárást igénylő feladat volt, hogy a helyi írott és íratlan források – adatközlők – segítségével alapján megállapítsák a szerzők, hogy ebben az időszakban ki lehetett Mezőkövesd képviselőjével megbízva. Az 1967 utáni időszak (amikor ismét voltak választási körzetek) képviselőinek a térségben, a térség érdekében kifejtett munkásságát is felkuttatták és leírják a szerzők.

A negyedik fejezetben az 1990 utáni, ismét demokratikusan választott országgyűlés részletezése szerepel. Az időben is közeli és jól dokumentált időszak tárgyalásakor röviden bemutatják az országgyűlési képviselőjelöltek, részletezik a választási eredményeket. Megadják a megválasztott képviselők életrajzát, parlamenti felszólalásait, országgyűlési bizottságokban végzett munkájukat ugyanúgy, mint ahogy végigveszik a választókörzet települései, lakossága érdekében kifejtett munkásságukat is, ezzel is bemutatva, hogy a képviselői tevékenység milyen sokrétű. Az Összegzésben a mezőkövesdi, mezőkeresztesi választókörzet 150 évének átfogó értékelését adják meg a szerzők.

A kötetet mellékletek teszik még értékesebbé, melyekben adattár, térképek és fényképfelvételek kaptak helyet. Az adattár táblázatos formában tartalmazza az összesített kimutatást a mezőkövesdi és mezőkeresztesi választókörzet képviselőiről 1848 és 1998 között, az 1931-1939. évi országgyűlési választások eredményeit a mezőkövesdi kerületben községenként, az 1947. évi nemzetgyűlési választások eredményeit a két körzetben pártok szerinti megoszlásban, az 1990. és 1998. évi eredményeket községenként és az 1990, 1994, 1998. évi vá-

lasztások eredményeit képviselőjelöltek és pártok szerinti megoszlásban, valamint a területi listára leadott szavazatok számát pártok szerint, településenkénti megoszlásban. A mű használatát segíti az utolsó részben szereplő névmutató, melyben a térség képviselői és képviselőjelöltjeinek nevei is szerepelnek.

A kötet különlegessége, hogy Magyarországon első ízben vállalkozott egy kistérség parlamenti választásainak másfél évszázadot felölelő jogi, demográfiai, szociológiai, pártpolitikai és történeti szempontok szerinti áttekintésére. A mű gazdag forrásfeldolgozás, valamint Mezőkövesd térsége politikai életének, annak történetének és jelenkorának bemutatása, és a képviselői almanach miatt rendkívül fontos dokumentum. Hasznos helytörténeti, valamint országos viszonylatban is, és remélhetőleg mintául is szolgál majd helytörténészek, kutatók, történelem szakos vagy jogász hallgatók számára, hogy mind több választási körzet képviselőiről születhessen hasonlóan igényes, nagy formátumú tanulmánykötet. (Mezőkövesd, 2001.)

Villám Judit
történész - könyvtáros, Budapest

ANZIK ALBERT: Sárközújlak története

A Szatmár megyei Sárközújlakról (Livada, Județul Satu Mare), erről a Szatmárnémetitől 21 kilométerre keletre, a „bányai úton” (Nagybánya), a „nagyországtúton” lévő, eredetileg két településből – Sárköz és Újlak>Sárközújlak – álló községről van szó. Mindkét községi ősi, középkori eredetű; Sárköz (első említése: 1270) a Sárközi, a Morócz, majd a Báthory család, illetve később a Sztáray, valamint a Vecsey család tulajdona. Újlak, Sárközújlak (első említése: 1321) pedig az Újlaky család birtoka, majd a XVI. század derekától kezdve több köznemesi családe volt. Ma, a különböző birtoklástörténeti és közigazgatási változások, sőt „imperiumváltás” után Sárközújlakhoz számítják a közvetlen szomszédságában lévő, vele összeépült ősi falut, Sárközt és Adorjánt (Adrian); (első említése: 1262); Felső-Liget (Dumbrava) új keletű, 1921-ben az aranyosmeggyesi (Medieșul Aurit) határból kivált falut, és Kis-Sárköz (Livada-Mișea) ugyancsak új keletű, 1927-ben létesült telepes községet. Az így létrejött Sárközújlak (Livada) községnek 1992-ben 7012 lakosa volt, és az alábbiak szerint tagolódott. Nemzetiség szerint: magyar 4561, román 2190, cigány 167, német 18, ukrán 41, szerb 1, sváb 1, székely 1. Vallás szerint: római katolikus 1910, görög katolikus 1908, orthodox 1943, református 1149, Jehova tanúi 19, izraelita 1, egyéb 82.

Mielőtt a könyv tartalmi ismertetésére térnénk, szólnunk kell ennek a statisztikának néhány sajtó-

tosságáról. Például arról, hogy az 1992. évi népszámlálás külön, önálló etnikumokként próbálta kezelni a svábokat és a székelyeket. Ahogy látjuk, eredménytelenül. Kérdéses az is, hogy a cigányságot milyen kritériumok alapján sorolták az önálló etnikumok közé. De még érdekesebb a statisztika egyházi része. Ahhoz, hogy az itt köztölt adatokat jobban megérthessük és megfelelően értékelhessük jó idézni Fényes Elek 1851. évi adatait a három községre vonatkozóan. Fényes Elek Sárközt „*magyar-oroszlalunak*” mondva 1301 lakosáról adott számot, a következő tagolásban: 432 római katolikus mellett 520 görög katolikus, 341 reformátust és 8 zsidót tartott számon. Sárköz esetében a görög katolikusok nyilvánvalóan „oroszlalunak”, azaz ruténok voltak. *Újlakot* > *Sárközújlakot* viszont 261 lakosával *magyar falunak* mondta. 2 római katolikus lakosa mellett 254 református és 5 zsidó lakosáról számolt be. Itt azt is érdemes megjegyezni, hogy a településeggyüttesben szereplő három község közül Újlak volt a legkisebb, de ez volt a legmagyarabb település. Nyilvánvaló, hogy nemcsak emiatt, hanem inkább jó, a legkedvezőbb fekvése miatt vált a településeggyüttes központjává. *Adorjánt* Fényes ugyancsak *magyar falunak* mondta 405 lakosával, akik közül 12 római és 56 görög katolikus, 323 református és 14 zsidó volt. Az itt szerepelt 56 görög katolikusról nem tudjuk, hogy milyen nemzetiségűek voltak. Tekintve Fényes azon határozott kitételét, hogy *Adorján magyar falu*, feltételezhetjük, hogy magyarok voltak.

Mint tudjuk, Romániában, a diktatúra idején felszámolták a görög katolikus egyházat. A görög katolikusok egy része az orthodox egyházba kényszerült, abba az egyházba, amely teljes egészében román etnikumúnak vallotta magát. Kevesebben a római katolikus egyházba mentek és szinte senki se a reformátusba. 1992-ben, amikor már visszaállították a görög katolikus egyházat, statisztikánk 1908 görög katolikus mellett 1943 orthodox lakost is kimutatott. Ennek a két egyháznak összesen 3851 híve volt 1992-ben, ami 1661 fővel több, mint a románság száma (2190). Itt tehát másfélezerrel több olyan lakosról van szó, akik sem románok, sem ruszinok („ukránok”), hanem görög katolikus magyarok. Az izraeliták elfogyását egyértelműen a holokauszt rémségeivel magyarázhatjuk és azzal, hogy a halálból megmenekült zsidók, ha haza is tértek falujukba, nem maradtak ott, hanem hamarosan külföldre, vagy nagyvárosokba költöztek.

A két statisztika összevetése világosan mutatja azokat az etnikai-migrációs folyamatokat, amelyek 1851–1992 között, de főleg a másfélszáz év utolsó harmadában (1950–1992) lefolytak, mind az etnikai, mind a vallási tagoltság tekintetében döntő változásokat hoztak. Ezeket a változásokat függetlenül Sárközújlakot-Lividát mind saját maguk a sárközújlakiak, mind környezetük magyar településnek tudják. Ezt a vélekedést erősíthette és erősítheti ma is az, hogy Sárközújlak környezetében is több jelentős magyar lakosságú község található. Valamint az is, hogy Sárközújlak a XVIII.

század végétől kezdődően mindmáig tartóan központi szerepkört tölt be környezetében.

Sárközújlak (Livada) története eléggé ismert. Minden Szatmár megyéről szóló monográfia, adattár behatóan foglalkozik a településeggyüttest alkotó három neves faluval. *Szirmay Antal*tól (Szatmár vármegye fekvése, történeti és polgári esmérete. I–II. Buda, 1809–1810.), *Fényes Elek*en (Magyarország geographiai szótára. I–IV. Pest, 1851.), *Kiss Kálmán*on (A szatmári református egyház megye története. I–II. Kecskemét, 1878.), *Borovszky Samun* (Szerk.: Szatmár vármegye. Bp., 1907.), *Maksay Ferenc*en (A középkori Szatmár megye. Bp., 1940.), *Suciu, Coriolan*on (Dicționar istoric al localităților din Transilvania. București, 1960.), *Dumitrascu, Sever*en és *Bader, Tiberiu*n (Așezasrea dacilor liberi Mediușul-Aurii. Oradea, 1960.) és (Epoca bronzului în nord-vestul Transilvaniei. București, 1970.), *Prodan, David*on (Iobagia în Transilvania sec. al XVI-lea. I–II. București, 1971.), *Pirigy István*on (Magyarországi Görögkatolikusok Története. Nyíregyháza, 1990.) át *Kiss Lajos*ig (Földrajzi nevek etimológiai szótára I–II. Bp., 1988.).

Anzik Albert helybéli születésű, sárközújlaki tanító, több más kiadvány mellett mindezekre a munkákra is hivatkozik. Sőt, felsorolja azokat a magyarországi és romániai állami és egyházi, valamint megyei, városi és magán levéltárakat is, amelyeknek az anyagát átnézte és esetenként fel is használta. Legfőbb és legjobb forrásai azonban a nagyszerű helyismereten alapuló megfigyelései és a lakosokkal folytatott közvetlen beszélgetései voltak.

Munkáját bizonyos monografikus rendnek megfelelően több részre osztotta. Rövid *Előszó* után *A helység topográfiája és éghajlata* címmel Sárközújlak és közvetlen környezete természetföldrajzi viszonyairól tájékoztat. *Régészeti feltárások igazolják a település létezését* a következő fejezet címe. A cím nem helyes, mert a régészeti feltárások nem Sárközújlak őskori létezését igazolják, hanem azt, hogy Sárközújlak és környéke már az őskorban is lakott terület volt. *A Történelmi adatok fejezetcím* alatt Sárközújlak és kapcsolt részei középkori birtoklástörténetéről ad összefoglaló képet. A következő fejezet címe: *Adminisztratív és területi felosztás*, a településeggyüttes nagyon is változatos területi, igazgatási változásait ismerteti. Az ezután következő részek már úgynevezett szakmai fejezetek, mint például a következő is: *A község lakói mezőgazdasága*. Ez esetben a cím magáért beszél. Szerzőnk ebben a fejezetben Sárközújlak mezőgazdaságának a történetét mutatja be a feudális nagybirtoktól kezdve a mezőgazdaság kollektivizálásáig, sőt a termelőszövetkezetek felbomlásáig (földművelés, erdőgazdálkodás, állattenyésztés, kertszőlőkultúra). Bizonyára a sárközújlak-lividai mezőgazdaság fejlettségének elismerése volt az, hogy 1962-ben a községben *Mezőgazdasági Kísérleti Állomást* rendeztek be, de különösen az, hogy 1969-ben Sárközújlakon *mezőgazdasági liceumot*,

azaz bentlakásos szakközépiskolát létesítettek. De idézhetnénk azt is, hogy „1970-ben egy fentről jövő politikai döntés következtében megalakult a mintegy 5000 egyedet befogadni képes bikahizlalda. Az első években ez is jól működött, mivel besegített az állam, de aztán évről évre rosszabbul és rosszabbul ment. A hanyatlás okai: takarmányhiány, az állatok elhullása, szervezetlenség és érdektelenség. Az építmények ugyan korszerűek voltak, s talán sokáig ellenálltak volna az idő viszonyosságainak, de az 1989-es évet követően a falu közprédájává váltak. Ugyanezeket lehet elmondani arról a több mint 300 hektáros halastóról is, amely Adorján határában épült.” *Az iparosítás gyökerei* című fejezet a falusi ipar kialakulásáról, fejlődéséről, szakmai szerveződéséről és a kisipar szinten való megmaradásáról (például malomipar) szól. Külön fejezet foglalkozik a fejezet címe szerint *A lakossági szolgáltatások kialakulása(a)-ával*. Itt nem lehet pontosan tudni, hogy a szolgáltató iparokról van-e szó, vagy pedig egy szélesebb, nagyvonalúan kezelt, bárki által folytatható, alkalmi, besegítő jellegű szolgáltatásról. A következő fejezet már csak félig-meddig történeti jellegű, *Anyagi és szellemi kultúra* címen egy általános művelődéstörténeti áttekintést nyújt. Ezt követi az: *Egészségvédelem* című fejezet, ami a romániai közegészségügy szervezeti felépítéséről és működéséről számol be. Az iskolák történetével, a tanítás-nevelés problematikájával egy külön, a következő fejezet – *Az oktatás fejlődése* – foglalkozik. Ebben van szó az 1969-ben megnyílt mezőgazdasági liceumról, amely hivatva volt messze környék számára mezőgazdasági szakembereket képezni. A mezőgazdasági liceum három (napnali, esti és látogatás nélküli, azaz levelező) tagozattal működött. A mezőgazdasági liceum mellett elméleti liceumot is szerveztek, amelyben a főiskolákra-egyetemekre menni szándékozókat képeztek. Mindkét liceum igen népes volt, s a sok diák kiválóan alkalmas volt arra, hogy Sárközújlak központ voltát, jó híret terjesszék. A község sportjával külön fejezet foglalkozik: *Sportélet*. A következő, eléggé terjedelmes fejezet címe is hosszú: *Az egyházak múltja, jelene és szerepe az emberek lelki világában*. Itt nagy feladat elé állította magát a szerző. Ez a fejezet ugyanis nem tárgyalható magában, hanem csak az etnikai problémákkal (államegyház, asszimiláció, szociológiai felmérések, etnikum-vallás-egyház összefüggései, az úgynevezett kisegyházak szerepe, az ateizmus jelenléte stb.) együtt. A következő fejezet néprajzi jellegű és a társadalomnéprajz szempontjai szerint, módszereivel kívánja a *Hagyományok(at) és szokások(at)* meghatározni, majd szerepüket megállapítani Sárközújlak társadalmi életében. Egyfajta mentalitásvizsgálatnak is lehetne ezt a fejezetet felfogni. Vélekedésünkben csak megerősít bennünket az utolsó, címe szerint is figyelemre méltó fejezet: *A lakosság a háborúk idején*. Ezután a *Zárszó* következik, majd egy rövid *Bibliográfia*. A kiadvány végén Függelékként adják közre *Lovas János Sárközújlaki tájszó-gyűjteményét*.

Csak dicsérni lehet Anzik Albert buzgalmit és lelkesedését. Munkája gondos utánjárás, személyes gyűjtés alapján készült népszerűsítő-tájékoztató jellegű, a kényes témákat kerülő helytörténeti-honismereti összefoglalás. A könyv informatív értékét nagyban növeli a sok illusztráció.

Nem tudjuk megfelelőbb módon befejezni könyvünk bemutatását, mint a szerző saját szavaival. Anzik Albert így fejezte be könyvét: „Lehet, hogy ez a könyv nem tudott minden téren eléggé aprólékos adatokkal szolgálni, maradtak még sötét foltok, de majd talán lesz, aki folytatja kutatómunkámat és a megkezdett művet, s továbbírja Sárközújlak történetét.” Mi, Anzik Albert falutörténetében a sok érteken túl elsősorban az *első lépést*, a romániai magyar helytörténeti feldolgozások kiadásának kezdetét, az indulás-indítás példamértékű tényét értékeljük. (Sárközújlak, 1999.)

Dankó Imre

DR. JÁNOS KUBASSEK:

Hungarian Hermit of the Himalaya Kőrösi Csoma Sándor életmű angolul

A magyar tudományos értékek nemzetközi ismertsége mindig fontos kérdése volt a hazai művelődés- és tudománytörténetnek. Ezért jelentős Kőrösi Csoma Sándor angol nyelven megjelent új életrajza.

Dr. Kubassek János négy főfejezetben dolgozza fel a tudós életútját. Szemléletesen mutatja be a szülőföldtől messze került tudós hányattatásait, az ott élő segítő hivatalnokokat, társakat, akik a kutatómunka során együttműködtek Csomával. Szól a nehézségekről, a gyakran elháríthatatlan akadályokról, amelyek e könyv nyomán a külföldi számára meggyőző erővel bizonyítják, milyen sok nehézség közepette, fáradozás árán sikerült Csomának megközelítenie célját, a tudományos feltárás lehetőségét Nyugat-Bengáliában, Tibet közelében. A tudós akarata és elszántsága, hite vezet-e a távoli tájakra, ahol végül befogadták.

A könyv nemcsak részletezi és megörzi Kőrösi Csoma Sándor emléket, hanem közli a fellelhető, Kőrösi Csoma Sándor nevet viselő létesítmények helyét, ismerteti az Erdi Múzeum gyűjteményét. Az angol nyelvű kötet igen jó kiállítású, a válogatott képanyag kitűnő illusztrációja a hasonlóan színvonalas, irodalmi igényű szövegnek, melynek angol fordítója Annabel Barber volt. A kötet régi hiányt pótol, az országimázs feltétlen része. Méltó megörökítője Kőrösi Csoma Sándor emlékének és értéke a magyar történeti könyvkiadás új korszakának. (Hungarian Ancient History Research and Publishing Company. Bp., 1999.)

Dr. Krisztián Béla

A Debreceni Egyetem Néprajzi Intézetének folyóirata

Tíz esztendővel ezelőtt, 1991-ben *Ethnica* néven alapítványt létesítettek Debrecenben, az – akkor még Kossuth Lajos nevét viselő Tudományegyetem Néprajzi Tanszékének munkatársai. Céljaik között szerepelt a magyar és a közép-európai néprajzi kutatások támogatása, nemzeti kultúránk nemzetközi megismertetése, kiemelt helyszíni gyűjtőmunkák támogatása, kiadványok megjelenítése, kutatási teljesítmények publikálása. A tanszék és az alapítvány az eltelt évtizedben több mint 250 kiadványt bocsátott ki, 1999-ben pedig *Ethnica* címmel útjára indította néprajzi folyóiratát, amely évente négyszer, kezdetben 24, később 40 oldal terjedelemben jelenik meg, *Ujváry Zoltán* szerkesztésével.

A lap az egész magyar és közép-európai néprajztudományra kitekintve közöl tudománytörténeti írásokat, történeti és recens néprajzi anyagot, könyvismertetőket, továbbá beszámolókat a néprajzi tudományosság eseményeiről, személyiségeiről. Az A/4-es méretű folyóirat eddig megjelent 12 száma – füzeti terjedelméhez képest – impozáns mennyiségű anyagot közölt, ha jól számoltam 160 kisebb-nagyobb tanulmányt, dolgozatot, vagy éppen „szösszenetet”, és 199 könyvismertetőt. Van közöttük az ívnyit is meghaladó, és a flekknyit sem elérő tanulmány, de valamennyi értékes anyagot tartalmaz, fontos eseményről ad hírt, figyelmet érdemlő véleményt közöl. Az írásokat tematikailag egyrészt a sokféleség, másrészt – a néprajztudomány nagy témaköreit tekintve – bizonyos aránytalanság jellemzi, ami nyilvánvalóan a potenciális szerzőgárda, vagyis a Debreceni Néprajzi Intézet és munkatársi holdudvara érdeklődésének jellegéből fakad.

Lássuk ezek után az írások műfaj és tematika szerinti megoszlását, természetesen a „darabszámuk” és nem a terjedelmük alapján számolva. Egyharmaduk témája a néprajztudomány, több mint egytizedük a tudományos élet eseményeiről szól, a nagyobbik felük pedig recenzió. A tudományos témájú munkák egyötöde tudománytörténettel, különösképpen a szakma jeles művelőire való emlékezővel, szellemi örökségükkel foglalkozik. Legnagyobb részük (55 %) a szellemi néprajz világába vezet, különösen a népszokások, a népköltészet és a vallási néprajz szerepel gyakran a témák között, s viszonylag ritkán találkozunk a népi díszítőművészettel. A szakmai írások közül csak minden tizedik foglalkozik az anyagi műveltséggel, annak témái között főként a táplálkozás, a gazdálkodás és a kézművesség szerepel. Néhány írás képviseli a társadalomnéprajzot, a nyelvtudományt és a szociológiai módszereket alkalmazó jelkutatást.

Szinte teljesen hiányzanak az *Ethnica* közleményei közül az elméletieskedő, öncélú eszmefuttatások, a nemzetközi irodalomból kialakított prekonceptiókra erőltetett dolgozatok, a bikkfanyel-

ven elnyekergertt haszontalanságok. Az egész folyóirat egyik legnagyobb erénye, hogy igen jelentős arányban publikál frissen gyűjtött anyagot. Munkájuk gyümölcset szinte még harmatosan nyújtják át, a fogalmazás a legszükségesebb közlésére szorítkozik. A szerzők zöme nem a világ teremtésével kezdi témája bemutatását, nem fut hatalmas és öncélú köröket, mielőtt a lényegre térne, így aztán amire 30 sor elegendő, abból nem lesz félféves, tudományosnak tűnő buborék. Így sikerült a szerkesztőknek megvalósítani azt, ami a régi néprajzi folyóiratoknak, különösen az egykori *Ethnographia*-Népeletnek egyik fő erénye volt, nevezetesen hogy a villanásnyi megfigyeléseket, fölismeréseket apró, mondhatni „szösszenetnyi” írásokban közölték, hadd kerüljön be minél előbb a tudomány vérkeringésébe. Jórészt ezektől a sokszor csak nyúl farknyi írásoktól lesz friss, változatos és adatokban gazdag az *Ethnica*. Apró, de nagyon fontos ismereteket közölnek ezek a „néprajzi miniatűrök”, hivatkozni lehet rájuk, s valahol, valakinél talán éppen egy összefüggést erősítenek, fehér foltot színesítenek. Mert semmire sincs nagyobb szükség kényelmes, elméletgyártásra berendezkedett néprajzi világunkban, mint az – igaz, egyre nagyobb fáradtsággal gyűjthető – új, a tegnapi és a mai világra vonatkozó néprajzi anyagra.

Csupán ízelítőül néhány, egyéni gusztusom szerint érdekesebb téma!

Mindig izgattak a *táji természet* kialakulásának ok-okozati összefüggései, mert ezeket lényegében egyetlen termék esetében sem sikerült tökéletesen értelmezni. Ezért is érdekes, amit *Pántya Julianna* a Debrecen-környéki tormatermesztéssel kapcsolatosan – két írásában (és megjelen könyvében) – feltárt, bemutatott. Az alapos irodalmi áttekintés mellett rendkívül sok magagyűjtött adattal dolgozza fel *Dankó Imre* az *április bolondja* – mint szó-lás, és mint esemény –, valamint a *golyózás* művelődéstörténetét. Értékesek továbbá – sok egyéb, fontos adalék mellett – *Mirk Szidóniának* a háromszéki Zabola magyar – román vegyes házasságairól, *Csáky Károlynak* a Középső-Ípoly mentén használatos ünnepi szentelményekről, *Lukács Lászlónak* a húsvéti tojásjátékokról, *Papp Józsefnek* a falunapokról, *Naagy Veronikának* a mohai tikverőzésről közölt megfigyelései.

Igen tanulságosak azok a „kitekintő” írások, amelyek a közeli szomszédok, vagy éppen távoli vidékek népeletére, valamint néprajzi munkájára vetik tekintetüket. Fontosak ezek az ismeretek nemcsak az etnográfusi pályára készülő diákok számára, hanem általában a néprajztudomány művelőinek „általános (szakmai) műveltsége szempontjából is. Így kapunk – ha csak villanásnyi – képet többek között a közép-ázsiai meszhet törökök sztálini kitelepítésének körülményeiről és ennek hatásáról e népcsoport etnicitására (*Bartha Júlia*), a Csörsz monda középkori perzsa párhuzamairól (*Kovács Előd*), a korai századok lappföldi utazásainak híreiről (*Hans-Hermann Bartens*), a Ka-

levála művelődéstörténeti hatásáról (*Nyirkos István*), a koreai kultúráról (*Mészáros Csaba*), Nepál karácsonyáról és hétköznapjairól (*Carter Katherine*), a krétai Toplou kolostor néprajzi vonatkozásairól (*Bartha Elek*). De nem kevésbé fontosak a „befelé tekintő” cikkek, amelyek a Kárpát-medencén belüli etnikai, vagy vallási kisebbségek világról tudósítanak. Több írás foglalkozik a hazai zsidók hagyományos kultúrájával (*Bárh Dániel*, *Papp Richárd*, *Ujváry Zoltán*), a szlovákok (*Pacsai Imre*, *Ujváry Zoltán*), szerbek (*Tolnai Mirjana*), ruszinok [ukránok] (*Úr Lajos*), románok (*Ujváry Zoltán*) népeletével; valamint a görögkeleti (*Bartha Elek*), görög katolikus (*Pilipkó Erzsébet*), római katolikus (*Gecse Annabella*) egyház néprajzi vonatkozásaival.

Rendkívül értékesek azok a tudománytörténeti adalékok, amelyeket a néprajztudomány nagyjainak életének egy-egy mozzanatára, főként pedig munkamódszerére vetnek fényt. Ilyenek *Dankó Imrének*, *Szilágyi Miklósnak* Gunda Béla, *Szilágyi Miklósnak* Bátky Zsigmond és Györfly István, *Farkas Józsefnek* Ferenczi Imre, *Ujváry Zoltánnak* Pesovár Ferenc, Györfly István és Tálasi István alakját, életének egy-egy mozzanatát megidéző írásai.

A folyóirat negyedéves, szigorúan pontos megjelenése lehetővé teszi, hogy aránylag frissen reagálhasson a néprajzi világ öröndetes és szomorú, vagy egyszerűen csak jelentős eseményeire. Mert öröndetes, mikor a szakma egy-egy jeles szakembere eléri azt a kerek számú évfordulót, amit senki se nézett volna ki belőle; és szomorú dolog, amikor valaki idő előtt – mindig idő előtt – kénytelen távoznia. Jó példát mutat az Ethnica azzal, hogy első három évfolyamában a 9 nekrológgal szemben 25 születésnapit köszöntött közölt, hiszen nemcsak a halál után kell szépeket mondanunk egymásról, jól esik az még életünkben is.

Az Ethnica első három évfolyamában megjelent írásk nagyobbik fele – de a terjedelmet tekintve is csaknem egyharmada – *könyvismertetés*. Mégpedig általában nem formális, pusztá figyelemfelkeltést szolgáló, hanem érdemi recenzió, amely a tartalmi ismertetésen túl értékel is, feltárja a szóban forgó mű érdemeit és korlátait. Három esztendő alatt 200 ismertetés – óriási teljesítmény, nemcsak a pusztá mennyiséget tekintve, de úgy is, ha az ötvenyolc recenziens „beszervezésére” gondolunk. Természetesen egy néprajzi tanszék ebből a szempontból előnyös helyzetben van, hiszen hallgatói folyamatosan „hadra foghatók” ha néprajzi szakkönyveket kell ismertetni; és milyen jó lehetőséget nyújt ez a terep, ez a műfaj a néprajztudomány leendő tudósai számára, oroszlánkörmeik megmutatására. Természetesen az sem utolsó érdem, hogy igen sok helytörténeti monográfiát, honismereti jellegű kiadványt is bemutat a folyóirat Szemle rovata.

Az Ethnica nagyon fontos helyet foglal el a – nem túl nagy számban megjelenő – kurrens hazai néprajzi periodikák között. Történeti és interetnikus szemléletével, a konkrét adatok értékének hangsúlyozásával, a fiatal erők mozgósításával, a

Kárpát-medencei magyarság hagyományos műveltsége egységének szemléletével sok tekintetben egyedülálló folyóiratunk. Ezt a kiadványt használni forgathatják a honismereti mozgalom munkásai is. Úgy is, mint módszerbeli izmosodásukat szolgáló kiadványt, és úgy is, mint profiljába vágó írásaik közzétételének lehetséges fórumát.

Halász Péter

DR. MÁNDICS MIHÁLY:

Csávoly az évezredben

A rendszerváltás követő időszak jelentős fejleményei között tarthatjuk számon azt a folyamatot, amely a kistérségek szellemi magukra találását is eredményezte. Ennek a fejlődésnek egyik legszembetűnőbb jele a *helyi újságok* léte, működése. Csávolyon igen népszerű a negyedévenként megjelenő *Csávolyi Négy Évszak* periodika, benne a honismereti rovattal, *dr. Mándics Mihály* helytörténész, nyugalmazott iskolaigazgató szerkesztésével. Már közismert falun kívül is az általa hagyománytiszteltetből szerkesztett *Csávolyi Helytörténeti Füzetek* sorozat. Most megjelent tanulmánykötete évtizedek tudományos kutatómunkájáról ad számot. A kiadvány megjelentetését a Magyar Millennium Kormánybiztos Hivatala is támogatásra méltónak találta.

A kitűnően szerkesztett könyv fejezetei az érdeklődő számára a – gyökerektől napjainkig – remek olvasmányélményt nyújtanak. A cím a település évszázadokra visszatekintő történeti útját emeli ki. A 800 esztendő történeti áttekintése a szerző számára jó kiindulási alap, majd a régészeti leletek, oktatási, egyháztörténeti, néprajzi, szociológiai adatok, nyelvjárások, grafikonok, kimutatások. A községi és személyi *adattár* neves földiek életútjai változatos, zinesen gazdagítják a település egykori és mai népéről szóló ismereteinket. Jó érzékkel mutatja be a *német s bunyevác-horvát nemzetiségnek* békés egymás mellett élését, a *felvidékről* elüldözöttek és a máshonnan letelepültek beilleszkedését, a megbékélést. Utal a Németországba telepítettek hazalátogatásaira. A közelmúltról, a *helyismereti tevékenységről* szóló fejezet zárja munkáját.

Az újratelepült falu évszázadaival foglalkozó mű gazdag képanyaggal illusztrált, színvonalas megjelenésű könyv, amelyet remélhetőleg nem csak az idősebbek forgatnak majd zivesen, személyes emlékeik felidézésére, pontosítására. A *Hon- és népismeret* tantárgy helyi tankönyveket diákok is hasznosíthatják tudásuk gyarapítására, kötődésük erősítésére. A *Honismereti Baráti Kör Egyesület* és szponzorai jóvoltából és elhatározásából ezzel a kiadvánnyal minden csávolyi diákot megajándékoznak.

A szerző ezzel a kiadvánnyal tovább gazdagította a falut. Szívvel kívánjuk a szerzőnek példás hűséggel végzett munkája sikeres folytatását.

Dr. Fekete Imre

Honismereti Bibliográfia

Albert Levente: Bencze Gergely élete és munkássága. *Erdésznyagujaink arcképcsarnoka* 15. Kiadja a Nyugat-Magyarországi Egyetem Erdőmérnöki Kar. Sopron, 2000. 31 old.

Az Alföld repertórium, 1990-1999. Összeállította: *Sebők Vilma.* Kiadja a Megyei Könyvtár. Debrecen, 2000. 128 old.

Andrássy Péter: A Soproni Erzsébet Kórház kertje. Szerzői kiadás. Sopron. 1999. 48 old.

Aracs. A délvidéki magyarság közéleti folyóirata. Főszerk.: *Utasi Jenő.* Kiadja a Logos Grafikai Műhely. Tótfalu, 2001. 76 old. – A tartalomból: *Mirnicz Károly:* A délvidéki, a Vajdaságban élő magyar politikai és értelmiségi elit viszonyulása az 1956-os magyar forradalomhoz és szabadságharcához az 1990-es évek előtt; *Vajda Gábor:* A magyar Nagy Október visszhangja a délvidéki kultúrában; *Matuska Márton:* Sörös Imre '56-os temerini vértanú életútja; *Tomán László:* Dobrica a vészben, avagy Egy Velika Drenova-i Budapesten 1956 októberében; *Patrubány Miklós:* Moyses Márton emlékére; *Vicei Károly:* Hol tartok? (curriculum vitae); *Hódi Sándor:* Nyolcvan év kisebbségben; *Gubás Jenő:* Irány és irányvesztés; *Tari István:* Aranytartalékaink csodája; *F. Cirkl Zsuzsa:* Van még mit feltártunk – Mi történt velünk 1918 után?; *Bata János:* Illyés Gyula időszerűsége; *Szloboda János:* Nem létező irodalom?; *Tomán László:* Napról napra; *Csorba Béla:* Magyar-szerb viszony a XIX. század közepén; *Hajnal Jenő:* Ünnepi hajlandóság hozott össze bennünket – Az Aracs Társadalmi Szervezet díjkiosztó ünnepségei; *Székely András Bertalan:* „...Legyek a szél, mely hordja a magot...” (Tietze Jenő laudációjá); *Reniz Kistamás Katalin-Raj Rozália-Nagy István:* A dorozslói tájház.

Arrabona. 38. Győr-Moson-Sopron Megyei Múzeumok közleményei. Szerk.: *Tóth László.* Győr, 2000. 344 old. – *Takács Miklós:* Polirozott kerámia a kora középkori Kisalföldön; *Czigány Jenő:* Lékelt koponya a Lébény-Kaszásdomb 44. sírjából; *Tomka Péter:* Régészeti vélemény a Lébény-Kaszásdomb X-XI. századi temetőjének 44. sz. sírjának traponált koponyájához; *László Csaba:* A győri Püspökvár építéstörténetének vázlata; *Bánhegyi Miksa:* Szent István alakja egyházi szövegekben; *Székely Zoltán:* Szent István barokk képkultusza Győrött; *Csécs Teréz:* Szent Istvánról és az államalapításról a Tudományos Gyűjteményben; *Almás Tibor:* Gyárfás Jenő és a millennium: V. László esküje a Hunyadi háznak; *Erzsől Imre:* Millenniumi ünnepségek Moson megyében; *Tóth Imre:* Millenniumi ünnepségek Győrött és a vármegyében; *Tóth Imre:* Gebhardt József, 1845-1925; *Grábics Frigyes:* Szávay Gyula, 1861-1935; *Áldozó István:* Az „Államalapítás, ispáni vár, megye” című kiállításról.

A Balaton könyve. Olvasókönyv mindazoknak, akik tavunkat még jobban szeretnék megis-

merni. Szerk.: *Monspart Éva.* Kiadja a Nők a Balatonért Egyesület. Balatonfüred, 2001. 192 old.

Baljós a menny felettem. Vallomások a szombathelyi zsidóságról és a sorsáról. Szerk.: *Balázs Edit* és *Katona Attila.* Kiadja a BDF Történelem Tan-szék és a Magyar-Izraeli Baráti Társaság. Szombathely, 2001. 287 old.

Balla Ferenc: Bezdán története az I. világháború kezdetétől 1944. október 25-ig. Logos Grafikai Műhely. Tótfalu, 2001. 354.

Balogh Péter: Szombathely régi képes levelezőlapokon. Összeáll.: *Köszegfalviné Pajor Klára,* *Pittmann Lászlóné,* *Molnár József.* Kiadja az MG Kereskedelmi és Szolgáltató BT. Szombathely, 2001. 104 old.

Bariska István: Az ezer éves Vas vármegye régió konfliktusai. *Műhely* 9. Kiadja a Csaba József Honismereti Egyesület. Körmeny, 1999. 35 old.

Barsi Ernő: Szülőfalum, Sály község iskolája. Kiadja Sály községi Önkormányzata és a Ménéfőcsanakai Népfőiskola. Győr, 2001. 166 old.

Benczik Gyula: Ivánc. Szerk.: Gyurácz Ferenc. Száz magyar falu könyvesháza Kht. Bp. 2001. 199 old.

Berta Gyula: Kaposvár rendőrségének története. Kiadja a Kaposvár Város Biztonságáért Alapítvány. Kaposvár, 2001. 196 old.

Bodor Ferenc: 80 év zöld-fehérben. Kiadja a 2A Reklámstudio Kft. Szombathely, 2001. 239 old. – A Haladás Vasutas Sportegyesület története.

Bögöte. Szerk.: *Kuntár Lajos.* Kiadja a községi Önkormányzat. Bögöte, 2001. 174 old. – *Patyi Elemér:* Előszó; *dr. Polgár Mariann:* A falu évszázadai; *Dobri Mária:* Hitélet és oktatásügy; *U. 6.:* A római katolikus elemi népiskola története; *Kuntár Lajos:* Batthyány Ervin gróf és Bögöte; *dr. Somlai Gyula:* A termelőszövetkezet múltja és jelene; *Patyi Elemér:* A falu sportélete; *Haraszthy István:* Színjátzás a községekben; *Patyi Elemér:* Az önkormányzatiság tíz éve; A hely szelleme (*dr. István Lajos, dr. Csoma Sándorné, Pencz Bernadett, Serdiák Péter, dr. Varga Ferenc*); Múlt és jelen képekben.

Bódi István: Hosszúpályi története. Kiadta az Önkormányzat. Hosszúpályi, 1998. 368 old.

Bódi István: Hosszúpályi képekben. Fotók: *H. Csongrády Márta, Bódi István.* Kiadta az Önkormányzat. Hosszúpályi, 2000. 112 old.

Bősze Sándor: Nyolc évszázad krónikája. Adatok Ecseny történetéhez. Kiadja az Önkormányzat. Ecseny, 2000. 168 old.

Bősze Sándor: Somogyvár. *Száz Magyar Falu Könyvesháza.* Bp. 2001. 162 old.

Csapody István–Bartha Dénes: Fehér Dániel (1890-1995) élete és munkássága. *Erdésznyagujaink*

arképcarnoka 14. Nyugat-Magyarországi Egyetem Erdőmérnöki Kar. Sopron, 2000. 28 old.

Csöti Csaba: *Andocs. Száz Magyar Falu Könyvesháza.* Bp. 2001. 192 old.

Debrecen. A civis város és környéke. Tourinform. Debrecen, 2000. 31 old.

A debreceni Déri Múzeum évkönyve, 1999. Szerk.: Sz. Máthé Márta, Selmeczi László. *A Debreceni Déri Múzeum kiadványai, 74.* Debrecen, 2000. 477 old. – *Juhász Lajos:* A Debreceni Köztemető természeti értékei; *Lovas Márton:* Derecske természeti viszonyai és növényvilága; *M. Nepper Ibolya:* A Hajdú-Bihar megyei múzeumok régészeti tevékenysége 1992-1999; *Leletkataszter; Gesztelyi Tamás:* Pannóniai gyűrűk egy magángyűjteményben; *Bényei Miklós:* A debreceni Kossuth-kultusz kezdetei 1849-1861; *Nagybáky Antal Zelmós:* Hogyan készültek a debreceni kereskedők életpályájukra; *Zachar József:* A „legvitézebb huszár”: Simonyi öbester pályaképe; *Vajda Mária:* „Komámasszony adjon nekem szállást...” Adalékok a koma és a komámasszony közötti szexuális kapcsolathoz a magyar néphagyományban; *P. Szalay Emőke:* Egy alig ismert fazekasközpont-váradai kerámia; *Varga Gyula:* Gróf Csáky Albert siteri uradalma 1836-ban; *Sz. Kürti Katalin:* Debreceni képzőművészeti adattár 3. Művészlelőrajzok M-től T-ig; *Molnár Viktória:* A képzőművészeti élet intézményrendszerének a rendszerváltás után Debrecenben, 1990-1998; *Bakó Endre:* „A Holnap asszonya”: Miklós Jutka, egy nagyváradi költőnő arcképe; *Lakner Lajos:* Iskola és világ, hagyomány és újítás: Előtanulmány a XVIII-XIX. századi korszakforduló megragadásához a Debreceni Református Kollégium történetében; *Szabály Ferenc:* A rovatvezető; *Balogh László; Birkásné Vincze Rita:* A Hajdú-Bihar megyei múzeumok munkatársainak bibliográfiája 1998-1999.

Délibábok tengerében. Debrecen és a Hajdúság repuléstörténete. Szerk.: *Vara György.* Kiadja a Debreceni Könnyűrepülő Sportegyesület. Debrecen, 2000. 139 old.

Dunka Sándor: Hajdú-Bihar megye vízügyi múltja. Kiadja a Magyar Humánökológus Társaság Tiszántúli Képviselő. Debrecen, 2000. 115 old.

Egyek története. Szerk.: *Bencsik János.* Kiadja az Önkormányzat. Egyek, 2000. 258 old. – *Vadász István:* Egyek történeti földrajza; *Szabó J. József:* Egyek és környéke korai történeti képe a régészeti leletek tükrében; *Módy György:* Egyek a XVI. szd. közepéig; *Bencsik János:* Mohácsiól a polgári forradalomig; *Takács Péter:* Egyek története a polgári korszakban: 1850-1944; *Venyigéné Makrányi Margit:* Egyek egyház- és iskolatörténete, művelődési viszonyai 1948-ig.

Egyszer volt játék. Magyar népi gyermekjáték eszközei a honfoglalástól napjainkig. *Zánkai Múzeumi Füzetek 1.* Szerk.: *P. Miklós Tamás.* Kiadta a Zánkai Gyermek és Ifjúsági Centrum Kht. Zánka, 1999. 44 old. – *Bogó Ágnes:* Köszöntő; *Bene Kinga:* Egyszer volt játék; *Kucsera Anrásné Jankovich*

Adrienne: Gyermekjátékok saját kezűleg; *P. Miklós Tamás:* Adalékok a magyar népi gyermekjátékok történetéből; *P. Miklós Tamás:* A magyar népi gyermekjáték irodalom válogatott bibliográfiája; *Bene Kinga:* Gondolkodtató – játékos feladatok.

Emődi János: Erdélyi barlangfeliratok a XVI-XX. századból. *Partiumi füzetek 17.* Szerk.: *Dukrét Géza.* Kiadja a Partiumi és Bánsági Múemlékvédő és Emlékhely Bizottság, az Erdélyi Kárpát Egyesület, a Nagyvárad Római Katolikus Püspökség és a Királyhágómelléki Református Egyházkerület. Nagyvárad, 2001. 112 old.

Enese község: 1270-2000. Kiadja a Polgármesteri Hivatal. Enese. 2000. 38 old.

Erdélyi méheskert. Régi erdélyi méhészkönyvek. Bevezető tanulmánnyal és magyarázó jegyzetekkel közléseket *Csetri Elek.* Erdélyi Gondolat Könyvkiadó. Székelyudvarhely, 2001. 422 old.

Az erő útján. A Rongyos Gárda küzdelmei 1919-1936. *Magyar Ház könyvek 26.* Magyar Ház, 2000. 361 old. – *Ádám T. István:* Soprontól Munkácsig; *Egyed Balázs:* Rongyosok.

Ethnica. Szerk.: *Ujváry Zoltán.* Kiadja a Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék. Debrecen, 2001. 4. 121-176. old. – *Pogány Mária:* A tükör néprajza; *Szigeti Jenő:* A grafittik előtörténetéhez: Fába vésett nevek, szívek és versek nyomában; *Ujváry Zoltán:* Kozma Ferenc székely mitológiája; *Papp József:* A hagyományébredéstől falunapokról; *Lévai Béla:* Egy etnikai jegyet hordozó metainformációs igénk: a magyarázó; *Szigeti Jenő:* „Ide cseppentem, mint Klimus Miklós a holdba”: Egy régi szólásunk nyomában; *Ujváry Zoltán:* Pesovár Ferenc a Kiskun Múzeumban; *U. ő:* Ábrahám pátriárka halála; *U. ő:* A fanciesali fesztünet; *U. ő:* Fejet hajtó Mária; *U. ő:* Karácsony Petőfivel 1844-ben; *U. ő:* Adalék az új tűzhöz; *U. ő:* Tálasi István kiskunfélegyházi kutatása. Györffy István levele; *U. ő:* Krumplitoró a XIX. század közepéről; *Szilágyi Miklós:* Égető Melinda 60 éves; *Felföldi László:* Pesovár Ernő 75 éves; *Csáky Károly:* 95 éve született Manga János; *Papp József:* Emlékforgácsok a 90 éve született Gunda Béláról; *Voigt Vilmos:* Búcsú Katona Imrétől; *Paládi-Kovács Attila:* Emlékezés Szabadfalvi József-re; *Farkas József:* Bóna István akadémikus halálhíre; *Ujváry Zoltán* és *Veres László* búcsúztató beszéde Szabadfalvi József ravatalánál; *Voigt Vilmos:* A 9. Finnugrista Kongresszus Turtuban; *U. ő:* Az V. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus Jyväskylä-ban; *L. Juhász Ilona:* Bajor-magyar kiállítás Passauban.

Az 1848-1849-es szabadságharc egészségügye és honvéderosvai, 1-2. Sajtó alá rendezte *Gazda István.* *Magyar Tudománytörténeti Szemle könyvtára, 14.* Kiadja a Magyar Tudománytörténeti Intézet, Piliscsaba és a Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár, Bp. 2000. 523 old.

Az Etnológiai Központ évkönyve. *Acta Ethnologica Danubiana 2-3.* Szerk.: *Liszka József.* Lilium Aurum. Dunaszerdahely – Komárom, 2001. 278 old. – „A határ, mint néprajzi probléma” témájú konferencia előadásai angol és német nyel-

ven, magyar és szlovák összefoglalókkal. *Liszka József*: Határok; *Cox, H. L.*: Megnyitók; *Barna Gábor*: Valóságos határok, szimbolikus világok; *Backer, Siegfried*: Határvidék – Néprajzi feltárás és sztereotípiaképződés: Galícia és Bukovina a felvilágosult abszolutizmus korában; *Borsos Balázs*: A magyar nyelvterület számítógép segítségével meghatározott kulturális régiói; *Botikova, Marta*: Kulturális areák és etnikai határok; *Danglová, Ol'ga*: Az etnicitás mint a lokális és regionális identitás összetevője; *Hartinger, Walter*: A népi kultúra szűk határainak fikciója; *Keményfi Róbert*: Complex etnikai és nyelvhatár-vizsgálatok a Kárpát-medencében; *Kovács István, B.*: Gömör-Kishont neokulturális tagolódása; *Liszka József*: A szlovákiai magyarok populáris kultúrájának időbeli „határai” – A XX. századi impériumválasztások kultúraalkotó hatásai; *Paládi-Kovács Attila*: Természeti tájak és nyelvhatárok a régi felső-Magyarországon; *Schippers, Thomas K.*: A határok egyenlőtlenége s annak módszertani következményei az európai etnológusok számára; *Trojan, Mieczyslaw*: „A határ megszűnik, a 'Fal' marad”; A mai Alsó-Szilézia nyugati határainál zajló szociokulturális folyamatokról; *Van der Kooij, Jurjen*: Határtörténetek – határokon átnyúló történetek; *Vaøeka, Josef*: Csehország, Morvaország és Szilézia Néprajzi atlasza: III. Kézműves- és háziipari, továbbá manufaktúrák termelés és kereskedelem Csehországban 1752–1756 között; *Voigt Vilmos*: A nyelvsziget jelentése és jelentősége; *Fenton, Alexander*: Zárszó; *L. Juhász Ilona*: A konferencia krónikája.

Édes Anyanyelvünk. Az Anyanyelvpolók Szövetségének folyóirata. Szerk.: *Grétsy László*. 2001. 5. 20 old. – A tartalomról: „...beszélni és gondolkodni csak szabatosan és szépen szabad” – *Maróti István* beszélget Orbán István vezérigazgatóval; *Berényi Zsuzsanna Ágnes*: Neves titkok, titkos nevek; *Bán Ervin*: Nyelvi agresszió?; *Szlobozda János*: Értjük (még) egymást; *Büky László*: Sírnak a metaforák; *Pásztor Emil*: Érdekes számnevek; *Brézai Zoltán*: Nyelvi játék, nyelvi leleményesség – beszélgetés Grétsy Lászlóval; *Minya László*: Ellenvélemény a „bionyelvészetről” [Sándor Klára szegedi főiskolai tanárnak a magyar nyelvűmvelés ellenes nyilatkozatáról]; *Grétsy László*: Egy kártékony segédkönyvről [Sándor Klára szerk.: Nyelvi, nyelvi jogok, oktatás]; *B. G.*: Szarvas Gábor nyelvűmvelő napok; *Kohári Katalin*: A 15. Beszélni nehéz tábor; *Komoróczy György*: Együtt vagy külön? – az Anyanyelvpolók Erdélyi Szövetségének konferenciája.

Értéktörző Magyarország. Nemzeti parkok, világhörökség. Főszerk.: *Tardy János*. Kiadja a Természetbúvár Alapítvány. Bp. 2000. 179 old.

Fejezetek Győr, Moson és Sopron vármegyék közigazgatásának történetéből. Szerk.: *Horváth József*. Kiadja a Megyei Önkormányzat. Győr, 2000. 195 old. – *Tomka Péter*: Vármegyénk kialakulásának kezdetei a régészeti kutatások tükrében; *Turbuly Éva*: Megyei közigazgatás Sopron vármegyében a státutumok tükrében; *Dominkovits Péter*: Egy XVI-XVIII. századi Sopron vármegyei hiva-

talviselő család, a petőházi Zekék; *Tóth László*: Győr vármegye közigazgatása az önkényuralom és a provizórium idején, 1849-1867; *Hegedűs Zoltán*: Egy évtized Moson vármegye életéből, 1861-1871; *Néma Sándor*: Adalékok a polgári Győr vármegye közigazgatási szerveinek kialakulásához; *Áldozó István*: Győr vármegye közigazgatásának története, 1882-1918; *Polgár Tamás*: Parlamenti képviselőválasztások Sopron megyében Bethlen István miniszterelnöksége idején, 1922-1926; *Hartai Róbert*: Moson megye felszámolása; *Németh Illdikó*: A győri tankerület szervezetének és működésének története, 1776-1935.

Filep Tibor: Debrecen 1956: Forradalom, nemzeti ellenállás, megtorlás. Csokonai Kiadó. Debrecen 2000. 187 old.

Fleisz János: Nagyvárad története évszámokban. Literátor Könyvek. Nagyvárad. 2000. 45 old.

Frech József: Fejezetek Nagyberki történetéből. Kiadja az Önkormányzat. Nagyberki. 2001. 310 old.

Füredi História. Helytörténeti folyóirat. Szerk.: *Elek Miklós*. Kiadja az Aranyhíd Kulturális Szolgáltató Intézet és a Balatonfüredi Helytörténeti Egyesület. 2001. 1-2. 40 old. – A tartalomról: *Varga Lászlóné*: A balatonfüredi református temető sírjelei a XVIII. század végétől 1920-ig I.; *Katona Csaba*: Füred és vendégei. Egy fürdőhely „társadalma” a múlt [XIX.] században; *Z. Karkovány Judit*: Balatonfüred mostohagyereke, Protiwinsky Ferenc; *Dibusz László*: „Elszört testünk nyomtalanul nyelte magába a föld”; A második világháború hősi halottaira és áldozataira emlékezve; *Ács Anna*: Tanúságtétel a barátságról – Keresztúri Dezső névnapj köszöntő verse Lipták Gáborhoz;

Gáborján Alice: Cifraszűrök. A Néprajzi Múzeum tárgykatalógusai 5. Szerk.: *Selmeczi Kovács Attila*. Bp. 2000. 175 old.

Göcsei Imre: A szögesdrót mögött. Egy hadifogoly naplójából. *Kisalföldi szemle* I. Szerk.: *Néma Sándor*. Kiadja a Megyei Levéltár. Győr, 2001. 84 old.

A gömői magyarság néprajza I. Szerk.: *Ujváry Zoltán*. Kiadja a Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék és MTA Néprajzi Tanszéki Kutatócsoport. Debrecen, 2001. 973 old. – *Ujváry Zoltán*: Bevezetés; *Dávid Lóránt*: A történeti Gömör és Kishont vármegye természeti földrajza; *Havassy Péter*: Gömör vármegye történetének áttekintése a Kishonttal való egyesítésig (1802); *B. Kovács István*: Gömör táji tagolódása; *Paládi-Kovács Attila*: Tájak, népcsoportok és gazdasági szakosodás Gömörben; *Keményfi Róbert*: Gömör megye etnikai rajza; *Novák László*: Gömör településnéprajza; *Dám László*: A gömői magyarság népi építészete.

Gueth Gyula: Egy tartalékos tábori lelkész II. világháborús visszaemlékezései. Szerzői kiadás. Balatonöszöd, 2001. 139 old.

A győri kórház jubileumi évkönyve a 250. Évfordulóra: 1749-1999. Szerk.: *Gecsényi Lajos*. Kiadja a Petz Aladár Megyei Kórház, 1999. 375 old.

A győri ügyvédi kamara története 1875-2000. Irta, szerkesztette: *Horváth Sándor Domonkos, Tuba László.* Kiadja a Győr-Moson-Sopron Megyei Ügyvédi Kamara. Győr, 2000. 258 old.

Gyürki László: Magyar zarándokok és magyar emlékek a Szentföldön. Szerzői kiadás. Körmend. 2000.

Hajdú-Bihar évszázadai. Szerk.: *Angyal László.* Megyei Önkormányzat. Debrecen, 2000. 479 old. – *Rácz Sándor:* Előszó; *M. Nepper Ilona:* Évezredek emlékei: régészeti korok a X. századig; *Módy György:* Település- és birtoklástörténet a XII. szd-tól a XVI. szd. közepéig; *Nyakas Miklós:* A mai Hajdú-Bihar megye és jogelődjének története a hajdúk letelepítésétől a közelmúltig; *Rácz Zoltán:* Építészettörténeti áttekintés; *Varga Gyula:* A népi építkezés; *P. Szalay Emőke:* Iparművészeti emlékeink; *Takács Béla:* A református egyház iparművészeti emlékeiből; *Masits László:* Masits László – művelődéstörténeti gondolatok; *Horváth Imre:* Temetőkeretek művészete. *A megye településeinek története és épített emlékei* (betűrendben): *Módy György:* A XII. századtól a hajdúk letelepítéséig; *Nyakas Miklós:* A hajdúk letelepedésétől a közelmúltig; *Rácz Zoltán:* Építészettörténeti áttekintés, *Angyal László András:* Utószó; Hajdú-Bihar megye településeinek címerképei.

Hajdú-Bihar megye: Helyismereti művek. Összeállította: *Bényei Miklós.* Kiadja a Hajdú-Bihar Megyei Könyvtár. Debrecen, 2001. 134 old.

Hajdúböszörményi honismeret kézikönyv középiskolai használatra. Szerk.: *Csiha László, Gyulai Edit.* Kiadja a Bocskai István Gimnázium. Hajdúböszörmény, 2000. 106 old. – *Bácsi Imre:* Hb földrajzának néhány jellegzetes vonása; *Nyakas Miklós:* Hb történetéről röviden; *Gyulai Sándor:* Fejzetek Hb város társadalmának történetéből; *Csiha László:* Hb művelődése; *Gajdán Zsuzsa:* Hb településszerkezete; *Magi Csaba:* Hb gazdasági élete a XVII. és a XX. szd. között; *Papp Zsolt:* Hb néprajza; *Gyulai Edit:* A böszörményi beszéd: A helyi nyelvváltozat hangtani, alaktani és frazeológiai sajátosságai; *Székelyhidi Agoston:* Képzőművész és iparművész nemzedékek; *Balla Sándor:* Hb vallás- és egyháztörténete; *Balla Sándor:* Környezeti értékek és védelmük Hb-ben; *Csiha László:* Hb utcanevei.

Hajdúság: Tiszamete és a Hortobágy. Főszerk.: *Poszonyi József.* Fotó: *Vencsellai István.* Magyarország kistrégiói 8/3. Cebe Kiadó. Bp. 2000. 300 old.

Hajdúsámsón. Szerk.: *Gazdag István.* Száz magyar falu könyvesháza. Bp. 2000. 177 old.

Hajdúsámsón története és néprajza. Szerk.: *Gazdag István.* Önkormányzat. Hajdúsámsón. 2000. 471 old. – *Hamza Gábor:* Előszó; *Gazdag István:* Bevezetés; *Módy György:* Hs története a XVI. szd. közepéig; *Szabadi István:* Hs története a török hódításoktól az úrbérendezésig: 1552-1790; *Bényei Miklós:* A jobbágyfalutól a polgári községig: Hs 1790-1914; *Gazdag István:* Hs a két világháború között; *Radics Kálmán:* Hs 1945-1989 között; *Varga*

Gyula: Hs történeti néprajza; *Lévai Béla:* Hs helynevei; *Baranyi Béla:* Hs földrajza; *Tarné Hajdú Judit:* Rendszerváltás után; *U. ő:* Dokumentumok; *Gazdag István:* Hs történeti kronológiája; *Bényei Miklós:* Bibliográfiai tájékoztató.

Halász Péter: A Lakatos Demeter Csángómagyar Kulturális Egyesület története. *Csángó füzetek* 3. Kiadja az Egyesület. 2002. 76 old.

Hamvas János: Város a Rinya mellett. Emlékek Nagyatád városra nyilvánításáról. *Múltidéző* 8. Kiadja a Művelődési Ház. Nagyatád, 2001. 84 old.

Hanzmann Károly: Helyzetrajz és adalékok a Soproni Ágostai Hitvallású Evangélikus Egyházközség 1900-1950. évi történetéhez I. A korszak krónikája. Kiadja a Soproni Evangélikus Gyűjtemények Levéltára, 2000. 275 old.

Harangszó. A Királyhágómelléki Református Egyházkerület Gyülekezeti Lapja. Nagyvárad. 2001. 22. 8 old. – A tartalomból: *Tuduka Oszkár:* A Szózat megzenesítője: Egressy Béni halálának 150. Évfordulójára; *dr. Péter Miklós:* A Nagyvárad (Királyhágómelléki) Református Egyházkerület története 1944-1989); *Takácsné Baróthy Zsuzsanna:* Teleki Blanka emlékszóbra Pálfalván.

Harangszó. A maroszentgyörgyi római katolikus egyházközség kiadványa. 2001. 4. 12 old – A tartalomból: Testvérplébániai viszontlátogatás Zalaszentgyörgyön; *Szántó Szabó Edit:* A maroszentgyörgyi egyházközség története: A római katolikus egyház iskolája III.

Harminc éves a kabai himző szakkör. Szerk.: *Molnár Tamásné.* Kiadja a Mácsai Sándor Művelődési Ház. Kaba. 2000. 20 old.

A hétszáz éves Kismagyar 1298-1998. Kiadja a Csemadok Dunaszerdahelyi Területi Választmány. Nagymeny. 1998. 51 old. – *Végh Ferenc:* Marchamagyartól Kismagyarig; *Lapos József:* Kismagyar 700 éves jubileuma; *Sztranyovszky Andrea:* Kismagyar történelmi múltja; *Németh Júlia:* Képmelléklet.

Hoffmann János: Ködkárpit. Egy zsidó polgár feljegyzései: 1940-1944. *Szombathelyi memoárok* 1. Szombathely. 2001. 140 old.

Hollndonner László: 150 éve létesítették a Postaigazgatóságot Sopronban. Kiadja a Magyar Posta Rt. Soproni Igazgatósága és MATÁV Rt Nyugatmagyarországi Műszaki Igazgatósága. Sopron. 2000. 133 old.

Horváth Endre: Nyugat-magyarországi templomok az Árpád-kortól napjainkig. Győr, Pannonhalma, Sopron és környéke. Fotóalbum. Kiadja a községi Önkormányzat. Iván, 2000. 71 old.

Horváth Ferenc: A Duna-táj szerelmese. *Múltidéző* 9. Kiadja a Művelődési Ház. Nagyatád, 2001. 2001. 42 old. – A bodvicai Ágoston familia.

Iváni képek a XX. századból: két millennium között. Szerk.: *Németh László.* Kiadja az Önkormányzat és az Ivániai Baráti Köre. Iván, 2000. 159 old.

Iványi Béla: Körmend története a római kortól a mohácsi vészig. *Műhely* 7. Kiadja a Csaba József Honismereti Egyesület. Körmend, 1999. 43 old.

A Jász Múzeum Évkönyve, 1975–2000. *Jászsági Könyvtár* 4. Szerk.: *Faragó László, Hortiné dr. Bathó Edit, Kiss Erika, Kókai Magdolna.* Jászberény, 2001. 508 old. – *H. Bathó Edit:* A Jász Múzeum 125 éve; *Kertész Róbert:* Kőkori kutatások a Jászságban; *Csányi Marietta–Stantzik Ilona–Tárnoki Judit:* Jászdózsai aranykincs; *Cseh János:* Gepida-ház szövegszék helyével Szolnok-Zagyvarpartról; *Madaras László:* Késő népvándorlás-kori, X. századi és kora Árpád-kori régészeti lelőhelyek a Jászságban; *Selmecki László:* Egy elveszett jász település; *Kozmadamján-szállás; Langó Péter:* A jászok „elfedezése” és beköltözésük a Kárpát-medencébe; *Szabó László:* A jász etnikum sajátosságai; *Szikszi Mihály:* Adatok a jászsági vízimalmok történetéhez; *Szabó István:* Bánásmód a zsidókkal a Jászok Kerületben; *Berényi Marianna:* A zsidóság Jászberényben; *Babucs Zoltán:* A jászberényi m. kir. 2./III. honvéd gyalogos zászlóalj története (1939-1943); *Kiss Erika:* Volt egyszer egy gombgár; *Farkas Ferenc:* Jászsági események néhány jellegzetessége; *Sugárné Koncsek Aranka:* A két Bedekovich; *Pató Mária:* Egervári Potemkin Odön – Egy reformkori polihisztor a Jászságból; *Papp Izabella:* Sipos Orbán, a „jász király”; *Kaposvári Gyöngyi:* Egy XIX. századi hölgy író: *Kempelen Riza; B. János Gyöngyi:* Divattervezés és múzeumalapítás – Portré Hamza Lehel Mária-ról; *Novák László:* Adatok a Jászság településnéprajzához; *Selmecki Kovács Attila:* Kézimalmok a Jászságban; *Kókai Magdolna:* Adatok a Jászság születés körüli hiedelemvilágához; *Sári Zsolt:* Ünnapok a Jászságban; *Molnár István:* A kánai mennyegző; *Pernyész Livia:* Adatok a Jászság népmesévilágából; *Bánkúti Károly:* A szita-kötők kutatásának helyzete és eddigi eredményei Jászberény környékén; *Buschmann Ferenc:* Az alattányi Bereki-erdő nagylepke-világa és természetvédelmi értékelése az eddigi kutatások tükrében; *Fülep Katalin:* „Egész életét a szellemiekre fordítja: Életrajzi vázlat Fülep Lajosról; *Lőrincz Ernő:* Világnézeti determinizmus és preformálás; *Pethő László:* Oktatás, társadalom, regionalitás.

Jászsági Évkönyv, 2001. Szerk.: *Pethő László.* Kiadja a Jászsági Évkönyv Alapítvány. Jászberény, 2001. 296 old. – A tartalomról: *Friczné Urbán Magdolna:* Milleniumi emlékpark Jászapátnin; *Muharay György:* Most lenne százéves Muharay Elemér; *Czigány István–Goda Zoltán:* Munkástanács az Aprítógépgyárban; *Györi Gyula:* Latin nyelvű feliratok Jászapátnin; *Kollár Márton:* Fejezetek az Aprítógépgyár történetéből; *Törőcsik István:* Rómaiak a Jászságban?; *Bordás Anna:* Jászapáti fejlesztési terve; *Orosz István:* Világtalálkozó Jászdózsán; *Szarvák Tibor–Szoboszlai Zsolt:* Ifjúsági életmód- és szokásvizsgálat Jászberényben; *Gecse Mária:* Grafenstein és Jászapáti testvérkapcsolatai; *Bordás Andrea–Urbán Péterné:* A Jászapátiak Baráti Köre; *B. János Gyöngyi:* A Hamza Múzeum Alapítvány tíz éve; *Mihályi József:* 25 éve alakult a jászapáti Vándorfy János Honismereti Szakkör; *Szögyi Lenke:* Jászsági civil szervezetek; *Bartos Nándor:*

Jászládányi kubikosok; *Dózsa István–Dózsa Katalin:* Adatok a makfalvi Dósa és Sóti családok történetéhez; *Gyurkó Miklósné:* A régi jászberényi hetipiacok; *Györi János:* Jászkisér városalapító oklevelének hazatérése (1818–1991); *Kertész Tamás:* Itzig nem mész Auschwitzig: Adatok a jászberényi Holocaust történetéhez; In memoriam Kiss József történész; *Koncsek Aranka:* Papválasztások Jászberényben; *Mízsei Béla:* Adalékok a Kisgazdapárt 1988-1990-es újjászervezéséhez; *Röblein Richárd:* Egy kitelepített emlékei 1951-ből; *Sas István:* Vuics István emlékére; *Szabó Ervin:* Dohánytermesztés Jászkiséren; A jászsági települések előző évének eseményei.

Juhász Imre: A Bocskai István Múzeum négy évtizede, 1958-1998. Hajdúszoboszló, 1999. 88 old.

Kabai falukönyv: Múltunk, örökségünk. Szerk.: *Papp Józsefné.* Kiadja a Nagyközségi Önkormányzat. Kaba. 2000. 159 old.

Kalotaszeg bibliográfiája. *Hála József, Váczy Leona, Murádin László, Péntek János, Vasas Samu, Fülemlile Ágnes bibliográfiáját kiegészítette és szerkesztette Ercesei Judit. Kriza Könyvek 9. Kriza János Néprajzi Társaság. Kolozsvár, 2001. 79 old.*

Kalotaszegi kalauz. Szerk.: *Fogarasi László, Gyurcsányi Eszter, Váradai István.* Kiadja az EKE Kolozsvári Osztálya. Kolozsvár, 2001. 54 old. – K bemutatása, K természeti viszonyai, K történelme, K néprajzilag jelentősebb települései, K várai, K népviselete, Múltat idéző faragóművészet, K vidéknek túrázási lehetőségei.

Kaposvár 2000-ben. Pillanatképek múlttól és jelenről. Szerk.: *Bőse Sándor.* Kiadja az Önkormányzat. Kaposvár, 2001. 284 old.

Karácsonyváros Hajdúdorogon. *Honismereti és Városvédő Egyesület II. kötete.* Hajdúdorog, 2001. 111 old. – *Mezősi József:* Karácsonyi köringyűlések Hajdúdorogon; *Pappné Papp Irén:* Karácsonyváros, karácsonyi ének

Kasza Ferenc – Marián Miklós: A Baláta-láp és gerinces állatvilága, különös tekintettel a madarakra. *Natura Somogyiensis* 2. Somogy Megyei Múzeumok Igazgatósága, Kaposvár, 2001. 98 old.

A Kazinczy Ferenc Társaság Hírlevele, 33. Sajtóterjesztőhely 2001. december 20 old. – A tartalomról: *Szathmári István:* Nyelvünk jellemző sajátosságairól Széphalmon; *Kováts Dániel:* Előterjesztés a széphalmi Magyar Nyelv Múzeuma néhány funkcionális kérdéséről; *Fehér József:* Lexikonunk születése; *Kováts Dániel:* Városismeret és helyi tudat; *Bojtor István:* Kazinczy Ferenc hitvallása; *Fehér Erzsébet:* Adalék a felnőtt Kazinczy műltszemléletéhez; *Olajos Csaba:* Épített értékeink védelméért;

Kelemen István: Arcok, emlékek 50 év tükrében. A Siófoki Gimnázium 50 éve, 1950-2000. Kiadja a Perczel Mór Gimnázium. Siófok, 2000. 138 old.

Kerékgyártóné Balázs Éva: Mészáros Károly (1821-1890) élete és munkássága. *Hajdúdorogi füzetek* 3. Hajdúdorog 2001. 49 old.

A Kis-Balaton térsége. Szerk.: *Futó János.* Kiadja a Balaton-felvidéki Nemzeti Park Igazgatósága. Veszprém, 2001. 112 old.

Kiss László–P. Miklós Tamás: A révfülöpi fűdőegyesület 100 éve. *Révfülöpi Kiskönyvtár* 3. Szerk.: P. Miklós Tamás. Kiadja a Polgármesteri Hivatal. Révfülöp, 1999. 81 old.

Kodály Zoltán nagyszalontai gyűjtése. Szerk.: *Szalay Olga és Rudasné Bajcsy Márta.* Balassi Kiadó – Magyar Néprajzi Társaság. Bp. 2001. 640 old.

Kondicsné Kovács Éva: A királyi várostól a mai városig. *Műhely* 8. Kiadja a Csaba József Honismereti Egyesület. Körmend, 1999. 31 old.

Kormány Gyula: A Rétköz földrajza. Kiadja a Nyíregyházi Főiskola Földrajzi Tanszéke. Nyíregyháza, 2000. 399 old. – A tájegység természeti földrajza, éghajlata, talajviszonyai, vízrajza, növény- és állatvilága, társadalmi- és gazdaságföldrajza, népessége, városai, külterületi települései, mezőgazdaságának földrajzi képe, ipara, kereskedelem, közlekedése, kommunális infrastruktúrája, idegenforgalma, fejlesztési lehetőségei.

Kovács Béláné: Körmend irodalmi lexikona. Kiadja a Csaba József Honismereti Egyesület. Körmend, 2000. 87 old.

Kozma Andor: Életem. Marcali – Kaposvár – Pest, Buda – Pápa az 1860-as években. Sajtó alá rendezte: *Varga Éva.* Somogy Megyei Múzeumok Igazgatósága. Kaposvár, 2001. 153 old.

Középkori egyházi építészet Erdélyben. Szerk.: *Kiss Imola, Szócs Péter Levente.* Kiadja a Szatmárnémeti Múzeum. Satu Mare, 1999. 220 old. – A tartalomról: *Marosi Ernő:* Megjegyzések a magyarországi romantika épülettipológiájához; *Takács Imre:* A gyulafehérvári székesegyház lapidáriumának feldolgozásáról; *Sarkadi Márton:* A gyulafehérvári székesegyház rózsablakának kőtári töredékei és Möller István rekonstrukciója; *Németh Péter:* Szatmár vármegye egyházai a XIV. század első felében; *Buzás Gergely:* A kései Mátyás-kor királyi építkezései és a későgótikus építészet stílusáramlatai Magyarországon; *Bara Gábor:* A Halmi református templom; *Miklósi Sikes Csaba:* Egyházi építészet Kalotaszegen – A romantika és a gótika évszázadai (1540-ig); Adattár.

Kunkovács László: Kece, milling, marásza. Hagyományos halászat természetes vizeinkben. Balassi Kiadó, Bp. 2001. 103 old.

Libickozma múltjának fél évszázada. Szerk.: *Gál József.* Marcali Helytörténeti Füzetek. Kiadja az Önkormányzat és a Marcali Múzeum Alapítvány. Marcali, 2001. 60 old.

Lóczy Dénes: Dél-Dunántúl. Cartographia. Bp. 2001. 184 old.

Lőrincz Sándor: Bölcsőnk és koporsónk–Rinyakovácsi. Szerzői kiadás. Kaposvár, 2001. 34 old.

Marosvidék. Makó és térsége kulturális folyóirata. Kiadja a Marosvidék Baráti Társaság. Makó, 2001. 3. 78 old. – A tartalomról: *Pomogáts Béla:* A

transzilvanizmus Erdélyben; *Tóth Ferenc:* Világvárosi ábránd a XIX. század végén; *Asioket István László:* Bücsű a lórértől; *Rozsnyai János:* Tanítók, iskolák a XIX. századi Lelén; *Zatykó Zita:* A kizombori kastély múltja; *Pihurik Judit:* Gogdán József háborús visszaemlékezései; *Loós Károly:* Életem regénye; *Vargáné Antal Ilona:* Terítsük együtt a böjti asztalt; *Mátó Erzsébet:* Egy kis csipketörténet; *Tóth Szegeci Lászlóné Nyilas Jolán:* A felvidéki magyarok kálváriája; *Patkósné Hanesz Andrea:* Hagyományok Pitvaroson és Gútán; *Kollár Ferenc:* Sajtóper régen; *Medgyesi Pál:* Marosi gyógyiszap; *Marosvári Attila:* Folyónk, a Maros; *Jámborné Balog Tiinde:* Három tárlat (Dér István parasztmítoszai, Gyenes Kálmán korpépei, Szekeres István régi rajzai).

Matyikó Sebestyén József: Dr. Zákonyi Ferenc a Balaton szolgálatában. *Balatonfüred Városért Közalapítvány kiadványai* 2. Kiadja az Alapítvány. Balatonfüred, 2001. 74 old.

Máró Gábor: A hajdúnánási tűzoltóság száz éves története. Szerzői kiadás. Hajdúnánás, 2000. 123 old.

Mártírjaink. Az őszirózsás forradalom és a proletárdiktatúra áldozatainak meggyilkolása, lelki és testi megkínzása. Szerk.: *Olyósi Gabányi János.* Gede Testvérek. Bp. 2000. 431 old. – Az 1922-es kötet hasonló kiadása.

Merényi-Metzger Gábor: A vitézvári báró Simonyi család története. Békés Megyei Levéltár. Gyula. 1999. 75 old.

Mérey Klára, T. – Kaposi Zoltán: Kaposvár ipartörténete. Kaposvár, 2001. 422 old.

Millenniumi vadászati almanach: Somogy megye 2001. Szerk.: *Bod Lajos.* Kiadja az Országos Magyar Vadász Kamara Somogy Megyei Területi Szervezete. Kaposvár, 2001. 415 old.

Molnár Tibor: Az I. világháború zentai áldozatai. Kiadja a Dudás Gyula Múzeum- és Levéltárbárók Köre. Zenta, 2001. 198 old.

Módy György: Szovát a XVIII. századig. Az erődített templom története. Polgármesteri Hivatal. Hajdúszovát. 2000. 80 old.

Múltidéző szálláshelyek–kastélyszállók Magyarországon. Kiadja a Hotelinfo cop. Bp. 2001. 144 old.

A Nagyatádi Konzervgyár és alapítója. Szerk.: *Nagyné Gyánó Ágota.* *Múltidéző* 10. Kiadja a Művelődési Ház. Nagyatád, 2001. 2001. 44 old.

Nagy László: Egy szablys magyar úr Genfben: A sokarcú Bocska István. Kiadja a Hajdúsági Múzeum és a Polgármesteri Hivatal. Hajdúböszörmény, 2000. 309 old.

Néprajzi Látóhatár. A Györffy István Néprajzi Egyesület folyóirata. Ünnepi írások a 80 esztendő Nagy Olga tiszteletére. Szerk.: *Keszeg Vilmos – Viga Gyula.* Bp. – Miskolc 2001. 554 old. – *Kósa László:* Nagy Olgett köszöntjük!; *Vőő Gabriella:* Nagy Olga 80 éve; Nagy Olga néprajzi bibliográfiája; *Penavin Olga:* Nagy Olga, a „drága barát” köszöntése; *Voigt*

Vilmos: Kis képek egy Nagy folkloristáról; *Gulyás Gyula*: Egy vallomás margójára; *Ráduly János*: Nagy Olga – öt levele tükrében; *Beke György*: Kendőzetlen élet; *Vekerdi József*: Nagy Olga cigány népmeseekutatása; *Perger Gyula*: Két novellamese egy XVIII. századi példatárban; *Ujváry Zoltán*: Zilahy Károly néprajzi írásai; *János István*: A bor és a víz vetélkedése (iskoladráma-variáns a Tokaji Múzeumban; *Beszédes Valéria*: Egy al-dunai székelly mesemondó az ezredfordulón; *Balázs Lajos*: A népmesei gyermekeszmény és a csíkszentdomokosi gyermekeszeretet párhuzamai; *Kríza Ildikó*: A mese és ballada műfajok határán; *Becze Márta*: Orbán Lázár irattárának elemzése; *Keszeg Vilmos*: Az írás és a beszéd konfliktusa: egy írástudó asszony „pere”; *Günther, Bernhard*: Mátyás király és Stájerország (1459–1490); *Jung Károly*: Nyugat-magyarországi horvát epikus ének Rákóczi fogságáról és szökéséről; *Gazda Klára*: A tudományos irányzatokról, a paradigmaváltásokról és a témaválasztásról; *Pozsony Ferenc*: Családkutatás erdélyi magyar szórványközösségekben; *Erdész Sándor*: Kik azok a táltosok?; *Kőműves Noémi*: Mindennapjaink szövegei: a pletyka; *Zsigmond Győző*: Veszélyes humor – magyar politikai viccmondás Romániában; *Zsók Béla*: Tréfás történetek Déva-telepről; *Szilágyi Miklós*: Elbeszélések a szokásról (Disznótori tréfák a szóbeliségben); *Almási István*: Bogdán János népdalgyűjtése 1906-ban; *Ratkó Lujza*: Női szerepek a magyar néptáncgyománnyban; *Pálffy Gyula*: Vajdakamarás táncélete; *Verebélyi Kincső*: „Ifjú szokás – öreg gyakorlás (Jegyzetek az időskor néprajzi-folklorisztikai vizsgálatához); *Kotics József*: Női szerepek változása polgárosodó parasztközösségekben – válások a Tiszazugban; *Bódnán Zsolt*: A megesett leány Gyimesben; *Eröss Mónika* – *Halász Péter*: A lányág, a házaseslet és a várandóság a moldvai csángóknál; *Györgyi Erzsébet*: Könyv a házasságkötésről és a lakodalomról; *Eperjessy Ernő*: „Ha a lélek átér a Jordán vizén...” (Fejfákra szegezett kendők a baranyai horvát temetőben; *Biczó Gábor*: A ’bolond Balla’ János portréja; *Ilyés Zoltán*: Gyimesvölgyi piktörök – a gyimesközéploki Ferencke András és Mónus Berta művészete); *Kótsuk Erzsébet*: „Ki nízett meg, ki igazt meg, ki kiátott meg”; Az igézés gyógyítása a kárpátaljai Rát községben; *Székely Ferenc*: Húsvéti zöldágazás és legényavatás Gegesen; *Silling István*: Karácsony Kupuszinán; *Dankó Imre*: Székelyudvarhely felekezeti viszonyai napjainkig; *S. Lackovits Emőke*: Adatok a Dörögdi-medence falvainak társadalmi jellemzőihez a XVIII-XX. században; *Hála József*: Kalotaszeg reformkori leírása és leírója; *†Szabadfalvi József*: Herman Ottó a magyar felsőoktatásért és a kolozsvári egyetemért; *ifj. Kodolányi János*: Néprajzi gyűjtőutak Erdélyben; *Selmeczi Kovács Attila*: Székely borvizes szekerese; *Czingel Szilvia*: A torockói vajor; *Bartha Júlia*: A kunsgági viselet keleti elemei; *Balassa Iván*: Egy régi székely étel: a kiszil; *Lábadai Károly*: Magányos élet, interetnikus élet a Drávaszögben; *Moskovszky Éva*: A montafoni gyalusok; *Barna Gábor*: Az első kunszentmártoni vásár – presztizs, hatalom és érdek szimbolikus megjele-

nítése; *P. Szalay Emőke*: Feltételezett nagybányai ötvösmunkák Kárpátalján.

Nyakas Miklós: Hajdúböszörmény a múlt időben. Polgármesteri Hivatal. Hajdúböszörmény, 2000. 351 old.

Ötven éves a Bajcsy-Zsilinszky utcai Óvoda, 1951-2001. Jubileumi évkönyv. Szerk.: *Molik Edit*. Kiadja az Óvoda. Kaposvár. 2001. 96 old.

Papadopolosz Filiposz: Miként a madarak... Magyarországi görögök vallomása. Kiadja az Újpesti Görög Önkormányzat. Bp. 2001.

P. Miklós Tamás: A Balaton-kultusz egyik úttörője: Czizány Károly élete és munkássága. *Révfülöpi Honismereti Füzetek* 3. Kiadja a Révfülöpi Honismereti Egyesület. Révfülöp, 2001. 103 old.

P. Miklós Tamás: A világ egyik legszebb tája. Adalékok és források Révfülöp és környéke történetéhez. Honismereti olvasókönyv. Kiadja a Révfülöpi Honismereti Egyesület. Révfülöp, 2000. 156 old.

P. Szalay Emőke: Úrhírmések Hajdú-Biharban. *Studia folkloristica et ethnographica* 42. Kiadja a Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kar Néprajzi Tanszék. Debrecen. 2000. 148 old.

Pölöskei Sándor: Hősök és áldozatok. Szerzői kiadás. Kapuvár, 2000. 176 old. – A II. világháborúban részt vett, Kapuvárról bevonultatott katonák sorsának adattára.

Presinszky Lajos: Felső-Csallóközi arcképcsarnok. Kiadja az Önkormányzat. Somorja, 2000. 247 old.

Puskás Béla: Temetőik üzenete. Szerzői kiadás. Kapuvár, 2001. 543 old. – Somogyi temetőikben nyugvó hírességek adattára, néprajzi fejezetekkel.

Püspökladányi kalendárium 2000. Szerk.: *Csontos Jánosné, Csontos Gabriella*. EU Lontakt. Püspökladány, 1999. 80 old.

Rác Sándor: Maroslele község földrajzi nevei. Szerzői kiadás. Maroslele, 2001. 80 old.

Rálátás. Zsákai helytörténeti-honismereti, kulturális tájékoztató. Szerk.: *Dankó Imre*. Zsáka. 2001. 4. 44 old. – *Lukács László*: A karácsonyfa elterjedése; *Novák László Ferenc*: Arany János és gyermekei Nagykőrösön; *Dankó Imre*: K. Nagy Sándor Biharország krónikása élete és munkássága; *Szilágyi Miklós*: Gyulai emlékek; *Pántya Julianna*: Óshonos növényünk, a torna; *Bíró Miklósné*: Gróf Bethlen Ferenc látogatása Zsákán; *Dankó Imre*: Zsáka a Könyvek Hajdú-Bihar megye múltjáról című kiadványban.

Redemptio. A jász és kun települések honismereti lapja. Fel. szerk.: *Kiss Erika*. Kiadja a Jász Múzeumért Alapítvány. 2001. 6. 20 old. – A tartalom-ból: *Borsányi István*: Az alattányi pieta; *Mozsár Lászlóné*: Húszéves a jászalói falumúzeum; *Goda László*: A disznóölés Jászárokszálláson; *dr. Téglás Gyula*: Az 1848/49-es szabadságharc fülöpszállási katonáinak kutatása; *Lukács György*: Jubilál a jászakiséri Pedzson Gyermek Néptáncgyűttes; *Szabó Pál Antalné*: Hagyományörzés nem csak tū-

vel és cérnával Újszászon; *Fülöpszállási Székely Gábor*: Aláírásgyűjtés 1864-ben; Az utókor tiszteltetadása Kisújszász első polgármesterének; *dr. Bartha Júlia*: Királyszbokrot avattak a Kunság fővárosában; *Kiss Erika*: Tízéves a Jász Lovas Bandérium; *Pusztai Gabriella*: Régészeti kiállítások a Tiszazugban; *Kiss Erika*: Édessegek versenye Jásztelken; *Szűle Katalin*: Jászkisér harangjai; *Pusztai Gabriella*: Szabómesterek Kunszentmártonban; *Fodor István Ferenc*: Jákóhalmi hírek; *Füvessy Anikó*: Beke Márton faragott evőszéke; dr. Benke László élete és festészete.

Sáránd. Fejezetek a település múltjából és jelenéből. Szerk.: *Baranyi Béla*. Kiadja az Önkormányzat. Sáránd, 2000. 133 old. – *Nagy Józsefné*: Ajánlás; *Baranyi Béla*: S nyolc évszázada; *Ötvös László*: S református egyházközségének története; *Balcsók István*: S gazdasága; *Mező Barna*: S és a humánszféra; *Fekete Béláné-Sápi Józsefné*: S néprajza a táplálkozás-szokásokban; *Sápi Anikó*: S földrajzi nevei; *Szilágyi Tibor*: Szemelvények S futballtörténetéből; *Balcsók István*: A község jelene és a jövő lehetőségei, ahogyan Nagy Józsefné polgármester látja.

Sári Zsolt: Egy ünnep mindennapjai. Adatok a magyarországi úrnapi kultusz néprajzához. Ethnica. Debrecen, 2000. 68 old.

Somogyi Honismeret. A Somogy Megyei Honismereti Egyesület tájékoztatója. Szerk.: *dr. Sipos Csaba*. Kiadja a Megyei és Városi Könyvtár és a Somogy Megyei Honismereti Egyesület. Kaposvár, 2001. 2. 122 old. – *László István*: A középkori Bar falu krónikája és emlékezete; *Deák Varga Dénes*: A hét dombra épített város; *G. Jáger Márta*: „A derék nem fél...” – Emlékmű Berzsenyi Dánielnek Niklán 1860-ban; *Ábrahám Vera*: Egy évszázaddal ezelőtti családgyilkosság Somogyzilén, *Dr. Bóra Ferenc*: „Jer: nézd a Balatont...”; *dr. Fülöp László*: Kaposvári ragadványnevek a XVIII–XIX. szd.-ban; *Máté Mártonné*: Betlehemezés Akasztó községben; *Mihály Gyula*: Sorozás Kötcsén; *Gáll Éva*: Szőlőhegyi kápolnák és kerestek Somogyban; *Balláné Palkó Judit*: *Dr. Biczó Ferenc* munkássága; *Dr. Lukács Dezső*: Önéletrajz; *Dr. Vértés László*: Kvassay Jenő és Balatonföldvár; *Matyikó Sebestyén József*: Egy öreg bencés pap [Szigeti Kerény] munkájáról; *G. Jáger Márta*: Pünkösdi találkozó Kapszmerőben; *Dr. Sipos Csaba*: Helyismereti könyvtárosok találkozója; *Dr. Vértés László*: *Dr. Kiss Károly* emlékműállítás Balatonlélén; *Varga István*: Emléktábla a Balaton és Fonyód szerelmésének [dr. Ripka Ferenc]; *dr. Gáspár Ferenc*: Csonka Béla festőművészről; *dr. Sipos Csaba*: Somogyi könyvtáros ki kicsoda; *Nagy Zoltán*: Egy helyismereti „kalauz”-ról; *dr. Sipos Csaba*: Somogyra vonatkozó válogatott helyismereti irodalom jegyzéke; *U. ő.*: Hírek, események.

Somogyi könyvtáros ki kicsoda. Szerk.: *Varga István, Varga Róbert*. Megyei és Városi Könyvtár. Kaposvár, 2001. 103 old.

Sopronharpács. Írta: *Briber József és Pájer Imre*. Száz magyar falu könyvesháza Kht. Bp. 2000. 215 old.

Sopron város erdei a XIX. század közepén I. Robert Micklitz és Friedrich Hollan szakvéleményét közlésezi *Frank Norbert*. Soproni Egyetem Erdőművelés Tanszék. Sopron, 1999. 52 old.

Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei Szemle. A megye önkormányzatának folyóirata. Főszerk.: *Mező András*. Kiadja a Móróc Zsigmond Megyei és Városi Könyvtár. Nyíregyháza, 2001. 4. 380–536. old. – A tartalomról: *Margócsy Klára*: Nyíregyháza színjátásának rövid áttekintése; *Margócsy József*: Mozaikok Nyíregyháza színházának 1894–1923 közötti életéből; *Gyűrő Imre*: Emlékeim a színházalapításról.

Szabó Miklós: Szombathely déli kapujában. Kiadja a Gyöngyöshermán-Szentkirályi Polgári Kör – Szombathely. 2001. 170 old. – Gyöngyöshermán, Szentkirály, Zarkaháza, Bogát, Bádofa története.

Szabó Szabados Ilona: Tízéves az adai Vadvirág Hagyományápoló Kör. Kiadja a Vadvirág Hagyományápoló Kör. Ada, 2001. 168 old.

Száz éves a Mosonmagyaróvári Fémserelvény Részvénytársaság 1900–2000. Kiadja a MOFÉM. Mosonmagyaróvár. 2000. 64 old.

Szekeres Gyula: A gyógyító tálts: kígyók – lelkek – sárkányok. Lélekvesztéses betegségek a magyar néphagyományban. *Hajdúság néprajza 2.* Városi Önkormányzat. Hajdúböszörmény. 2000. 134 old.

Szekeres Gyula: „Poródon a Bíkás, Ríten a Tirompó...”: Csárdák, kocsmák, csapszékek Hajdúböszörményben és környékén. *Studia oppidorum haidonicalium 2.* Kiadja a Hajdúsági Múzeum és a Polgármesteri Hivatal. Hajdúböszörmény, 2000. 167 old.

Szekeres Gyula: „Tizenhárom ezüst pityke...” Néprajzi tanulmányok a Hajdúságból. *A Hajdúság néprajza.* Szabadhadjú Kiadó. Hajdúböszörmény, 2000. 215 old.

Szekeres Gyula-Fekete János: „Rajtuk maradt”: Hajdúböszörményi ragadványnevek és adomák. *Studia oppidorum haidonicalium 3.* Kiadja a Hajdúsági Múzeum és a Polgármesteri Hivatal. Hajdúböszörmény, 2000. 264 old.

A szerepi elszármazottak 1999-es évkönyve. Szerk.: *id. Gali Árpád*. Szerep, 2000. 75 old.

Székelyföld. Kulturális folyóirat. Kiadja a Hargita Megyei Önkormányzat. Főszerk.: *Ferenczes István*. Csíkszereda, 2001. 11. 162 old. – A tartalomról: *Pomogáts Béla*: Az erdélyi gondolat az idő mérlegén; *dr. Veress Albert* – *dr. Vadas Gyula*: A Hargita megyei öngyilkosság 6 éves epidemiológiai felmérésének néhány vonatkozása (1991–1996); *Gagy József*: Tüdőbaj, életmód, sors; *Oláh Sándor*: Adalékok szociálpolitikai gyakorlatokhoz, 1940–1944; *Botár István*: Csík korai templomairól.

Szell Tamás: A Dukai és Szentgyörgyvölgyi Szell nemzetség vas megyei nemzedéke. Essex-Function. 2001. 70 old.

Széphalom. A Kazinczy Ferenc Társaság Évkönyve. Szerk.: *Kovács Dániel.* Sátoraljaújhely, 2001. 260 old. – A tartalomról: *Balogh Béla:* Két írat a jakobinusokról 1794-ből; *Váczy János:* Kazinczy Ferenc és kora II.: Az igazgató (3); *Csohány János:* Vallási helyzet Kazinczy Ferenc korában; *Högye István:* Kazinczy Ferenc újhelyi egyházi főgondnoksága; *Kiss Endre József:* Kazinczy Ferenc kálvinizmusa; *Fehér József:* Kazinczy „lelkismerete”; *Nagy Júlia:* Halottbúcsúztató versek Sárospatakon Kazinczy diákkorában; *Busa Margit:* Kazinczy Ferenc bibliográfiája; *Ágoston István György:* Lorántffy Zsuzsanna, a presbiteri rendszer első patronája; *Bencsik János:* Adatok Tokaj belvárosának történeti topográfiájához; *Csorba Csaba:* Sátoraljaújhely társadalma az 1869-es népszámlálás tükrében; *Bethlen Pál:* Az asztal: Egy letűnt kor emléke; *Salyabó István:* Hazafelé Szibériából, 1920; *Nagy Géza:* A karcsai temető és a temetkezés szokásai; *Mizsák Éva:* A sátoraljaújhelyi Magyar Kálvária létrehozása; *Czenthe Zoltán:* A tornaljai magyarság háború utáni megpróbáltatásai; *Szabó Lajos:* „...képirokk képén mocsár.” Egy Ady motívumról; *Bertha Zoltán:* „Világkép teremtő enciklopédizmus”: Németh László eszmévilágának alapvonalairól; *Kovács Dániel:* Gondolatok Németh László nemzetfilozófiájáról; *Fehér Erzsébet:* Németh László ismeretlen levele és tanulmánya.

Szodfrid István: Babos Imre (1901-1979) élete és munkássága. *Erdész nagyjaink arcképcsarnoka*, 13. Nyugat-Magyarországi Egyetem Erdőmérnöki Kar. Sopron, 2000. 31 old.

Tanulmányok Jászszentlászló történetéből és néprajzából. Szerk.: *Szűcs Judit.* Kiadja az Önkormányzat. Jászszentlászló, 2001. 190 old. – *Papp József:* Előszó; *Rókus Róbert:* A falu nevérol és névadójáról; *Somogyvári Ágnes:* Jászszentlászló története a középkorig a régészeti leletek tükrében; *Bagi Gábor:* Szentlászlótól Jászszentlászlóig; *Juhász Antal:* A szentlászlói tanyák kialakulása és népessége; *Bánkiné Molnár Erzsébet:* Jászszentlászló közösségi alakulása; *Fodor István Ferenc:* Jászszentlászló és Jászkáhalma kapcsolata; *Rókus Róbert:* Népeség és népmozgalom alakulása; *U. ő.:* Kortörténeti adalékok a község múltjához; *U. ő.:* Vázlatos gazdaságtörténet; *U. ő.:* Jászszentlászló és a XX. századi világháborúk; *Forgó Ibolya-Szűcs Judit:* A tanyai oktatás Jászszentlászlón; *H. Tóth Tibor:* Jászszentlászló nyelvjárásának arculata; *Szűcs Judit:* „Eleven kis falu”: Jászszentlászló letelepülése családtörténetekben; *Ozsváth Gábor:* Száraz- és szélmalomok Jászszentlászlón; *Fodor Ferenc:* Fényképalbum; *Szűcs Judit:* Utószó.

Tari László: Zenta előjárói, polgármesterei és elnökei. *Zentai monográfia füzetek* 47. Kiadja a Dudás Gyula Múzeum- és Levéltárbarátok Köre. Zenta, 2001. 54 old.

Tari Lujza: Kodály, a hangszeres népzene kutatója. Balassi Kiadó. Bp. 2001. 420 old.

„A Tiszavölgyi fajtánk bölcsője. Ezer év a Tisza mentén. Szerk.: *Sári Zsolt.* Kiadja a Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Igazgatósága, 2000. 519 old. – *Tóth Albert:* A Tisza-völgy ál-

lapotának változása a történelem folyamán; *Harka Ákos:* A tiszai halfauna; *Szikszai Mihály:* Révek, átkelelőhelyek a Tiszán; *Gulyás Katalin:* Ármentesítés és szabályozás a Tisza völgyben; *Füvessy Anikó:* A Tisza mente népművészete; *Szabó István:* A Tisza és mellékfolyói a befolyás sorrendjében.

Tóth Imre: 650 éves Apátistvánfalva-Stevanovci a millennium évében. Kiadja a Geo-Environ Környezetvédő Egyesület, Szeged. 2000. 49 old.

Udvari kalendárium 2000. Szerk.: *Tóthné Szabó Mária.* Kiadja a Parasztkórus Egyesület. Sárrétudvari, 1999. 229 old. – A tartalomról: *Gyarmati Péter:* Bihar vármegye az 1848-49-es szabadságharcban; *Karacs Zsigmond:* Udvari családok régmúlt idők nyomában; *Környezetvédelmi felmérés nagyközségünkről; Rékasi Jánosné:* A falu műzeuma: A falu fürdője; *Zagyva Imre:* Zagyva László népdalgyűjtő munkájáról; *Bencze Lászlóné Mező Judit:* Sárrétudvari kórusélményeim; *Dávidházy Gáborné:* Ami a 125 év történetéből kimaradt (Parasztkórus); *Tóthné Szabó Mária:* 125 éves jubileumi ünnepségünkről; *Gyarmati Imréné:* Beszámoló a Parasztkórus erdélyi kirándulásairól; *U. ő.:* Csuhefőnő népművészeünkről; *Madarné Szőke Erzsébet;* *Fekete György:* A birka és az ő pörköltjének dicsérete; *Csibiné Szabó Piroksa:* A parasztember védelmében; *Fekete György:* Az udvari tamburmajom; *Dávidházy Gáborné-Dávidházy Gábor:* Dávidházy Gábor református lelképásztor életútja; *Rékasi Jánosné:* Az udvari Hány János; *Csibiné Szabó Piroksa:* A kisbíró.

Ujváry Zoltán: Gömői Magyar néphagyományok. Szerk.: *Veres László – Viga Gyula.* Kiadja a miskolci Herman Ottó Múzeum a 70 esztendő Ujváry Zoltán tiszteletére. Miskolc, 2002. 1035 old. – Fő fejezetek: Előszó; Népdalok és népbaldák; Szólások és közmondások; Mondák, legendák, élménytörténetek; Adomák, tréfás történetek; Kortestóták és történetek; Fejtt kérdések, találos kérdések; Búcsú, búcsújárás; És emberélet fordulójának szokásai Lévárton és Deresken; A szerelmi élettől a lakodalomig Alsószuhán; Jeles napok, dramatikus játékok; Lévárta hiedelmek; Az állattartás hiedelmei és gyógyítási eljárások a Turóc völgyében; Hiedelemalakok a Turóc völgyében; A társadalomnéprajz köréből; Az egyház +>és hívei Héttben; Gömör híres muzsikusa: Czinka Panna; Egy verselő földműves: Dombi Lajos; Néprajz Bartholomeaides monográfiájában; Interetnikus és regionális kapcsolatok Gömör népi kultúrájában; Népi táplálkozás a három gömői völgyben; Szűlföldön hontalanul.

Ünnepel az ország. A magyar millennium emlékkönyve, 2000–2001. Kossuth Kiadó Részvénytársaság. Bp. 2001. 455 old. – *Dr. Málld Ferenc:* Előszó; **MAGYAR MILLENNIUM:** *Dr. Nemeskürty István:* Hit és önérték; 2001. évi törvény Szent István államalapításának emlékérol és a Szent Koronáról; *Dr. Orbán Viktor:* Ideje kiegyenesednünk; I. Bartholomeosz konstantinápolyi patriarcha határozata Magyarország első királyának a Görögkeleti Egyház szentjei sorába való iktatásáról; Esztergomban a Szentkorona; II. János Pál levele; *Dr.*

Áder János ünnepi beszéde az esztergomi bazilikában; *Dr. Bölcskei Gusztáv* köszöntője; *Dr. Mádl Ferenc*: Avató beszéd Melocco Miklós István megkoronázása című millenniumi emlékművénel; *Dr. Orbán Viktor*: A jövő elkezdődött. ÜZENET A JÖVŐNEK; *Nagy Gáspár*: Symphonia Ungarorum; Fotók, dokumentumok a legjelentősebb országos megemlékezésekről. ÜNNEPEL AZ ORSZÁG: *Dr. Nemeskürty István*: Ünnepel az ország; Fotók, dokumentumok a települések millenniumi ünnepi eseményeiről; *Orbán Viktor* avató beszéde; *Stumpf István*, *Varga Mihály*, *Szabó János*, *Buda Ferenc*, *Várhegyi Attila*; *Wekler Ferenc*, *Bathelt Mária*, *Nagy Andor*, *Magas László*, *Hóbor Erzsébet*, *Boros Imre*, *Harrach Péter*, *Szili Katalin*, *Rockenbauer Zoltán*, *Borókai Gábor* emlékei a millenniumról. DOKUMENTUMOK: *Dr. Kovács Flórián*: A kormánybiztosi hivatal tevékenysége; A Hivatal munkatársai és szakértői; 1152/1998. (XII. 1.) számú Kormányhatározat a Magyar Millennium megünneplésének irányelveiről; Felhívás a magyar Millennium megünneplésére. ADATTÁR: A települések ünnepei; Műalkotások; Emlékparkok, emlékhelyek; Könyvek; Helytörténeti kiadványok; Kiállítások; Zenei, színházi, táncművészeti események és kiadványok; Millenniumi rendezvények és konferenciák.

Vasi Szemle. A Vas Megyei Közgyűlés tudományos és Kulturális folyóirata. Szombathely 2001. 6. 657-776. – A tartalomról: *Dénes József*: Magyarok és németek a „várak földjén”; *Brenner Vilmos*: 80 éve született meg Burgenland tartomány; *Varsányi Péter István*: Magyarország vagy Ausztria? (Megjegyzések Brenner Vilmos tanulmányához); *Gyurácz Ferenc*: A nemzeti önbecsülés képei; *Suba János*: A Vas vármegyei határcsendőr-zászlóalj története, 1919-1921; *Szilágyi István*: Egy nyugat-dunántúli barokk kastélytípus; *Zsámbéky Monika*: Két Szűz Mária-kegykép a XVIII. századból; *Krizsán László*: Magyar László-okmányok forráskritikai vizsgálata; *Szell Kálmán*: Egy jelentős orvosi életmű Körmentéről (Dr. Remetei Filep Ferenc); *Papp János*: Egy tudós bencés tanár (Szigeti Kilián) emlékezete; *Tóth Péter*: Németh László a nyugati végeken; *Herényi István*: A történettudományi művek bírálatáról.

Vármegyék és szabadkerületek. Szerk.: *Radics Kálmán*. A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Közleményei. .... – *Heckenast Gusztáv*: Nemesi vármegye és szabad kerületek; *Tringli István*: Megyék a középkori Magyarországon; *iff. Barta János*: A nemesi vármegye 1526-1790 között; *Nagy László*: Hajdúsors „Az magyar romlásnak századában”; *Nyakas Miklós*: A Hajdúkerület kialakulása és korszakai; *U. ő.*: A hajdúvárosok és az országgyűlési képviselői jog; *Nagy Sándor*: A Hajdúkerület bíraskodása; *Takács Péter*: A Hajdúki címerei; *Bánkiné Molnár Erzsébet*: A Jászkun Kerület közigazgatási autonómiája; *Bagi Gábor*: A Jászkun Kerület társadalmának főbb jellemzői 1745-1848 között; *U. ő.*: Kísérlet a magyarországi szabadparaszti fejlődés fő irányainak meghatározására, különösképp a XVII-XIX. században; *Botka János*: Jász-Nagykun-Szolnok megye 1878-ban és 1991-ben megállapított címere; *Szabó László*: A jászsági nagycsalád és az öröklés-

jog; *Egyed Ákos*: A katonai szolgálat – a székely szabadság; *U. ő.*: Székelykérdések az 1848-i erdélyi országgyűlésen; *Pál-Antal Sándor*: Marosszék önkormányzata a XVII. században; *Dörner, Anton*: A szászvárosi királybírói intézmény a XIV-XVI. században; *Nussbächer, Gernot*: Adalékok Brassó város és környéke közigazgatási történetéhez a XVI. század végéig; *Rokkay Péter*: A Turmezei kerület; *U. ő.*: Adalékok a kun kerületek és a délmagyarországi helyi hatóságok viszonyához a középkorban; *Kalsan, Vladimír*: Adalékok a Muraköz történetéhez; *Mitrovic, Mitro*: A Nagykikindai koronaterület, mint a szerb nép privilégiumának egyik formája; *Györe Zoltán*: Sajkás kerület; *Gavrilovic, Vladan*: A Tiszai koronakerület; *Vissi Zsuzsanna*: A királyi Magyarország kiváltságos kerületeire vonatkozó források a Magyar Országos Levéltárban.

Városunk. Budapesti Honismereti Híradó. Szerk.: *Gábrriel Tibor*. Kiadja a Budapesti Honismereti Társaság, 2001. 4. 12 old. – *Rédey Pál*: Muskátlis ablakok – Ferencvárosi emlékek; *Beleznay Andor*: Tervasztal és valóság – Albertfalva temploma; *Krizsán Sándor*: A lóvasút diadalútja II.; *Szőllősy Marianne*: A főváros árnyékában III. Iparváros Újpesten; *Ádám Ferenc*: Erdős Renée ház; *Bóta Piroska*: Nemzeti viseletek Zuglóban; *Pándy Tamás*: Pestlőrinc – Pestszentimre 1956-ban; *Karacs Zsigmond*: „A hely, ahol élek”; *g. t.*: László György rubindiplomás helytörténész, a XV. kerület díszpolgára.

Végh Ferenc: Beys – Bős. A község oklevelekkel alátámasztott kilencszáz éves története. Kiadja a Községi Önkormányzat. Bős, 1998. 184 old.

Végh Ferenc: Egy római kori burgus-tól Szent Vid-en át Likócs-ig. Győr-Likócs Településrészi Önkormányzat. Győr. 2000. 144 old. – A Győr árnyékában meghúzódó település kétezer éves története.

Végh Ferenc: Kunsziget története. Kiadja a Községi Önkormányzat. Kunsziget. 2000. 133 old.

Vikár Tibor: Szülőföldem, Kajárpéc. Kajár és Kispéc községek története a kezdetektől a jobbagyfelszabadításig. Kiadja az Önkormányzat. Kajárpéc, 2000. 124 old.

Villa Filip. Honismereti folyóirat. Szerk.: *P. Miklós Tamás*, *Müller Márton*. Kiadja a Révfülöpi Honismereti Egyesület. Révfülöp, 1998. 1. 30 old. – A tartalomról: *Benke László*: Petőfi ismerősei Zánkán; *H. Szabó Lajos*: Györffy Endre honvéd főhadnagy naplója; *P. Miklós Tamás*: Bozzay Pál költő utóélete (1829-1852); *Póór Ferenc*: Bozzay Pál baráti köre – a kor jelesei; *Szalay Imre*: Bozzay Pál; *Póór Ferenc*: Bozzay zánkai rokoni szálai; *Rainer Pál*: Weinmann Imre 1848/49-es honvéd főhadnagy hagyatéka; *dr. Vértés László*: Emlékezés Ottava Ignác szemész tanárra; *Nagy Lajos*: Visszaemlékezés dr. Ottava Ignác főorvosokra; *Keresztúry Dezső*: Emlékezéseim; *H. Szabó Lajos*: A borszörcsöki Ottava-Fodor sírkert leírása.

Villa Filip. Honismereti folyóirat. Szerk.: *P. Miklós Tamás*, *Müller Márton*. Kiadja a Révfülöpi Honismereti Egyesület. Révfülöp, 1998. 2. 28 old. –

A tartalomból: *Kuzsinszky Bálint*: A Balaton környékének archeológiája; *Bilkei Irén*: A Keszthelyi Balatoni Múzeum római kőtára; *Bakai-Kalicz-Sági*: Magyarország régészeti topográfiája; *P. Miklós Tamás*: A magyar zeneköltészet lelkes apostola: Siposs Antal; *dr. Vértés László*: Siposs Antal révfülöpi zeneszerzőről; *Arató Gizella*: Arató István (1889-1974); *P. Miklós Tamás*: Csonka Józsefné Oszoly Anna (1885-1972); *U. ő.*: Válogatás Ottava Gábor frontfotóiból; *U. ő.*: Az Ottava szobor története.

Villa Filip. Honismereti folyóirat. Szerk.: *P. Miklós Tamás, Müller Márton*. Kiadja a Révfülöpi Honismereti Egyesület. Révfülöp, 1999. 1. 30 old. – A tartalomból: *P. Miklós Tamás*: A Balaton Gyöngyétől az Evangélikus Oktatási Központig; *Nagy Lajos*: Fejes Gábor hajóskapitány; *Benedek Vince*: Balatoni partok alól; *P. Miklós Tamás*: Evangélikus egyházi rendezvények Révfülöpön a két világháború között; *U. ő.*: A révfülöpi evangélikus gyülekezet és az evangélikus templom építésének története; *Nagy Lajos*: Régi idők, régi szokások; *Müller Márton*: A kővágóörsi ágostai hitvallású evangélikus egyházközség történetének válogatott kronológiája Az Egyházi Tanács működésének alapszabálya (1838).

Villa Filip. Honismereti folyóirat. Szerk.: *P. Miklós Tamás, Müller Márton*. Kiadja a Révfülöpi Honismereti Egyesület. Révfülöp, 1999. 2. 40 old. – A tartalomból: *P. Miklós Tamás – Kiss László*: A Révfülöpi Fürdőegyesület története (1899–1999); *Poór Ferenc*: Kis János életéről és munkásságáról; *Müller Márton*: A kővágóörsi püspöklátogatás; *H. Szabó Lajos*: Emlékezés köveskáli Györffy Endrére; *Hangodi László*: Zánka honvédfiai a szabadságharc hadseregében; *Müller Márton*: A kővágóörsi ágostai hitvallású evangélikus egyházközség történetének válogatott kronológiája 2.; *P. Miklós Tamás*: Tájékoztató a Révfülöpi Honismereti Gyűjtemény működéséről és a révfülöpi honismereti tevékenységről; *Engelbrecht Károly*: A „fülöpi” szőlőhegy (1887); *Poór Ferenc*: Kővágóörs és a Batthyányak; *x. y.*: Pincészetek; *Nagy Miklós*: Mezőgazdasági termelés (Révfülöp 1965-66); A Révfülöpi Honismereti Egyesület számviteli beszámolója, 1999. évi tevékenysége.

Villa Filip. Honismereti folyóirat. Szerk.: *P. Miklós Tamás, Müller Márton*. Kiadja a Révfülöpi Honismereti Egyesület. Révfülöp, 2000. 1. 30 old. – A tartalomból: *P. Miklós*: A révfülöpi szőlőművelés és bortermelés múltjából; *U. ő.*: A révfülöpi szőlőművelés és bortermelés kronológiája 1211-1941.; *Miklós Gyula*: Hazánk szőlészete és a filoxéra; Révfülöpi háztulajdonosok 1858; *Benke László*: Bortermelés a mohácsi vész előtt; *Herczegh Mihály*: Révfülöp (1880); A Révfülöpi Honismereti Egyesület közhasznúsági jelentése (1999); *Rádóczy Kálmán*: A vincellérek élete a múlt században és a század elején

Villa Filip. Honismereti folyóirat. Szerk.: *P. Miklós Tamás, Müller Márton*. Kiadja a Révfülöpi Honismereti Egyesület. Révfülöp, 2000. 2. 18 old. – *Müller Márton*: Adalékok Révfülöp XIII. századi templomromjának ujjabkori helyreállításairól; *dr. Virág Barnabás*: Emlékek a Fülöp hegyen tervezett és elkezdett kilátóról; *Müller Péter*: Emlékek a kilátóról; *P. Miklós Tamás*: Ki kicsoda Révfülöp történetében I.; *dr. Vértés László*: Dr. Ottava Ignác „révfülöpi” szemorvos nemessége; *Kiss László*: Száz éve történt-Sipos Antalról; *Nagy Lajos*: Kál-völgyi tájkép (Cholnoky Jenőről); *Lasz Samu*: Révfülöp, 1884.

Villa Filip. Honismereti folyóirat. Szerk.: *P. Miklós Tamás*. Kiadja a Révfülöpi Honismereti Egyesület. Révfülöp, 2001. 1-2. 66 old. – *Dr. Dobos Irma*: Dr. Iglói Szontagh Tamás életútja, munkássága és nyomtatásban megjelent dolgozatainak bibliográfiája; *P. Miklós Tamás*: Szontagh Tamás dokumentumok a Révfülöpi Honismereti Gyűjteményben; *U. ő.*: Révfülöpi tisztelgés Egy József halálának 50. évfordulóján, *Eri István*: Egri József; *dr. Payer Endre*: Emlékek Egy Józsefről; *Németh István Péter*: Egy Egy-képeslap kapcsán; *Fónay Tibor*: Egy József Badacsonyan; *Németh István Péter*: Szent Kristóf a Balatonnál; *dr. Vajkay Aurél*: A balatoni fürdőélet őskora; Beszámoló a Révfülöpi Honismereti Egyesület 2000-ben végzett tevékenységéről; *Bán Imréné – Nagy Károly*: A révfülöpi sport története (1910-1961); *P. Miklós Tamás*: A révfülöpi sporttörténet vázlata; A révfülöpi sporttörténet kronológiája (1899-1940); *P. Miklós Tamás – Török Péter*: A révfülöpi vitorlázás és vitorlássport történetéből; Dokumentumok a vitorlássport történetéből; *P. Miklós Tamás*: Ki kicsoda Révfülöp történetében II.; *Szalay Árpád*: Egy révfülöpi autóversenyző kronológiája; *Futó Judit – P. Miklós*: Révfülöpi események kronológiája 1998-2000; Beszámoló a Révfülöpi Honismereti Gyűjtemény működéséről, 2001.

Zánka. Ifjúsági centrum. Írta: *P. Miklós Tamás*. *Tájak, korok, múzeumok kiskönyvtára 607*. Kiadja a TKM. Bp. 1999. 16 old.

Zounok 16. A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár Évkönyve. Szerk.: *Zádorné Zsoldos Mária*. Szolnok, 2001. 387 old. – *Bagi Gábor*: Szolnok visszafoglalása 1685-ben, és jelentősége a török elleni felszabadító háborúk első szakaszában; *Elek György*: Adalékok Karcag város népesedésének és egészségügyének történetéhez II. 1800-1849; *Zádorné Zsoldos Mária*: Az 1831. Évi kolerajárvány a Kiskunságban; *Szikszai Mihály*: Keskenyomtatú vasutak Jász-Nagykun-Szolnok megyében; *Urbán László*: Környezetformáló tényezők a nagykunsgyi városokban a kollektivizálás idején; *Benedek Gyula*: Jász-Nagykun-Szolnok megye iratai 1601-1700; *Cseh Géza*: II. Frigyes porosz király levelei a Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltárban; *Papp Izabella*: Jászkunsgyi görög kereskedők végrendeletei a XVIII-XX. századból.

Gróf Széchenyi Ferenc

ÉLETRAJZOK A MAGYAR MÚZEUMÜGY 200 ÉVÉBŐL

Lexikon

A Pulszky Társaság és a
Tarsoly Kiadó
bicentenáriumi kiadványa

A magyar múzeum- és könyvtárügy 2002-ben fontos évfordulóhoz érkezett. Gróf Széchenyi Ferenc 1802-ben a nemzetnek adományozta hungaricagyűjteményét. Az uralkodó, I. Ferenc a felajánlást 1802, november 25-én elfogadta. Ez a gyűjtemény – benne 11 884 nyomtatvány, 1150 kézirat, 144 kötet térkép és metszet, 2029 nemesi címer és 2665 db érem és régiség – képezi az alapító nevét viselő Országos Széchenyi Könyvtár és a Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményeinek az alapját.

Az évforduló méltó megünneplésére a Pulszky Társaság elhatározta, hogy a magyar múzeumügy szolgálatában kiemelkedő szerepet játszó, már elhunyt személyek – múzeumalapítók, adományozók és támogatók, történész, etnográfus, régész, művészettörténész, biológus, mérnök szakképzettségű, valamint lelkes, elkötelezett amatőr muzeológusok, restaurátorok, fotósok stb. – életét és munkásságát egy nagyszabású lexikális életrajzgyűjteményben foglalja össze. A kiadvány szerkesztési és kiadási munkálatainak elvégzésére a Pulszky Társaság a lexikonkiadásban nagy tapasztalatokkal rendelkező Tarsoly Kiadót kérte fel.

Az ÉLETRAJZOK A MAGYAR MÚZEUMÜGY 200 ÉVÉBŐL c. lexikon a muzeológus szakma méltó tisztelgése az elődök teljesítménye előtt. Valóban egy szakma – mintegy 350 aktív muzeológus, illetve a pályához kötődő más szakember – fogott össze, hogy kb. 1500 elődje életrajzán keresztül – bemutassa saját múltjának történetét, s közvetve az elmúlt évszázadok során a múzeumokban – a lexikonban is szereplő személyek munkájával felhalmozott nemzeti kincset.

Az ÉLETRAJZOK A MAGYAR MÚZEUMÜGY 200 ÉVÉBŐL c. kiadvány 2002 novemberére készül el. A Tarsoly Kiadó a megjelenő kötetre előjegyzést vesz fel, a kb. 60 szerzői ívet tartalmazó kötet várható ára: 3000,- Ft. Aki a lexikont 2002. szeptember 1-jéig megrendeli a mellékelt lapon és azt a kiadóba eljuttatja, a kötet vételárából postai szállítás esetén 20%, a kiadóban, személyes átvétel esetén 25% engedményt kap.

MEGRENDELÉS

Alulírott ..... (lakcím .....
.....) megrendelem a Tarsoly Kiadótól (1123 Budapest, Kékgolyó u. 2/a) az ÉLETRAJZOK A MAGYAR MÚZEUMÜGY 200 ÉVÉBŐL c. kiadványt. A könyvet annak megjelenése után (1) postán, utánvétellel kérem, (2) a kiadóban személyesen, készpénzfizetéssel veszem át. (A kívánt részt kérjük egyértelműen aláhúzni! A kiadóban való átvételt választók a megjelenésről értesítést kapnak, ebben az esetben telefonszámot is kérünk megadni. Tel.:.....)

2002. ....

(Olvasható aláírás)

PÁLYÁZATI FELHÍVÁS

„ILLYÉS GYULA – kultúránk új évezredében”

Illyés Gyula, 1970

*„Így maradok meg hírvivőnek
őrzeni kincses temetőket.
Homlokon lőhetnek, ha tetszik,
mi ott fészkel, égbemenekszik.”*

(Részlet a Haza a magasban c. versből)

Mit mondanánk, ha a kicsit huncut, mégis történelmi felelősséget sugalló tekintetével valóban ránk nézne és megkérdézné: hogyan állunk ma emberség, műveltség, irodalmi ízlés dolgában?

A Magyar Művelődési Társaság
pályázatot hirdet rövid terjedelmű esszé vagy tanulmány írására
Illyés Gyula születésének 100. évfordulója alkalmából.

Illyés Gyula első verse 1920-ban jelent meg egy országos napilapban. Ettől kezdve 1983-ban bekövetkezett haláláig – tehát több mint hat évtizeden át! –, a nagyszerű költő, szociográfia, esszé és drámaíró a magyar irodalom és a hazáról való gondolkodás sugárzó erejű és meghatározó jelentőségű személyisége. Ehhez képest az új évezredben mintha egyre kevesebbet tudnánk róla.

Pályázatunk célja: annak számbavétele, hogy mit őrzünk azokból a kincsekből, amit Illyés ránk hagyott, mi és miért fontos ebből a gazdag hagyatékból – a harsánynak ígérkező - új évezredben, és hogyan segíthetjük ezeknek az értékeknek a fennmaradását. A pályázóktól azt kérjük tehát, hogy **5–15 gépelt oldalon fogalmazzák meg gondolataikat arról, hogy 2002-ben milyen aktuális mondanivalót rejt Illyés Gyula munkássága.**

A pályázaton bárki részt vehet nevének és címének feltüntetésével. A pályázók segítő tanácsadókat kérhetnek fel pályázatuk elkészítéséhez. A nyertesek közül az első helyezett pályadíja 100.000 Ft, a második díj 60.000 Ft, a harmadik díj 30.000 Ft.

Különdíjat ajánlott fel és támogatja a pályázatot a Honismereti Szövetség, a Magyar Írószövetség, a Móricz Zsigmond Társaság és több jeles országos intézmény, illetve szervezet, akikkel még tárgyalásokat folytatunk.

A pályázat beküldésének határideje: **2002. november 2.** – a költő 100. születésnapja

A pályázatokat az alábbi címre kérjük beküldeni: **Magyar Művelődési Társaság, 1011 Budapest Corvin tér 8.** Telefon: 201-37-66, fax: 201- 57-64. E-mail: mailto:foldesdyga@katonaj-bp.sulinet.hu vagy: foldiaka@mami.hu. A www.mmi.hu/org/mmint honlap pályázatok, felhívások rovatán folyamatosan közzéteszünk híreket.

Eredményhirdetés és díjkiosztás: 2003. január 22-én, a Magyar Kultúra Napján.

A legjobb írásokat irodalmi, illetve közművelődési lapokban kívánjuk megjelentetni.

Budapest, 2002 márciusa

Jankovics Marcell
elnök

A
KIS MAGISZTER KÖNYVESBOLT

ajánlata

A BALASSI KIADÓ gondozásában
megjelent:

**A TRÓNÖRÖKÖS
MÉRTANKÖNYVE**

Ez a XVII. századból fennmaradt látképes könyv
igazi kincsesbánya
a magyar művelődéstörténet iránt érdeklődők számára:
száztíz magyar város, vár és kastély korabeli látképe,
továbbá a kort jellemző jelenetek és viseletképek díszítik.

Kis Magiszter Könyvesbolt
1053 Budapest, Magyar u. 40. Telefon: 327-7796

MEGRENDELŐLAP

Megrendelem a HONISMERET című folyóiratot ..... példányban.
Az előfizetési csekket az alábbi címre kérem:

Név: ..... irányítószám: .....

utca: ..... házsám: .....

Az előfizetés díja egy évre: 1056,- Ft
fél évre: 528,- Ft

A megrendelőlapot kérjük a Honismereti Szövetség címére visszaküldeni:
1370 Budapest, Pf. 364.
Tel./fax: 327-77-61

Dátum: .....
.....
aláírás

MEGRENDELŐLAP

Megrendelem a HONISMERET című folyóiratot ..... példányban.
Az előfizetési csekket az alábbi címre kérem:

Név: ..... irányítószám: .....

utca: ..... házsám: .....

Az előfizetés díja egy évre: 1056,- Ft
fél évre: 528,- Ft

A megrendelőlapot kérjük a Honismereti Szövetség címére visszaküldeni:
1370 Budapest, Pf. 364.
Tel./fax: 327-77-61

Dátum: .....
.....
aláírás

Sírkövek a római katolikus temetőben

Kőkereszt 1781-ből

Magdalena Nossek (1747–1821)

*Kisfaludy Sándor (1772–1844) és
Szegedi Róza ((1775–1832)*

Kisfaludy Móríc (1814–1893)

Holló László:
A szent korona felajánlása